

Het Katholiek Vrouwendispuut als pioniers van de tweede feministische golf

Het actierepertoire van het Katholiek Vrouwendispuut en de vrouwenvereniging van de PvdA, 1946-1975

Student: Mariëlle Maria Wilhelmina van Boxtel

Adres: Langebrug 61 2311TH Leiden

Telefoonnummer: 0630528803

Studentnummer: 0917869

Supervisor: Dr. M.J. Janse

Opleiding: History: Political Culture and National Identity

Universiteit: Universiteit Leiden

Datum: 13-02-2018

Pagina's: 74

Aantal woorden: 21.904

¹ 'Vrouwen disputeren tien jaar', foto is genomen op 07-03-1958 tijdens een studieweekend: Geraadpleegd van: <http://www.katholiekvrouwendispuut.nl/> 07-12-2017.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: Inleiding	3
1.1 Sociale bewegingen kopiëren repertoire van elkaar	7
1.2 Uiteenzetting scriptie & onderzoeksvraag	9
Hoofdstuk 2: 1945-1956; pionieren na de oorlog	12
2.1 Politieke situatie	12
2.2 Positie van vrouwen in de politiek en in de samenleving	14
2.3 De ontwikkeling van het KVD en de Vrouwenbond	16
2.4 Beïnvloeding van de politiek	21
2.5 Beïnvloeding van de leden	26
2.6 Tussenconclusie; KVD ontwikkelt nieuw repertoire	29
Hoofdstuk 3: 1957-1966; het kruispunt tussen oude en nieuwe stromingen	31
3.1 Politieke- en maatschappelijke situatie	31
3.2 De ontwikkeling van het KVD en de Vrouwenbond	33
3.3 Beïnvloeding van de politiek	37
3.4 Beïnvloeding van de leden	42
3.5 Tussenconclusie; de politieke ambitie van de Vrouwenbond groeit	45
Hoofdstuk 4: 1967-1975; de Vrouwenbond wordt wakker	47
4.1 Politieke- en maatschappelijke situatie en de positie van vrouwen hierin	47
4.2 De ontwikkeling van het KVD en de Vrouwenbond/Vrouwenkontakt	49
4.3 Beïnvloeding van partij en maatschappij	54
4.4 Samen optrekken in de tweede golf	60
4.5 Tussenconclusie; <i>strong repertoire</i> bij Vrouwenkontakt	62
Hoofdstuk 5: Conclusie	64
Geraadpleegd materiaal	68
Archieven	68
Krantenartikelen	68
Secundaire literatuur	69
Bijlage 1: Kabinetten vanaf 1946 tot en met 1977	73

Hoofdstuk 1: Inleiding

Wij zouden iedere katholieke vrouw, die lid is van de K.V.P en die dus een oproep ontvangt voor een vergadering, waar namen van kandidaten genoemd worden, deze vergadering te gaan bezoeken. Zij kan daar meewerken aan het noemen van geschikte personen. Indien zij daarbij geen namen van vrouwen naar voren brengt, lopen wij de kans dat dit in het geheel niet of maar zeer weinig gebeurt. Om duidelijk te laten merken dat wij eensgezind zijn, willen wij u ook voor de provincie enige namen noemen.²

Dit baanbrekende actieplan stond in een brief van het bestuur van het Katholiek Vrouwendispuut (KVD) aan haar kringleidsters in 1956. Het doel was om zoveel mogelijk vrouwen kandidaat te stellen voor de kandidatenlijst van de Katholieke Volkspartij (KVP) voor de naderende Tweede Kamerverkiezingen.³ Het KVD kwam in 1946 tot stand doordat na de Tweede Wereldoorlog één vrouw, Netty de Vink (1909-1955), plaats nam in het noodparlement namens de katholieken. De Vink werd op een onverkiesbare plek gezet op de kandidatenlijst voor de officiële Tweede Kamerverkiezingen in 1946. Dit leidde tot grote onvrede bij een aantal actieve KVP-vrouwen. Zij kwamen hiertegen in actie, waaruit de oprichting van het Dispuut in september 1946 voortvloeide.⁴ Vanaf de oprichting beraamde het Dispuutsbestuur vele actiemiddelen om meer katholieke vrouwen op politieke plekken te krijgen en trachtte het politieke bewustzijn van Nederlandse katholieke vrouwen te vergroten. Het KVD stond bekend om zijn verkiezingsacties in de jaren 1940 en 1950 van de vorige eeuw, aldus historica Marieke van Hellevoort (1996).⁵ Het actierepertoire, de mogelijke toereikende actiemiddelen, van het Dispuut was dan misschien niet altijd vernieuwend of revolutionair maar in de Nederlandse vrouwenbeweging op politiek gebied wel degelijk.

Vrouwen als Marga Klompé (1912-1986), de eerste vrouwelijke minister in 1956, Anna de Waal (1906-1981), de eerste vrouwelijke staatsecretaris in 1953, Wally van Lanschot (1911-2000), de eerste vrouw in het KVP-partijbestuur en Netty de Vink (1909-1995), de

² Atria Kennisinstituut voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis, Archief Katholiek Vrouwendispuut (hierna archief KVD), inv. nr. 51, Tweede Kamerverkiezingen 1956.

³ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie. Van Marga Klompé tot Jacqueline Hillen* (Amsterdam 1994) 107,108.

⁴ H. van de Velde, *Vrouwen van de partij. De integratie van vrouwen in politieke partijen in Nederland, 1919-1990* (Leiden 1994) 73,74.

⁵ M. Van Hellevoort, *Werken als zuurdesem. Vijftig jaar Katholiek Vrouwendispuut 1946-1966* (Amsterdam 1996) 21.

eerste vrouw in het naoorlogse parlement namens de KVP, waren verbonden aan het Dispuut.⁶ Zij drongen als eerste vrouwen in Nederland door in de politieke top na de Tweede Wereldoorlog. Tot op de dag van vandaag bestaat het Katholieke Vrouwendispuut nog steeds, met ongeveer driehonderd leden verspreid over twintig kringen door Nederland.⁷

Na de Tweede Wereldoorlog deed in 1946 de KVP haar intrede als opvolgster van de vooroorlogse Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP). Formeel was er geen band tussen de KVP en het KVD, maar bijna alle Dispuutsvrouwen waren lid van de partij en een aantal zouden later prominente functies bekleden.⁸ Afgezien van het feit dat het KVD naam maakte met zijn acties, waren de resultaten marginaal.⁹ Hoewel de samenwerking van het KVD en de KVP in adviescommissie Nolte vanaf 1957 bleef de onvrede onder de Dispuutsvrouwen groeien waardoor het KVD aan het einde van de jaren zestig alle banden met de KVP verbrak. Tevens kwamen de partijbeginselen onder druk te staan, waardoor het vrouwenvraagstuk binnen de KVP weinig aandacht binnen de partij meer kreeg.¹⁰

De KVP was naast de Partij van de Arbeid (PvdA) de grootste politieke partij en samen vormden ze vanaf 1946 tot 1959 de rooms-rode coalities.¹¹ De voornaamste regeringspartner van de KVP, de PvdA, had een vrouwenvereniging die verbonden was aan hun partij. Nadat de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB) en Christelijk-Democratische Unie (CDU) in 1946 samen opgingen in de PvdA, werd de oude Bond van de Sociaal-Democratische Vrouwenclubs van de SDAP omgevormd tot de Vrouwenbond in de Partij van de Arbeid. Alle vrouwen die lid waren van de PvdA werden automatisch lid van de Vrouwenbond (De Bond).¹² Tevens volgde de Bond altijd de partijlijn en nam ze zelden eigen standpunten in. De Vrouwenbond, het latere Vrouwencontact en de Rooie Vrouwen in de PvdA, maakte een omgekeerde beweging mee. In de eerste vijftien jaar na de Tweede Wereldoorlog hield de Bond zich alleen bezig met de opleiding van haar leden over democratische en socialistische beginselen bijvoorbeeld door middel van cursussen voor vrouwelijke bestuurs- en gemeenteraadsleden.¹³ Aan het begin van de jaren zestig stagneerde de Vrouwenbond, de aanwas voor nieuwe

⁶ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 9,10.

⁷ Het ledenaantal is te vinden via : <http://www.katholiekvrouwendispuut.nl/> geraadpleegd op: 04-04-2017.

⁸ H. Van de Velde, *Vrouwen van de partij*, 75.

⁹ H. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 14,24.

¹⁰ H. van de Velde, *Vrouwen van de partij*, 81,82 en 91.

¹¹ H. de Liagre Böhl, 'Consensus en polarisatie. Spanningen in de verzorgingsstaat' in: R. Aerts red., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 1999) 267.

¹² *Ibidem*, 209.

¹³ U. Jansz, *Vrouwen, ontwaakt! Driekwart eeuw Sociaal-Democratische vrouwenorganisatie tussen solidariteit en verzet* (Amsterdam 1983) 107.

actieve leden was nihil en de PvdA zelf verkeerde in onrustige tijden.¹⁴ De Bond reorganiseerde zich met behulp van de PvdA naar het Vrouwenkontakt en ging zich steeds meer pressie uitoefenen op de partij om meer vrouwelijke kandidaten voor de Tweede Kamer en gemeenteraadsverkiezingen aan te dragen en het vrouwelijke politieke bewustzijn te vergroten.¹⁵ Hierin nam de vrouwenvereniging van de PvdA in 1971 de eerste grote stap door als actiemiddel de ‘Rooie Vrouwenplannen’ te bedenken zoals de briefkaartenactie tegen afbeeldingen van vrouwen in de STER-reclames. Deze plannen droegen eraan bij dat het Vrouwenkontakt landelijke bekendheid wierf en de populariteit van de vereniging steeg.¹⁶

De Bond ging mee in de stroming van de tweede feministische golf en was vanaf de jaren zeventig een machtsfactor van betekenis, aldus Ribberink (1987).¹⁷ De tweede feministische golf vond haar oorsprong in het einde van de jaren zestig, beleefde haar hoogtepunt in de jaren zeventig en ebde weg in de jaren tachtig.¹⁸ Het artikel ‘Het onbehagen bij een vrouw’ in het literaire tijdschrift *De Gids* van Joke Smit (1933-1981) was het startsein voor de tweede feministische golf in Nederland.¹⁹ Smit beschreef in dit artikel waarom de emancipatie van de vrouw niet voltooid was en er geen enkel feministisch doel was bereikt. Het artikel bevatte kernpunten als het doorbreken van rolpatronen, het zelfbeschikkingsrecht voor vrouwen en herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid. Om ongelijkheid tussen de seksen op te heffen, richtte Smit samen met Hedy D’Ancona (1937-) en twee andere vrouwen de actiegroep Vrouwen 2000 op, snel veranderde dit in de Man-Vrouw-Maatschappij (MVM) in 1968. De vereniging was geheel onafhankelijk, maar had banden met de PvdA, doordat Smit en D’Ancona actieve leden waren van die partij.²⁰ Uiteraard ging de eerste feministische golf vooraf aan de tweede golf. De eerste golf vond plaats aan het einde van de negentiende

¹⁴ H. van Rossum, ‘De gesubsidieerde revolutie? De geschiedenis van de vrouwenbeweging, 1968-1989’ uit: Duyvendak, D.W., H.A. van der Heijden ed., *Tussen verbeelding en macht. 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland* (Amsterdam 1983) 230.

¹⁵ IISG, Archief PvdA. Vrouwenbond (hierna Archief Vrouwenbond), inv. nr. 1, 31-01-1964 en H. van de Velde, *Vrouwen van de partij*, 218.

¹⁶ U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 157, 158.

¹⁷ A. Ribberink, *Politiek veelstromenland. Feminisme* (Amsterdam 1987) 48.

¹⁸ P. de Vries, ‘De tweede feministische golf in herinnering. Inleiding op het thema’, *Tijdschrift voor Genderstudies*, 9:2 (2006) 3, H. van Rossum, ‘De gesubsidieerde revolutie?’, 161, A. Ribberink, ‘Man Vrouw Maatschappij in actie. Een politieke organisatie in de tweeslachtige late jaren zestig’ uit: Klein, M. van der, S. Wieringa, *Alles kon anders. Protestrepertoires in Nederland, 1965-2005* (Amsterdam 2006) 71, S. Poldervaart, ‘Het verdwijnen en weer opkomen van het vrouwenvraagstuk’, *Tijdschrift voor vrouwenstudies* 3:1 (1992) 172, M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie. Van Marga Klompé tot Jacqueline Hillen* (Amsterdam 1994) 9 en P. de Rooy, *Ons stipje op de wereldkaart. De politieke cultuur van modern Nederland* (Amsterdam 2014) 255.

¹⁹ Het artikel van Smit zagen verschillende historici, sociologen en politicologen als de Vries (2006), Ribberink (2006), van Rossum (1983), Poldervaart (1992), Aerts (1994) en de Rooy (2014) als het startsein van de tweede feministische golf.

²⁰ A. Ribberink, ‘De tegenstrijdige impact van de tweede feministische golf’ *Nieuwste Tijd* 1:2 (2001) 26.

eeuw en begin twintigste eeuw. Deze eerste feministische golf werd aangewakkerd door nieuwe economische, maatschappelijke en politieke veranderingen. Dit leidde in Nederland uiteindelijk tot het algemeen kiesrecht in 1919, dat tevens het eindpunt was van de eerste golf.²¹

Doordat verschillende academici een duidelijke verandering zagen na het uitbrengen van artikel van Smit en de daaropvolgende oprichting van de MVM en de eerste Dolle Mina acties lijkt het alsof er niet veel gebeurde tussen de twee golven in. Bovendien associeerde de tweede golf beweging zich liever met vrouwenbewegingen aan het begin van de twintigste eeuw dan met hun directe voorgangsters, die als traditioneel werden bestempeld.²² In 1984 maakte politicoloog Siep Stuurman duidelijk dat er tussen de twee golven ook veel gebeurde op feministisch gebied. Stuurman zag zelfs twee seksuele revoluties, één aan het eind van de jaren vijftig en één in de late jaren zestig.²³ Zowel voor als na de Tweede Wereldoorlog bestond in Nederland een actief vrouwenverenigingsleven waarin leden worstelden met het vrouwenvraagstuk.²⁴ Een aantal vrouwenbewegingen maakte zelfs de weg vrij voor de nieuwe vrouwenbewegingen aan het eind van de jaren zestig.²⁵

Historica Anneke Ribberink (1998) had een andere invalshoek, namelijk dat uit de traditionele vrouwenorganisaties nooit de tweede feministische golf kon ontstaan. Ribberink kwam tot deze conclusie doordat ze de verschillen tussen de eerste- en de tweede golf vergeleek. Een van de centrale kenmerken van de eerste golf was dat het moederschap, als belangrijkste doel van vrouwen, niet ter discussie werd gesteld. Tijdens de jaren vijftig zag Ribberink hier nog geen verandering in en werd het traditionele gezinsdenken pas met de komst van de nieuwe sociale bewegingen aan het eind van de jaren zestig afgebroken.²⁶ Bovendien zag Ribberink (2001) vooral de algemene vrouwenvereniging Vrouwenbelangen als een organisatie die een grote bijdrage leverde in het vergroten van het aantal vrouwen in politieke organen.²⁷ Als laatste stelde Ribberink (2006) dat de repertoires van actiemiddelen van de MVM en het Vrouwenkontakt tijdens de tweede feministische golf misschien in zijn algemeenheid niet vernieuwend waren maar voor vrouwen specifiek wel degelijk. Het in het openbaar politiek actief zijn door middel van spreken, schrijven van nota's en brieven aan

²¹ A. Ribberink, *Politiek veelstromenland. Feminisme* (Amsterdam 1987) 22.

²² Zie voetnoot 17 en 18.

²³ S. Stuurman, 'Het zwarte gat in de jaren vijftig', *Kleio* 8:25 (1984).

²⁴ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 14.

²⁵ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 13.

²⁶ A. Ribberink, *Leidsvrouwen en zaakwaarneemsters*, 62 en A. Ribberink, 'De tegenstrijdige impact van de tweede feministische golf', *Nieuwste Tijd* 1:2 (2001) 24.

²⁷ A. Ribberink, 'De tegenstrijdige impact van de tweede feministische golf', 23.

politieke instanties en een enkele beschaafde demonstratie was vooruitstrevend.²⁸

De invalshoek van Ribberink is te betwisten. Het lukte het KVD per slot van rekening om al in de jaren 50 de eerste vrouwelijke staatssecretaris en minister te leveren. Het was weliswaar niet gelukt de politieke partijcultuur zodanig te veranderen dat de meerwaarde van vrouwen in de politiek breed werd onderkend, maar om andere redenen werden toch een vrouwelijke minister en staatssecretaris benoemd. En dit was een van de doelstellingen van de eerste feministische golf en dit heeft effect gehad op de tweede golf.²⁹ Een ander punt is dat het KVD al in de jaren vijftig verkiezingsacties had waarmee ze in het openbaar politiek actief waren in plaats van aan het einde van jaren zestig zoals Ribberink stelde.³⁰

1.1 Sociale bewegingen kopiëren repertoire van elkaar

De actiemiddelen van het KVD leverden een bijdrage aan het repertoire van actiemiddelen van de vrouwenvereniging van de PvdA. Bij sociale bewegingen is het gebruik maken van elkaars repertoire gebruikelijk. De historisch socioloog Charles Tilly (1929-2008) heeft dit fenomeen beschreven in zijn theorie *repertoire of contention*. In deze theorie staan de protest-gerelateerde actiemiddelen van sociale bewegingen in bepaalde tijdsperiodes centraal. Het doel van *repertoire of contention* was ten eerste om historici te helpen bij het codificeren van de al bestaande sociale- en politieke geschiedenis met betrekking tot vormen van collectieve actie. Ten tweede om deze acties te generaliseren en daaruit te concluderen waarom sommige actievormen verschillen en veranderen. Tilly onderzocht sociale bewegingen vanaf 1750 in verschillende Europese landen. Hieruit bleek dat het actierepertoire van sociale bewegingen voortborduren en verder bewegingen op het repertoire van andere en veelal oudere bewegingen. Tilly verstond onder repertoire het volgende: bepaalde acties en protesten die mogelijk en toereikend waren voor sociale bewegingen in het desbetreffende tijdsbestek. Actiemiddelen die Tilly onder repertoire schaarde waren bijvoorbeeld: openbare bijeenkomsten, processies, wakes, sit-ins, petitie's, persberichten, het gebruiken van media, boycot, stakingen en het uitdelen van pamfletten.³¹ Het repertoire van sociale bewegingen varieerde van tijd tot tijd en plaats tot plaats en borduurde meestal voort op, maar had bijna

²⁸ A. Ribberink, 'Man Vrouw Maatschappij in actie', 77.

²⁹ M. Derks, 'Vrouwen moeten ook naar macht streven', 231 uit: M. Derks, C. Halkes & A. van Heyst red., 'Roomse dochters'. *Katholieke vrouwen en hun beweging* (Baarn 1992) en M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 19.

³⁰ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 9,10.

³¹ C. Tilly, 'Introduction to Part II: Invention, Diffusion, and Transformation of the Social Movement Repertoire'. *European Review of History* 12:2 (2005) 308, 309, C. Tilly, *Regimes and repertoires* (Chicago, 2006) 53 en C. Tilly, *Popular Contention in Great Britain, 1758-1834*, (Cambridge 1995) 43.

altijd innovaties van al bestaand repertoire. Hoe sociale bewegingen ideeën putten uit het al bestaande repertoire blijft is variabel en betwistbaar. Tilly onderscheidde vier typen repertoires. Ten eerste is er sprake van *no repertoire* als er geen toegang of bekendheid van het desbetreffende repertoire zou zijn. Het tweede type is *weak repertoire* als het repertoire steeds verder ontwikkelde in een lineaire lijn waarvan de voorgaande actiemethoden geleerd is en daarop verder gegaan is. Het derde type is het *strong repertoire*. Hiervan was sprake als bekend repertoire werd aangevuld met innovatieve nieuwe actiemethoden. Als laatste sprak Tilly van *rigid repertoire* als het repertoire steeds hetzelfde bleef ondanks veranderingen in de omstandigheden.³²

Geïnspireerd op de theorie *repertoire of contention* lieten Historici Marian van der Klein & Saskia Wieringa (2006) zien dat sociale bewegingen vaak repertoires van elkaar overnamen maar omdat de context steeds veranderde kreeg het desbetreffende repertoire een andere lading en betekenis.³³ Sociologen Jan-Willem Duyvendak en Ruud Koopmans (1992) wezen op het belang van een gunstig politieke omgeving voor het slagen van actierepertoire van een sociale beweging. Vervolgens kan de sociale beweging invloed uitoefenen op een politieke omgeving wat kan leiden tot een mentaliteitsverandering in de politiek of zelfs tot een verandering in de politieke cultuur.³⁴ Politieke cultuur is een ambigu concept maar het helpt bij het geven van inzichten in politieke opvattingen en gedrag door middel van het analyseren hoe in het publieke debat opvattingen, overtuigingen, waarden en verwachtingen inhoud krijgen.³⁵ In deze scriptie wordt de definitie van sociale bewegingen van de sociologen Duyvendak en Koopmans (1992) gehanteerd. De definitie is als volgt: ‘Sociale bewegingen zijn een samenhangende reeks van gebeurtenissen geproduceerd in interactie met tegenstanders en gedragen door een netwerk van politieke doelen die hierbij hoofdzakelijk gebruik maken van niet-institutionele middelen’.³⁶ Naar algemeen gebruik maakten Duyvendak en Koopmans onderscheid tussen oude- en nieuwe sociale bewegingen beter bekend als de *new social movements*-benadering.³⁷ Oude bewegingen stonden bekend om vormen van mobilisatie die samenhangen met tegenstellingen. Nieuwe bewegingen daarentegen organiseerden zich rond nieuwe problemen of als onderwerpen een nieuwe

³² C. Tilly, *Regimes and repertoires*, 35, 39, en 40.

³³ S.E Wieringa, ‘Imitatie en transformatie. Een verkenning van actierepertoires en protestculturen in de lange jaren zeventig’ in: M. van der Klein & S. Wieringa red., *Alles kon anders*, 13.

³⁴ R. Koopmans en J.W Duyvendak, ‘Sociale bewegingen en het primaat van politiek’ in: J.W Duyvendak, H.A van der Heijden, R. Koopmans en L. Wijmans red., *Tussen verbeelding en macht. 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland* (1983) 15.

³⁵ P. de Rooy, *Ons stipje op de waereldkaart*, 14.

³⁶ R. Koopmans & J.W. Duyvendak, ‘Sociale bewegingen en het primaat van de politiek’, 14.

³⁷ *Ibidem*, 16.

inhoud kregen, zoals met de vrouwenbeweging aan het eind van de jaren zestig waarin levensstijl- en identiteitskwesies een belangrijke plaats kregen.³⁸

Of deze scheidslijn tussen oude- en nieuwe sociale bewegingen zo scherp is valt te betwisten. Helder is dat het KVD niet past in het beeld van de identiteit van de nieuwe sociale vrouwenbeweging als bijvoorbeeld Dolle Mina. Zij kwamen over als een groep vlotte, goedgebekte en wilde meiden.³⁹ Terwijl het KVD bekend stond als groep keurige, hoogopgeleide en ongehuwde vrouwen. Echter de Dispuitsvrouwen hadden wel degelijk vooruitgang geboekt in de publieke opinie over de achterstelling van vrouwen zowel op politiek, kerkelijk en maatschappelijk vlak.⁴⁰ Het KVD deed dat door middel van lobbywerk en propaganda. Ongeveer dezelfde actiemiddelen die later werden gebruikt door de MVM, die Ribberink (2006) wel als een nieuwe sociale beweging beschouwde.⁴¹

1.2 Uiteenzetting scriptie & onderzoeksvraag

Aan het einde van de jaren zestig had het KVD haar gewenste resultaten niet gehaald. Desondanks was het repertoire waarmee het Dispuut dit wilde bewerkstelligen vooruitstrevend. De vrouwenvereniging van de PvdA maakte een omgekeerde beweging en ging nog een stap verder en was in de jaren zeventig een succesvolle en machtige groep binnen de PvdA. Opvallend is dat het repertoire van het KVD in de jaren vijftig overeenkomsten kent met het repertoire van actiemiddelen van de Vrouwenbond en het Vrouwenkontakt in de jaren voor en tijdens de tweede feministische golf.

Kortom, hoe kan het zijn dat het repertoire van het KVD een belangrijke bijdrage leverde aan het succes van de vrouwenvereniging van de PvdA tijdens de tweede feministische golf. Van een sterke scheidslijn tussen twintig jaar voor de tweede feministische golf en de beginjaren van de tweede feministische is dan ook geen sprake. De onderzoeksvraag die in deze scriptie dan ook centraal staat is: In hoeverre leek het repertoire van het Katholiek Vrouwendispuut in de jaren vijftig een op het repertoire van de vrouwenbewegingen tijdens de tweede feministische golf? Met gebruikmaking van de theorie *repertoire of contention* op het KVD en de vrouwenvereniging van de PvdA wordt onderzocht in welke mate de Dispuitsvrouwen pioniers waren van het gebruikte actierepertoire tijdens de

³⁸ R. Koopmans & J.W. Duyvendak, 'Sociale bewegingen en het primaat van de politiek', 16,17 en M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 14.

³⁹ A. Ribberink, 'Man Vrouw Maatschappij in actie', 76.

⁴⁰ H. van de Velde, *Vrouwen van de partij*, 75 en M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 15.

⁴¹ A. Ribberink, 'Man Vrouw Maatschappij in actie', 77, 86.

tweede feministische golf. De onderzoeksvraag wordt beantwoord door na te gaan hoe de twee vrouwenorganisaties zich in de twintig jaar na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelden, hoe ontwikkelde de organisatiestructuur, waaruit bestond hun repertoire en hoe veranderde het repertoire in de loop der tijd? Hoe brachten het KVD en de vrouwenvereniging hun repertoire in praktijk? Waaraan ontleenden zij het repertoire en welke invloeden van buiten de organisatie waren duidelijk zichtbaar?

Doordat er nog nauwelijks onderzoek is verricht naar het repertoire in een langere periode voor- en tijdens de tweede feministische golf blijft er in de huidige literatuur nog steeds sprake van een duidelijke scheidslijn tussen het einde van de jaren zestig en daarvoor. Deze scheidslijn is door verschillende historici getrokken.⁴² Koopmans & Duyvendak (1991) en Van der Klein & Wieringa (2006) onderzochten sociale bewegingen en hun actierepertoire. Beide bundels startten aan het einde van de jaren zestig en besteedden nauwelijks aandacht aan de periode daarvoor. Daarnaast zijn de verrichte onderzoeken naar de Nederlandse politieke vrouwenorganisaties beschrijvend en gericht op resultaten, stonden in het teken van één specifieke vrouwenorganisatie of behandelden alleen de eerste succesvolle politica's na de Tweede Wereldoorlog zoals Marga Klompé, Corry Tendeloo en Joke Smit in specifieke biografieën.⁴³ Opmerkelijk aan de bovengenoemde literatuur is dat ze grotendeels vanuit een verzuild perspectief zijn geschreven. Aerts (1996) besteedde weinig aandacht aan de interactie die de katholieke vrouwenbeweging had met algemene en andere politieke vrouwenorganisaties en Van de Velde (1994) behandelde alle politieke vrouwenorganisaties apart, waarbij ze de meeste aandacht besteedde aan de vrouwenorganisaties van de vier zuilen. Door in deze scriptie de overeenkomsten tussen het KVD en de vrouwenvereniging van de PvdA aan te tonen, is dit onderzoek een aanvulling op het onderzoek van Aerts (1996) die door haar verzuilde visie een zeer belangrijke waarde, het actierepertoire van het KVD, achterwege liet.

Hoezeer ook de verschillen tussen het KVD en de vrouwenvereniging van de PvdA zichtbaar waren is er in deze scriptie toch gekozen om deze twee organisaties met elkaar te vergelijken. De KVP en de PvdA waren in de eerste twintig jaar naar de Tweede Wereldoorlog veruit de grootste politieke partijen en bestuurden Nederland samen in de

⁴² P. de Rooy, *Ons stipje op de waereldkaart*, 233, H. de Liagre Böhl, 'Consensus en polarisatie', 297 en A. Ribberink, *Leidsvrouwen en zaakwaarneemsters*, 81.

⁴³ H. van de Velde, *Vrouwen van de partij*, M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, Mostert, *Marga Klompé, 1912-1986: een biografie* (Amsterdam 2011), A. Linders, *'Frappez, frappez toujours!': N.S. Corry Tendeloo (1897-1956) en het feminisme in haar tijd* (Hilversum, 2003) en M. Vuijsje, *Joke Smit. Biografie van een feministe* (Amsterdam 2008).

zogenoemde rooms-Rode coalities.⁴⁴ De periode die onderzocht wordt start met de oprichting van het KVD en de Vrouwenbond in 1946 en eindigt in 1975 wanneer de tweede feministische golf net over haar hoogtijdagen heen was.⁴⁵ Hierin waren drie periodes te onderscheiden. De eerste periode start in 1946 en eindigt in 1956, wanneer de eerste vrouwelijke minister werd aangesteld. De tweede periode start in 1957 met de aanstelling van commissie Nolte binnen de KVP en het einde van de rooms-rode coalities in 1958. De tweede tijdsperiode eindigt in 1966 waarin de nacht van Schmelzer een einde maakte aan het rooms-rode kabinet Cals en de oprichting van Nieuw Links en D'66 plaatsvond.⁴⁶ De laatste periode begint in 1967 tot en stopt in 1975, de oprichting van de Rooie Vrouwen en het door de Verenigde Naties uitgeroepen, Jaar van de Vrouw.⁴⁷

Om de onderzoeks- en deelvragen te beantwoorden is gebruik gemaakt van wetenschappelijke literatuur in combinatie met de analyse van het bronmateriaal. Het bronmateriaal is drieledig. Het bestaat uit de notulen van de bestuursvergaderingen van het KVD vanaf 1946 tot 1975; de notulen van de bestuursvergaderingen van de Vrouwenbond, het latere Vrouwenkontakt en Rooie Vrouwen van de PvdA vanaf 1946 tot 1975, jaarverslagen en brochures van beide organisaties.⁴⁸

Om de onderzoeksvraag te beantwoorden is deze scriptie opgedeeld in de drie bovenbeschreven periodes, waarin elke periode in een separaat hoofdstuk wordt beschreven. In elk hoofdstuk zal eerst de politieke- en maatschappelijke situatie worden geschetst. Vervolgens staat de ontwikkeling van het KVD en de vrouwenvereniging van de PvdA centraal. Hierna volgt de analyse van het bronmateriaal om een beeld te schetsen van het repertoire van beide verenigingen. Elk hoofdstuk sluit af met een tussenconclusie waarin het repertoire wordt geplaatst in de desbetreffende tijdgeest. Als laatste wordt er een conclusie getrokken en een antwoord gegeven op de onderzoeksvraag.

⁴⁴ Bijlage 1. Nederlandse kabinetten vanaf 1947-1977 en H. de Liagre Böhl, 'Consensus en polarisatie. Spanningen in de verzorgingsstaat', 267.

⁴⁵ H. van Rossum, 'De gesubsidieerde revolutie?', 177.

⁴⁶ P. de Rooy, *Ons stipje op de waereldkaart*, 245, 249.

⁴⁷ H. van de Velde, *Vrouwen van de partij*, 233.

⁴⁸ Archief KVD inv. nr.2-6, 15,51,68 en Archief Vrouwenbond inv. nr. 1-2.

Hoofdstuk 2: 1945-1956; Pionieren na de oorlog

In de eerste vijftien jaar na de Tweede Wereldoorlog heerste er een rooms-rode dominantie zowel op politiek- als maatschappelijk terrein.⁴⁹ Met krachtige leiders als Carl Romme (1919-1962) en Willem Drees (1886-1988) aan het hoofd van respectievelijk de KVP en PvdA waren deze partijen gesloten mannelijke bolwerken.⁵⁰ Na de oorlog ontstonden de eerste vrouwenbewegingen, die zich ook met politiek bemoeiden. In die zin was het dan ook pionieren. Ook op de invulling van het persoonlijke leven waren de politiek leiders dominant. Gezinspolitiek stond in de partijprogramma's en hun opvatting over vrouwenemancipatie was dat deze voltooid was.⁵¹ Toch lukte het enkele vrouwen om politieke successen te boeken en was er voor vrouwenorganisaties voldoende ruimte om zich te ontwikkelen, al dan niet in de luwte. Zo ontwikkelde het KVD zich tot een vooruitstrevende vrouwenorganisatie in vergelijking met de Vrouwenbond van de PvdA. De Vrouwenbond paste in deze periode in het verzuilde, traditionele plaatje van de vrouwenbewegingen in de jaren vijftig. Het verschil tussen de twee vrouwenorganisaties was duidelijk terug te zien in hun doelen en het bijbehorende repertoire.

2.1 Politieke situatie

De jaren na 1945 stonden hoofdzakelijk in teken van wederopbouw en samenwerking tussen de politiek en de Nederlandse bevolking. De vooroorlogse politieke partijen keerden in een ander jasje terug in het Nederlandse parlement. De Socialistische-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) nam afstand van het marxistische gedachtegoed en vormde zich, samen met het CDU en VSB, om tot de PvdA. De PvdA moest zich ontwikkelen tot een brede volkspartij die niet alleen voor de niet-gelovige arbeiders aantrekkelijk zou zijn.⁵²

De Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) hervormde zich eveneens, zij het in mindere mate. Het Rooms-katholieke geloof bleef in de naam van de nieuwe Katholieke Volkspartij (KVP), maar ook niet-katholieken waren vanaf toen welkom.⁵³ De KVP had in vergelijking met de PvdA de grootste achterban.⁵⁴ De KVP was een echte mannenpartij met

⁴⁹ H. de Liagre Böhl, 'Consensus en polarisatie', 277,276.

⁵⁰ H. te Velde, *Stijlen van leiderschap* (Amsterdam 2002) 160,167, 286 en 294.

⁵¹ J. Schokking, *De vrouw in de Nederlandse politiek* (Assen 1958) 37.

⁵² A. Bleich, *Een partij in de tijd: veertig jaar Partij van de Arbeid, 1946-1986* (1986) 13.

⁵³ H. de Liagre Böhl, 'Consensus en polarisatie', 267.

⁵⁴ Het ledenaantal van de KVP daalde van bijna 350.000 leden in 1949 naar 270.000 in 1954 en steeg in 1955 tot zelfs 430.000 leden. De ledenaantallen van de KVP beschikbaar via: H. de Liagre Böhl, 'Consensus en polarisatie', 277 en de ledenaantallen van PvdA beschikbaar via: Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen, <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/node/1291> geraadpleegd op: 07-06-2017.

een traditionele en hiërarchische partijcultuur, waarin een beperkt aantal vrouwen een bescheiden rol speelden. Binnen de KVP heerste de gedachte dat de vrouw de politiek bedierf en andersom.⁵⁵ De prominente man binnen de partij was Romme. Hij was voor de Tweede wereldoorlog minister van Sociale Zaken geweest namens de RKSP en werd in 1946 de eerste fractievoorzitter van de KVP in de Tweede Kamer. Dit bleef Romme totdat hij wegens ziekte de Tweede Kamer verliet in 1961, waarmee hij de eerste vijftien jaar de machtigste man van de partij was. Romme stond bekend om het feit dat hij zijn eigen gezag afdwong en een krachtig leider was.⁵⁶

De PvdA stond onder leiding van Willem Drees en had in 1949 ongeveer de helft van de leden van de KVP.⁵⁷ De elite van de twee partijen, voornamelijk Drees en Romme, bespraken onderling problemen en zorgden voor overeenstemming. Dit leidde tot samenwerking tussen de KVP en de PvdA, die samen de rooms-rode coalities vormden. Van 1948 tot en met 1958 hield deze coalitie stand, waarin er vier kabinetten de revue passeerden.⁵⁸ Ondanks dat de KVP het merendeel van de tijd het grootste electoraat had, variërend van tweeëndertig tot negenveertig Tweede Kamerzetels, leverde het niet de minister-president. De KVP vond het niet erg om de regeringsverantwoordelijkheid in de wederopbouw fase bij de PvdA neer te leggen. Als voorwaarde stelde de KVP wel dat beide protestante partijen en het liefst ook de VVD zouden meeregeren waardoor de KVP zich bij uitstek profileerde als regeringspartij in het midden van het politieke spectrum.⁵⁹ De PvdA schommelde tussen zeventwintig en vierendertig Kamerzetels.⁶⁰ Gemiddeld hadden de rooms-rode coalities een groot draagvlak in de Tweede Kamer, ongeveer tachtig procent van de zetels.⁶¹

Nadat Willem Schermerhorn (1894-1977) van de Vrijzinnig-Democratische Bond en het KVP-lid Louis Beel (1902-1977) kort het land hadden aangevoerd, werd Drees vanaf 1948 tot 1958 de minister-president van Nederland.⁶² Drees was een ingetogen, vlakke en zuinige man. Hij werkte hard en verwachtte dat de bevolking zich hetzelfde gedroeg. Een voorbeeld hiervan was dat Drees staken uit den boze vond. Als burgers dit middel inzetten

⁵⁵ J.A Bornewasser, *Katholieke volkspartij 1945-1980 Bd. 1: Herkomst en Groei*, 225,266.

⁵⁶ H. te Velde, *Stijlen van leiderschap*, 160,167.

⁵⁷ De PvdA had in 1949 109.608 leden wat uitgroeide in 1956 naar 142.140 leden. De ledenaantallen van PvdA zijn beschikbaar via: Documentatiecentrum Nederlandse politieke partijen, <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/node/1291> geraadpleegd op: 07-06-2017.

⁵⁸ H. de Liagre Böhl, 'Consensus en polarisatie', 277,276.

⁵⁹ Ibidem, 276.

⁶⁰ Bijlage 1. Kabinetten vanaf 1946 tot en met 1977.

⁶¹ H. de Liagre Böhl, 'Consensus en polarisatie', 277.

⁶² H. te Velde, *Stijlen van leiderschap*, 168.

werden ze uitgesloten van elk politiek overleg.⁶³ Daarbij profileerde Drees zich niet alleen als socialist maar ook als staatsman. De parlementaire democratie was een kwestie van volwassenheid en beheersing. Hij zag het sluiten van compromissen als noodzakelijk kwaad en zijn politieke stijl was gematigd en verbonden aan het parlement.⁶⁴

Na de Tweede Wereldoorlog werden de opvattingen over de taken van de regering uitgebreid. Naast het behoud van de nationale zelfstandigheid en het organiseren van vrije verkiezingen voor het parlement werd ook de garantie van bestaanszekerheid toegevoegd. Toch betekende dit niet dat er steeds meer burgers actief bij het politieke debat werden betrokken. De regering was van mening dat het volk te veel was aangeslagen door de oorlog, terwijl er een sterke natie nodig was om de sociale zekerheid te financieren. De regering wilde de Nederlandse burgers opleiden tot fatsoenlijke, ijverige en zuinige onderdanen zodat er zo een sterke natie ontstond. De politici van de kern van de verzuilde partijen (KVP, ARP, CHU en PvdA) zagen hierin het belang van het behoud van de zuilen. Tot aan het einde van de jaren vijftig nam de binding aan de eigen zuil toe terwijl de leiders steeds meer gingen samenwerken.⁶⁵

2.2 Positie van vrouwen in de politiek en maatschappij

De Nederlandse politieke elite oefende veel invloed uit op het publieke leven en ook op het persoonlijk leven van de bevolking. In alle partijprogramma's stond beschreven dat het gezin de pijler van de samenleving was.⁶⁶ Alle partijen streefde een gezonde gezinspolitiek na, waarin de man de kostwinner was en de vrouw voor het huishouden zorgde. Hierbij gingen de confessionele partijen waaronder de KVP zo ver dat ze vonden dat vrouwen niet buitenshuis mochten werken.⁶⁷ Daarbovenop leek er consensus te heersen over de voltooide vrouwenemancipatie. Veranderingen die na de Tweede Wereldoorlog plaatsvonden in de samenleving, versterkte de positie van vrouwen. De groeiende welvaart stimuleerde het gelijkheidsdenken, wat zich vertaalde in dat de seksen niet gelijk maar wel gelijkwaardig waren.⁶⁸ Hierdoor leek de strijd voor gelijke rechten overbodig.⁶⁹

⁶³ H. de Liagre Böhl, 'Consensus en polarisatie', 294.

⁶⁴ H. te Velde, *Stijlen van leiderschap*, 155,162.

⁶⁵ H. de Liagre Böhl, 'Consensus en polarisatie', 286,294.

⁶⁶ *Ibidem*, 278.

⁶⁷ P. Luyckx, 'Erger dan de Reformatie? Katholieken in de jaren vijftig', uit: P. Luyckx & P. Slot red., *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997) 77, T. Akkerman, 'Inleiding: ontzuiling, gezinspolitiek en feminisme in Nederland' uit: T. Akkerman & S. Stuurman, *De zondige Riviera van het katholicisme. Een lokale studie over feminisme en ontzuiling* (Amsterdam 1985) 11.

⁶⁸ A. Ribberink, 'Seks en verhoudingen in de jaren vijftig', *Kleio* 30:9 (1989) 27.

⁶⁹ T. Akkerman, 'Inleiding: Ontzuiling, gezinspolitiek en feminisme in Nederland', 18,19.

Ondanks de ogenschijnlijke consensus over de voltooide vrouwenemancipatie, kwamen er een aantal maatschappelijke veranderingen tot stand die bevorderlijk waren voor de vrouwenemancipatie. Voorbeelden hiervan waren: het instemmen van de motie-Tendeloo in 1955, de juridische handelingsbekwaamheid voor vrouwen in 1956 en verkrijgen van zelfstandig recht op de Nederlandse nationaliteit.⁷⁰ Deze drie punten waren in deze tijd toch vrij uitzonderlijk. Het aantal vrouwen in de Tweede Kamer was gering en zij zetten zich maar heel af en toe in voor vrouwenbelangen. Dit kwam doordat vrouwelijke Kamerleden zich graag als vertegenwoordigers van de gehele bevolking zagen.⁷¹ Bovendien werkten vrouwelijke Tweede Kamerleden vele malen harder om op dezelfde positie te komen dan als hun mannelijke collega's. Zo gedroeg Klompé zich als een man om zich staande te houden in de mannelijke politieke cultuur en nodigde bijvoorbeeld haar mannelijke collega's uit voor een borrel na afloop van een debat.⁷² Cultureel antropoloog Anton Blok (1999) ging hier nog een stap in verder en stelde dat vrouwen alleen maar politiek succesvol waren als ze beschouwd en behandeld werden als man, een *honorary male*. Ze onttrokken zich aan de man-vrouw classificatie. Deze gender-ambigüiteit kwam mede tot stand omdat zowel Klompé als Tendeloo ongehuwd en kinderloos waren.⁷³ Dit gold voor de meeste vrouwelijke Kamerleden tot aan het einde van de jaren vijftig.⁷⁴

De enkele politieke successen die de vrouwelijke Tweede Kamerleden boekten waren al aangedragen tijdens de eerste feministische golf zoals het veroveren van dezelfde rechten die mannen bezaten. De zogenoemde traditionele vrouwenorganisaties schaarden in de jaren vijftig zich achter deze strijdpunten.⁷⁵ Deze traditionele vrouwenorganisaties waren veelal vooroorlogse vrouwenbewegingen, voortgekomen uit de eerste feministische golf. Sommige van deze bewegingen maakten deel uit van een zuil of sociale beweging terwijl andere vrouwenbewegingen zelfstandig opereerden.⁷⁶ Door de consensus over de voltooide vrouwenemancipatie leidden de meeste vrouwenorganisaties in de jaren vijftig een onopvallend bestaan waarbij sommige organisaties werden opgeheven.⁷⁷ Toch leefde één katholieke vrouwenorganisatie, het KVD, op. De vorm van het Dispuut als studieclub, waarin

⁷⁰ A. Linders, 'Vier fronten, één strijd', 110.

⁷¹ In het eerste officiële parlement na de Tweede Wereldoorlog namen vier vrouwen plaats, wat gestaag doorgroeide naar dertien in 1956 en J. Schokking, *De vrouw in Nederlandse politiek*, 207.

⁷² G. Mostert, *Marga Klompé*, 334.

⁷³ A. Blok, 'Weduwen, maagden en virago's: prominente politieke vrouwen en hegemonische masculiniteit' in: F. Bovenkerk, F. Buijs en H. Tromp red., *Wetenschap en partijdigheid. Opstellen voor André J.F. Köbben* (Assen 1999) 167.

⁷⁴ J. Schokking, *De vrouw in de Nederlandse politiek*, 208.

⁷⁵ S. Stuurman, 'Het zwarte gat van de jaren vijftig', 9.

⁷⁶ R. Koopmans & J.W. Duyvendak, 'Sociale bewegingen en het primaat van de politiek', 16.

⁷⁷ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 114.

hevige discussies woedden over maatschappelijke en politieke onderwerpen, was vrij modern.⁷⁸ Over het algemeen kwam de Nederlandse vrouwenbeweging in de jaren vijftig niet tot stilstand. Door de strijd die een aantal vrouwen leverden om veranderingen te bewerkstelligen, bleef de maatschappij op dit gebied in beweging.⁷⁹

2.3 De ontwikkeling van het KVD en de Vrouwenbond van de PvdA

Op 24 mei 1946 schreef Van Lanschot een brief aan het KVP-bestuur waarin zij eiste dat De Vink opnieuw plaats zou nemen in de Tweede Kamerfractie. Nadat uiteindelijk de brief van Van Lanschot aan het KVP-partijbestuur het gewenste resultaat had bereikt kregen Van Lanschot en De Vink het idee om een dispuut op te richten. De ervaringen van deze twee vrouwen leidden er toe dat zij het noodzakelijk vonden om meer katholieke vrouwen te trainen voor functies in het openbaar bestuur.⁸⁰ Vervolgens zochten zij contact met Klompé, een studievriendin uit Utrecht die ook betrokken was bij de oprichting van het Nederlands Vrouwen Comité.⁸¹ Op 28 september 1946 kwamen er tien vrouwen samen, waaronder Klompé, De Vink en Van Lanschot, om te praten over de oprichting van het Katholiek Vrouwendispuut en een half jaar later sloot ook de eerste vrouwelijke Nederlandse staatssecretaris, Anna de Waal, bij het Dispuut aan.⁸² Ter inspiratie voor de vormgeving van het Dispuut keken de oprichters naar de katholieke, zelfstandige vooroorlogse vrouwenorganisatie de Sleutelbos. Dit was een exclusieve, politieke studieclub waarbij alleen katholieke universitair geschoolde vrouwen aangesloten waren.⁸³

Er heerste enige discussie of het KVD zich voornamelijk op haar leden moest richten of op de gehele katholieke vrouwenbeweging. Vooral Van Lanschot had bezwaar tegen de tweede optie en vond dat meer een taak voor het Centrum van de Nederlandse Katholieke Vrouwenbeweging (het Centrum).⁸⁴ Niet alleen Van Lanschot had een duidelijke mening over de structuur van het Dispuut ook Klompé had haar eigen visie. Klompé wilde graag dat het

⁷⁸ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 38.

⁷⁹ A. Linders, 'Vier fronten, één strijd', 129.

⁸⁰ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 22.

⁸¹ G. Mostert, *Marga Klompé*, 107.

⁸² M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 22 en P. van der Steen, 'Waal, Anna de (1906-1981)', in *Biografisch Woordenboek van Nederland* geraadpleegd van: <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn6/waal>

⁸³ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 54,55.

⁸⁴ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 22.

Het Centrum van de Nederlandse Katholieke Vrouwenbeweging was na de Tweede Wereldoorlog de opvolgster van de Federatie der RK Vrouwenbonden. Zij gaven voorlichting over beroepsoriëntatie, emigratie, sociaalwerk en over de religie. Vanaf 1958 is de term gewijzigd naar Unie. Geraadpleegd van: http://www.ru.nl/kdc/over_het_kdc/archief/over_de_archieven/stands-en/archieven_van/archieven_i/vrouwenbeweging/

Dispuut opereerde onder de vlag van de Engelse St. Joan's Political and Social Alliances, een internationale katholieke vrouwenbeweging waar vrouwen politiek geschoold werden met een feministische inslag. Het laatste sprak mevrouw van Nispen, presidente van het Centrum, absoluut niet aan.⁸⁵ Uiteindelijk kozen de oprichters voor een middenweg; Het KVD kon worden ingeschakeld als vrije studiegroep van het Centrum. Het Dispuut moest een plaats in nemen tussen de politiek en de vrouwenorganisaties en richtte zich vooral op politieke participatie. In de oprichtingsvergadering van het KVD werd het doel van de organisatie als volgt omschreven:

In de komende jaren zullen wij moeten kunnen beschikken over een groep van principiële R.K. vrouwen, die zich in het openbare en politieke leven willen en kunnen bewegen. Uit deze groep zal men o.a. bij de toekomstige verkiezingen moeten putten voor vertegenwoordiging in de openbare colleges, terwijl voorts haar leden zullen moeten penetreren in alle R.K vrouwenorganisaties om voorlichting te geven aan grotere groepen van vrouwen.⁸⁶

Het was een nieuw fenomeen binnen de katholieke vrouwenbeweging, een organisatie voortkomend uit politiek activisme.⁸⁷

In de jaren vijftig groeide het KVD uit tot een exclusieve organisatie, ondanks de banden met de KVP door middel van de subsidie van duizend gulden per jaar en een aantal actieve Dispuutsvrouwen die deel uit maakten van de kern van de partij.⁸⁸ Het Dispuut telde in haar hoogtij dagen ongeveer tweehonderd vrouwelijke leden, veelal hoogopgeleid en ongehuwd. Het was alleen mogelijk om lid te worden op uitnodiging en goedkeuring van het hoofdbestuur, wat resulteerde in een elitaire groep van vrouwen vooral bestaande uit maatschappelijk werksters, vrouwen uit academische kringen, vrouwelijke journalisten, vrouwelijke gemeenteraadsleden en vrouwen uit andere vrouwenorganisaties. Precieze ledenaantallen hield het hoofdbestuur van het KVD niet bij omdat bijna alle activiteiten konden worden bekostigd door de KVP-subsidie. Een ledenadministratie was daarom ook niet nodig.⁸⁹ Zo nu en dan bekostigden de Dispuutsleden zelf een activiteit, waaruit nogmaals is op te maken dat het Dispuut een exclusieve en elitaire organisatie was. Naast de

⁸⁵ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 22 en M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 98,99.

⁸⁶ Archief KVD, inv. nr. 2, 28-09-1946.

⁸⁷ M. Derks, 'Vrouwen moeten ook naar macht streven', 224 en A. de Waal, *15 jaar Katholiek Vrouwendispuut*, 14.

⁸⁸ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 26,27.

⁸⁹ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 115.

Dispuutsleden kende de organisatie veel belangstellenden, ongeveer drie keer zoveel als het ledenaantal. Hierdoor had het Dispuut een groter bereik dan alleen in elitaire katholieke kringen.⁹⁰

Het Dispuut bestond tot 1954 uit drie onderdelen; het hoofdbestuur, bestaande uit het dagelijks bestuur, drie adviserende leden en een vertegenwoordigster van het Centrum, het dagelijks bestuur met daarin vijf leden en de algemene vergadering.⁹¹ De algemene vergadering bestond uit het hoofdbestuur en de kringbesturen. De Dispuutsvrouwen waren opgedeeld in verschillende kringen (gespreksgroepen) over het gehele land, variërend in aantal leden. Het idee was dat vanuit de Kringen gedegen vrouwen werden voorgedragen die geschikt waren om in politieke bestuursfuncties te vervullen en zich kandidaat konden stellen voor de Tweede Kamerverkiezingen. Tevens kreeg het Dispuutsbestuur via de kringen te horen wat er speelde in het land.⁹² Rond 1947 waren er zeven kringen wat zich uitbreidden tot veertien halverwege de jaren vijftig. Enerzijds was elke kring vrij om haar groep zelf vorm te geven, anderzijds had het hoofdbestuur altijd het laatste woord als kringen tegen de visie van het hoofdbestuur indruisten.⁹³ In 1954 werden het hoofd- en dagelijks bestuur samengevoegd tot een Dispuutsbestuur, bestaande uit zeven leden zonder adviserende leden of vertegenwoordigster van het Centrum.⁹⁴

Hoezeer ook het Dispuut zelf verklaarde geen echte organisatie te willen zijn, was de verslaglegging zeer professioneel. Het KVD was bijna obsessief in het houden aan sommige organisatorische formaliteiten. Sommige, omdat bijvoorbeeld een ledenadministratie ontbrak. Van elke bestuursvergadering maakte de vice-presidente uitgebreide, formele notulen waarin alles stond beschreven, ook conflicten en geheimen werden uitgewerkt op een typemachine.⁹⁵ Eens in de maand vond er de hoofdbestuursvergadering plaats in Utrecht bij een bestuurslid thuis. In de eerste jaren was dit bij Van Lanschot, die eerst vice-presidente was en vanaf 1949 presidente werd. Toen De Waal in 1951 Van Lanschot opvolgde werden ook de hoofdbestuursvergaderingen verplaatst naar haar eigen huis, ook in Utrecht. Hier kwam aan het midden van de jaren vijftig verandering in. Bestuursvergaderingen vonden vaker op openbare plekken in Utrecht plaats zoals in restaurantzaaltjes en hotels. Twee weken voor elke hoofdbestuursvergadering stuurde de vice-presidente de agenda rond, waaraan strikt

⁹⁰ Ibidem, 114.

⁹¹ A. de Waal, *15 jaar. Katholiek Vrouwendispuut, 25* en Katholiek Vrouwendispuut red., *40 jaar Katholiek Vrouwendispuut 1946-1986* (1986) 9.

⁹² Archief KVD, inv. nr. 2, 01-10-1950.

⁹³ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 101,116.

⁹⁴ A. de Waal, *15 jaar. Katholiek Vrouwendispuut, 25*.

⁹⁵ Archief KVD, inv. nr. 2-4 en M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 117.

werd gehouden tijdens de vergaderingen.⁹⁶ Daarnaast besteedde het bestuur veel aandacht aan het opstellen of herzien van de reglementen waarin alle interne structuurveranderingen en externe contacten exact werden bijgehouden.⁹⁷

De totstandkoming van de Vrouwenbond van de PvdA stond veel minder op zichzelf dan die van het KVD. In vergelijking met het KVD had de Vrouwenbond een meer een uitgebreidere en professionelere opzet. In 1946 kwam de Bond voort uit de doorstart van de Bond van de Sociaal-Democratische vrouwenclubs. De Bond van de Sociaal-Democratische vrouwenclubs was de vrouwenvereniging van de SDAP en hield zich bezig met het vormen van vrouwen tot actieve SDAP-leden. Vrouwen werden dan ook automatisch lid van de vrouwenvereniging als zij zich aansloten bij de SDAP.⁹⁸ Nadat de fusie tussen SDAP, VDB en CDU was beklonken werd de Vrouwenbond de officiële vrouwenorganisatie, omdat de andere twee partijen geen vrouwenorganisatie hadden. De naam veranderde in de Vrouwenbond van de Partij van de Arbeid en had de volgende doelstelling: ‘Onder de vrouwen propaganda voor democratische socialistische beginselen te voeren en de ontwikkeling van zijn leden bevorderen’.⁹⁹ Wat er op neer kwam dat politieke scholing en vorming van haar leden centraal stonden, net zoals in de oude organisatie.¹⁰⁰

De structuur van de Vrouwenbond werd geheel overgenomen van de oude SDAP-vrouwenbond inclusief het gegeven dat alle PvdA-vrouwen automatisch lid werden van de Vrouwenbond. In 1947 waren dat 31.199 vrouwen verspreid over 249 groepen wat doorgroeide in 1958 naar 47.367 vrouwen verdeeld over 387 groepen. Deze groepen waren verbonden aan de partijafdelingen en aangestuurd door een plaatselijk bestuur.¹⁰¹ Het Bondsbestuur, bestaande uit het hoofdbestuur met twaalf leden en het dagelijks bestuur, stuurde de groepen indirect aan en onderhield contacten met het partijbestuur van de PvdA. Het hoofdbestuur was net zoals bij het KVD een elitaire groep vrouwen. Liesbeth Ribbius Peletier (1891-1986) was gedurende 1946 tot 1959 de eerste Bondsvoorzitter. Ribbius Peletier was een universitair geschoolde vrouw uit een welgestelde familie, het eerste vrouwelijke lid van de Raad van State in 1958 en was al voor de Tweede Wereldoorlog Eerste Kamerlid namens de SDAP.¹⁰² Dat Ribbius Peletier de eerste Bondsvoorzitster werd was geen

⁹⁶ Archief KVD, inv. nr. 2-4.

⁹⁷ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 117.

⁹⁸ H. van de Velde, *Vrouwen van de partij*, 201, 205.

⁹⁹ Huishoudelijk Reglement Vrouwenbond in de PvdA, 1947 artikel 1: uit H. van de Velde, *Vrouwen van de Partij*, 209 en U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 107, 108.

¹⁰⁰ U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 108.

¹⁰¹ *Ibidem*, 210.

¹⁰² U. Jansz, "Ribbius Peletier, Anna Elisabeth (1891-1989)", in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, deel V, 417 geraadpleegd van: <https://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/id/vg09II5ssayt> 17-01-2018.

verassing. Zij was al vanaf 1925 secretaresse van de Sociaal-Democratische Vrouwenclubs en lid van het partijbestuur.¹⁰³ De taak van Bondsecretaresse werd overgenomen door Took Heroma-Meillink (1908-1998), een intelligente maatschappelijk werkster die ook tevens hoofdredactrice was van het verenigingsblad *Wij Vrouwen*.¹⁰⁴ Al snel nam Lena Lopes Diaz (1918-1996) deze positie over van Heroma-Meillink, die wegens ziekte moest terugtreden. Lopes Diaz was een Joodse vrouw wiens vader een verzetsheld en wethouder was voor de SDAP in tijden voor- en tijdens de oorlog totdat hij in 1942 werd gearresteerd en gedeporteerd.¹⁰⁵ Ook de andere bestuursleden hadden bijna allemaal gestudeerd, kwamen uit welgestelde of prominente PvdA-families en vervulden al bestuurlijke taken op lokaal of provinciaal niveau.¹⁰⁶

Het hoofdbestuur vergaderde maandelijks op het partijsecretariaat in Amsterdam. Hier was ook al vanaf de twintiger jaren het Bondssecretariaat gevestigd. Het Bondssecretariaat stond onder leiding van de Bondsecretaresse, een bezoldigde fulltime functie.¹⁰⁷ Naast leiding geven aan het Bondssecretariaat en hoofdredactrice zijn van het verenigingsblad stelde de Bondssecretaresse de agenda op, werkte zij de zeer uitgebreide notulen uit op een typemachine en onderhield ze contacten met het partijbestuur.¹⁰⁸ Voor de Tweede Wereldoorlog maakte de Bondssecretaresse onderdeel van het partijbestuur uit maar met de oprichting van de PvdA had dit geen prioriteit meer. De reactie hierop was dat de Bond een nota opstelde waarin de noodzaak van een aparte vrouwenbeweging werd aangestipt, met een passage erin dat de Bond altijd de lijn van de partij zou volgen. De nota werd tijdens het partijcongres van April 1947 behandeld, en had effect. In het huishoudelijk reglement van de partij werd vastgesteld dat van de vijf partijsecretarissen er één de Bondssecretaresse zou zijn.

Vanaf 1948 ontving de Bond een jaarlijkse subsidie en de overige kosten moesten ze zelf opbrengen, wat herhaaldelijk klachten veroorzaakte. Zo was het bijwonen van partijbijeenkomsten gratis, terwijl er voor bijeenkomsten van de Bond een eigen bijdrage

¹⁰³ U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 212.

¹⁰⁴ Ibidem, 108 en 'D. (Took) Heroma-Meillink', geraadpleegd van: https://www.parlement.com/id/vg0911naifm/d_took_heroma_meilink 18-01-2018.

¹⁰⁵ 'David Lopes Dias', geraadpleegd van: <http://www.joodsamsterdam.nl/david-lobes-dias/> 18-01-2018.

¹⁰⁶ 'W. (Wim) Thomassen', geraadpleegd van: https://www.parlement.com/id/vg0911aihvyw/w_wim_thomassen, A.F. Mreijen, 'Goes van Naters, jhr. Marinus van der (1900-2005)', in *Biografisch Woordenboek van Nederland*, geraadpleegd van: <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn6/goes>, Janneke Martens, *Vorrink, Irene*, in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*, geraadpleegd van:

<http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/DVN/lemmata/data/Vorrink>, 'Mr. J. (Nancy) Zeelenberg' geraadpleegd van: < https://www.parlement.com/id/vg0911djczvx/j_nancy_zeelenberg en 'Burgemeester J. Tuin en wethouder mevrouw A.J. Aarsen-Jansen als toeschouwers bij een sportwedstrijd', geraadpleegd van: <http://beeldbank groningen.nl/beelden/detail/1ec3c772-f44d-772f-b7f7-4fa2e089cb54>

¹⁰⁷ U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 62, 212.

¹⁰⁸ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1-2.

werd gevraagd.¹⁰⁹ Dit was problematisch voor haar achterban, die overwegend bestond uit laagopgeleide huisvrouwen en over weinig geld beschikten. De samenstelling van de achterban vormde ook een probleem met het streven om de leden politiek actief te krijgen. Dit kwam omdat de gedachte overheerste dat vrouwen in de eerste plaats thuis hoorden te zijn. En daarbij speelden de activiteiten van de Vrouwenbond zich buitenshuis af.¹¹⁰ De Bond was dus een echte traditionele vrouwenbeweging, verbonden aan de socialistische zuil, voortgekomen uit een vooroorlogse vrouwenorganisatie met dezelfde structuur. Het hoofdbestuur bestond uit een groep hoogopgeleide vrouwen die meer uit de Bond wilden halen dan mogelijk was.

2.4 Beïnvloeding van de politiek

Het KVD en de Vrouwenbond hielden zich beide in deze periode bezig met politieke participatie. Bij het KVD lag de nadruk op zowel op het vergroten van de politieke interesse als op het vergroten van het aantal vrouwen in politieke functies.¹¹¹ Het vergroten van het aantal vrouwen in politieke functies was bij de Bond geen hoofdzaak al groeide het belang wel in de loop der jaren. De nadruk lag vooral op politieke scholing.¹¹²

Het repertoire van het KVD bestond de eerste jaren uit de actiemiddelen die zij hadden toegepast om de Vink terug te krijgen in de Tweede Kamer om zo nog meer vrouwen op verkiesbare plaatsen te krijgen. Naast het versturen van vele brieven aan KVP-prominenten, het lobbyen bij het KVP-bestuur, het deelnemen aan een inspraakprocedure doormiddel van het indienen van een resolutie en het oprichten van werkgroep ter ondersteuning van de Vrouwelijke Tweede Kamerleden, probeerde de Dispuitsvrouwen ook op één andere manier meer vrouwen in de politiek te krijgen, namelijk de beïnvloeding van de groslijststemmingen.¹¹³ Het Dispuitsbestuur, soms in combinatie met het Centrum, maakte een lijst met de definitieve kandidaten voor verkiezingen van alle bestuurlijke lagen. Hiervoor deden een aantal Dispuitsvrouwen uitgebreid onderzoek naar deze kandidaten. In gesprek met de partijsecretaris of voorzitter werden de mogelijkheden van desbetreffende verkiezingen besproken. Tevens werd onderzocht op welke lijsten in het land de voorgedragen vrouwen de meeste kans zouden hebben om de groslijststemming te overleven. De lijst van vrouwelijke kandidaten op de groslijst moest zo lang mogelijk zijn, vele

¹⁰⁹ U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 108 t/m 111.

¹¹⁰ Ibidem, 112, 123.

¹¹¹ Archief KVD, inv. nr. 68, 09-08-1946.

¹¹² U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 107.

¹¹³ Archief KVD, inv. nr. 2-4, 1946,1948,1952 en 1955.

mannelijke partijleden schraptten vrouwen namelijk als eerste.¹¹⁴

Deze actiemethode kwam voor het eerst ter sprake tijdens de bestuursvergadering over de Tweede Kamerverkiezingen van 1947 waarin bestuurslid Van Nispen tot Sevenaer het volgende voorstelde:

In alle Kieskringen de 5 kandidaten te stellen. Een actieve vrouw in die Kieskringen aan te schrijven, om in de eerste weken van februari de bewuste 5 kandidaten te stellen bij het Kringbestuur der K.V.P (adressen zullen worden aangevraagd aan het secretariaat van de K.V.P., Den Haag) en 50 K.V.P-leden te bewegen, deze 5 kandidaten op de vergadering te tekenen.¹¹⁵

Het voorstel van Van Nispen tot Sevenaer werd unaniem aangenomen. Helaas werden slechts twee vrouwen in 1952 gekozen als Tweede Kamerlid namens de KVP.¹¹⁶ De tegenvallende uitslag zorgde ervoor dat er binnen het Dispuutsbestuur enige discussie ontstond over hoe nu verder. Klompé, ondertussen Tweede Kamerlid en vanaf 1953 adviserend lid van het KVD-bestuur, was van mening dat er in het openbaar geen actie meer moest worden gevoerd. Hierdoor kon namelijk het beeld ontstaan dat er binnen de KVP geen eenheid was. Dispuutsbestuurslid Mia Berden (1914-2011) was hier absoluut tegen: ‘Ik meen dat wij als Dispuut verantwoordelijk zijn en daarom alles op alles moeten zetten om vrouwen in de Kamer te krijgen; we moeten niet te bescheiden zijn’.¹¹⁷ Uiteindelijk werd besloten om ‘zoveel mogelijk personen mondeling te bewerken’.¹¹⁸

Niet geheel verassend gebeurde dit door Klompé zelf. Zij pleitte zelf voor deze strategie waarmee ze haar eigen positie in de partijfractie belangrijker achtte dan meer openbare propaganda voor het Dispuut. Klompé en ook Van Lanschot gingen regelmatig persoonlijk lobbyen namens het KVD, bijvoorbeeld door een persoonlijk bezoeken te brengen aan de fractieleider, voorzitter van de KVP, Kamer- en Statenleden.¹¹⁹ In deze gesprekken stipten ze de individuele kwaliteiten aan van de vrouwelijke politica's. De nadruk lag niet op het ‘vrouw’ zijn omdat in hun ogen de vrouwelijke identiteit iets was waarmee vrouwen al eeuwen ten onrechte op hun plaats

¹¹⁴ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 107,108.

¹¹⁵ Archief KVD, inv. nr. 2, 1947.

¹¹⁶ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 27.

¹¹⁷ Archief, KVD. inv. nr. 3, 1952 en G. Mostert, *Marga Klompé*, 113.

¹¹⁸ Archief, KVD. inv. nr. 3, 1952.

¹¹⁹ Archief, KVD, inv. nr. 2-4, 1952,1955 en 1956.

werden gehouden.¹²⁰

Naar aanloop van de Tweede Kamerverkiezingen in 1956 werden nogmaals dezelfde actiemethoden gebruikt. Aan de hand van een opzweepende brief werden de voorzitters van de kringbesturen van de KVP dringend verzocht om vrouwen op een verkiesbare plek te zetten. In deze brief deed de Dispuutspresidente vooral een beroep op het volgende:

Wij beschouwen het van algemeen belang, dat een groter aantal K.V.P-vrouwen dan thans in de volksvertegenwoordiging zitting heeft, in de eerste plaats om de eigen bijdrage van de Katholieke Vrouw. Daarnaast is het feit, dat het aantal vrouwelijke K.V.P-Kamerleden, vergeleken bij de P.v.d.A en de V.V.D belangrijk ten achter staat, voor de Katholieke vrouwen een zwaarwegend argument om te pleiten voor de verwezenlijking van haar redelijke verlangens.¹²¹

Niet alleen het belang van de ontwikkeling van de katholieke vrouwen stond centraal maar hierin werd ingespeeld op het gevoel. Het feit dat de PvdA en de VVD voorop liepen lag blijkbaar gevoelig en dit zou eventueel kunnen zorgen voor het verliezen van stemmen tijdens verkiezingen. Het Dispuut voorzag dat deze brief niet genoeg was om de partijcultuur, waarin vrouwen niet thuishoorden, te doorbreken. Om er zeker van te zijn dat de groslijfsstemmingen niet weer op een deceptie uitliepen riep het Dispuutbestuur via een brief aan alle Dispuutsvrouwen op de vergadering bij te wonen waar vrouwelijke kandidaten worden genoemd. Een enkel bestuurslid hoopte dat het bezoeken van deze vergaderingen uit zou groeien tot een manifestatie. Helaas voor het Dispuut waren deze vergaderingen vaak erg langdradig waardoor het niet aantrekkelijk was voor katholieke vrouwen om deze bij te wonen. Hiervoor had het Dispuutbestuur nog geen oplossing op gevonden om deze aantrekkelijker te maken.¹²²

Om de mannelijke leiders van de KVP-afdelingen nog meer onder druk te zetten maakte het Dispuut steeds meer gebruik van de media. Benaderde het Dispuutbestuur in de eerste jaren alleen nog maar vrouwelijke journalisten voor verslaglegging van bijeenkomsten, dit veranderde aan het begin van de jaren vijftig toen het Dispuutbestuur media meer als instrument begon te gebruiken. Zo stelde bestuurslid van Nispen tot Sevenear voor om de wekelijkse KRO-radorubriek van Dispuutslid en

¹²⁰ M. Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 29,30.

¹²¹ Archief KVD, inv. nr. 4, 08-12-1955.

¹²² Archief KVD, inv. nr. 4, 1956.

tevens Tweede Kamerlid Nolte te gebruiken om de samenstelling van de KVP-fractie en de positie van vrouwen hierin aan te kaarten.¹²³ Naast intensivering van het zelf verkondigen van de Dispuutsvisie werden ook journalisten benaderd om de visie uit te dragen. Tijdens zogenoemde perslunches werden journalisten hiervoor ‘bewerkt’.¹²⁴ Tijdens een hoofdbestuursvergadering in september 1951 deelde van De Waal het volgende mee:

Er zullen perslunches worden gehouden. Een met de dagbladen van de K.V.P over ‘de vrouw’ en een met vrouwelijke journalisten, waarbij zij instructies krijgen om steeds druppelsgewijze iets in de pers te laten doordruppelen om bij de mannen enig inzicht op te wekken, zodat de vrouwen niet steeds op de laatste plaats op de groslijst worden gezet.¹²⁵

Het organiseren van een perslunch was geen nieuw repertoire. Vanaf 1927 hielden journalisten of staatlieden perslunches waarin in een informele setting werd gediscussieerd over actuele vraagstukken.¹²⁶ Zo organiseerde de algemene Nederlandse Vereniging voor Vrouwenbelangen, Vrouwenarbeid en Gelijk Staatsburgerschap (Vrouwenbelangen), één jaar eerder twee perslunches.¹²⁷ Het was wel bijzonder dat de Dispuutsvrouwen in het openbaar lobbyden voor meer vrouwen in de politiek, omdat veruit de meeste journalisten mannen waren. Aangezien De Waal ook lid was van onafhankelijke vrouwenorganisatie Vrouwenbelangen is het aannemelijk dat zij succesvolle verhalen over perslunches heeft gehoord en dit enthousiasme heeft overgedragen aan de Dispuutsleden.

Als uiterst actiemiddel om pressie uit te oefenen op het KVP-bestuur zagen enkele vrouwen uit wanhoop geen andere optie dan om zichzelf afzonderlijk te organiseren:

Moeten de vrouwen zich in de K.V.P afzonderlijk organiseren? Dit is vroeger afgewezen. Men is gezwicht voor beloften, die nooit zijn nagekomen [...] de pogingen ondernomen door de vrouwenbewegingen werden getorpedeerd. Toch

¹²³ Archief KVD, inv. nr. 3, 07-09-1951.

¹²⁴ Archief KVD, inv. nr. 3, 14-03-1952.

¹²⁵ Archief KVD, inv. nr. 3, 07-09-1951.

¹²⁶ ‘Nederland’, *De Indische courant*, 19:7 (1927) geraadpleegd van:

<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010278887:mpeg21:a0094> 22-01-2018.

¹²⁷ Vrouwenbelangen, jrg 15, 1950, no 8, 01-08-1950 en Vrouwenbelangen, jrg 15, 1950, no 11, 01-11-1950 en L. van Zoonen, ‘*Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn?*’ *De vrouwenbeweging en de media* (Amsterdam 1991) 100.

willen wij graag vrouwen in de Kamer en wij staan nu voor de vraag: moeten wij hierop terugkomen? [...] Moet dit geschieden door het Dispuut of wellicht door een nieuw te scheppen organisatie?’¹²⁸

Dit vroeg Bestuurslid Ko Luyckx zich voorzichtig af in 1951. Meer dan een uiterste gedachtegang was het dan ook niet. Vijf jaren later bleef het niet meer bij een gedachte. Luyckx gaf een lezing op een van het lustrumbijeenkomsten van het Dispuut waarin ze de positie van het Dispuut ter discussie stelde. Sommige deelneemsters hadden een voorkeur voor het oprichten van een onafhankelijke vrouwenpartij, zoals de katholieke vrouwenbeweging in België deed terwijl andere pleitte voor een herkenbare organisatie zoals de vrouwenorganisaties van de PvdA en de VVD.¹²⁹

Dat tijdens de bijeenkomst een voorbeeld werd genomen aan de Vrouwenbond van de PvdA is alleen te verklaren als er aan de organisatiestructuur van de Bond werd gerefereerd. Het hoofdbestuur van de Bond was namelijk erg terughoudend in het uitvoeren van actierepertoire met als doel het partijbestuur te beïnvloeden en de enkele acties kwamen uit de verschillende groepen uit het land. Zo werd de brief, verzonden door de Amsterdamse groep, aan minister Beel in 1946, niet gewaardeerd door het hoofdbestuur en werd in hetzelfde jaar het idee van vrouwengroep Amersfoort om een speciale vrouwenlijst uit te brengen flink bestreden. Het idee om meer vrouwen in het partijbestuur te krijgen was dan ook niet het idee van het hoofdbestuur van de Bond maar van verschillende groepen uit het land.¹³⁰ Pas in 1951 werd er voor het eerst tijdens een bestuursvergadering gesproken over wie ze eventueel konden voordragen als kandidaten om hoger op de lijst te plaatsen voor de Tweede Kamerverkiezingen maar met erg veel terughoudendheid zoals bleek uit de bestuursnotulen:

De voorzitter deelt mede dat in het Partijbestuur gesproken is [...] Men was het er ook over eens dat twee vrouwen in onze Kamerfractie als een minimum beschouwd moeten worden. Daar in de Partijraad van 20 October de kandidaten verdedigd zullen moeten worden, moeten wij er ons thans rekenschap van geven wie wij naar voren willen schuiven. Het D.B. is het er over eens, dat wij in de

¹²⁸ Archief KVD, inv. nr. 2, 7-10-1950.

¹²⁹ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 109,110.

¹³⁰ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 1946 en U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 113.

eerste plaats de twee vrouwen, die thans zitting hebben in de Kamer moeten houden.¹³¹

De voorzichtige toon van het hoofdbestuur richting de PvdA was ook terug te zien in 1946. In dat jaar verzond de Bond een nota aan het partijbestuur over waarom apart vrouwenwerk nodig was. De nota had een vriendelijke toon en werd dan ook pas een jaar later behandeld door het partijbestuur.¹³² Bovendien benaderde het partijbestuur de Bond vaker met concrete plannen en ideeën dan andersom. Zoals naar voren kwam in de bestuursnotulen van november 1955: ‘Verkiezingen, de partij heeft de vrouwenbond verzocht een rapport samen te stellen dat eventueel de titel zal hebben: wat wil de PvdA voor de vrouw’ [...] Het zal op een conferentie wordt gepresenteerd.’¹³³ In de eerste jaren sprak het hoofdbestuur alleen haar ‘verwondering’ uit tegen de PvdA toen de Vrouwenbond in 1954 niet vertegenwoordigd bleek te zijn in de verkiezingspropaganda-commissie.¹³⁴

Het hoofdbestuur wilde het partijbestuur niet voor de voeten lopen op het politieke terrein en stemde alleen in als het PvdA-bestuur had gevraagd om deel te nemen aan een adviesorgaan. De enkele keren dat er een brief werd verzonden of een aparte vrouwenlijst werd ingediend werden bedacht door groepen uit het land of werden geïnitieerd door de PvdA zelf. Samengevat, de Vrouwenbond had nauwelijks repertoire om de partijtop te beïnvloeden wat past in hun doelstelling waarin veruit de nadruk lag op de politieke scholing van de socialistische vrouwen.

2.5 Beïnvloeding van de leden

Het verschil tussen de twee vrouwenorganisaties het KVD en de Vrouwenbond in omvang en intensiteit van het repertoire om de politieke partijtop te beïnvloeden was groot. Er waren echter ook overeenkomsten. Het repertoire om hun visie over te dragen aan de leden leek veel op elkaar. Zij deden dit door middel van directe informatieverstrekking zoals het houden van lezingen, uitgeven van brochures en geven van stemadviezen waarmee ze beiden een groter publiek wilde bereiken. Bovendien wilden beide organisaties door middel van bijeenkomsten een selectief aantal vrouwen werven die zich konden aansluiten bij de organisaties, bij het KVD lag hier meer de nadruk op dan bij de Bond.

¹³¹ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 30-10-1951.

¹³² U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 109.

¹³³ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 3-11-1955.

¹³⁴ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 13-06-1954.

Zowel de leden van het KVD als de Bond waren verspreid over verschillende kringen of groepen. Bij het KVD leidden de kringleidsters de kringleden op tijdens studieweekenden, bijeenkomsten, lezingen en discussieavonden met scholingsmateriaal aan de hand van de politieke actualiteit. De kringavonden dienden onder andere als politieke fora. Tijdens deze avonden nodigden de kringen regelmatig een spreekster of spreker uit die over een actueel onderwerp praatte.¹³⁵ Het idee was dat vanuit de Kringen goede vrouwen werden voorgedragen die geschikt waren om politieke bestuursfuncties te vervullen en zich uiteindelijk kandidaat konden stellen voor de Tweede Kamerverkiezingen.¹³⁶ Vanaf 1947 tot het tweede lustrum in 1955 vonden er tien studieweekenden plaats voor alle leden en in 1955 voor jeugdige belangstellenden.¹³⁷ In 1954 stond een studieweekend voor het eerst geheel in teken van de politiek.¹³⁸ Ook het hoofdbestuur van de Bond had vanaf het begin het idee om leesclubs op te richten ter stimulering van politieke scholing. Een leesclub moest uit tien á vijftien vrouwen bestaan die twee keer per maand bij elkaar kwamen om te discussiëren over politieke vraagstukken.¹³⁹ Aan het eind van de jaren veertig ontwikkelden de leesclubs zich tot discussieclubs. Waaruit de vraag herrees om een politieke werkgroep op te richten zodat de Bond meer intellectuele vrouwen zou aantrekken. De cursus politiek moest bestaan uit acht bijeenkomsten en een afsluitend studieweekend, onafhankelijk van de PvdA.¹⁴⁰

De Bond had de scholings- en vormingsactiviteiten overgenomen van de Bond van Sociaal-Democratische Vrouwenclubs. De Bond gaf verschillende brochures uit, publiceerde het tijdschrift *Wij Vrouwen* met soms wel een oplage van 50.000 stuks, maakte elke week een speciale vrouwenuitzending op de VARA-radio en organiseerde congressen op de Bron al stonden deze maar af en toe in teken van de politiek.¹⁴¹ De Bron was sinds 1933 het vakantiehuis van de Bond. Op de Bron werden vakantieweken, conferenties en cursussen georganiseerd.¹⁴² Ook het KVD-bestuur verspreidde scholingsmateriaal in het land door middel van brochures en spreekbeurten. Allebei de vrouwenorganisaties kondigden niet aan dat het over politiek zou gaan, omdat ze bang waren dat de zaal niet vol zou zitten.¹⁴³ Beiden besturen waren ervan bewust dat zij niet de norm waren. Een voorbeeld hiervan is de uitspraak van KVD-bestuurslid Van Nispen tijdens een vergadering: ‘Ik geloof echter, dat zij

¹³⁵ T. Akkerman, ‘Inleiding: ontzuiling, gezinspolitiek en feminisme in Nederland’, 20.

¹³⁶ Archief KVD, inv. nr. 2, 10-10-1950.

¹³⁷ Archief KVD, inv. nr. 2, 4, 1950, 1955.

¹³⁸ Archief KVD, inv. nr. 3, 19-03-1954.

¹³⁹ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 22-06-1946.

¹⁴⁰ U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 136 en Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 06-09-1954.

¹⁴¹ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 29-04-1948, 1953 en U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 141.

¹⁴² H. van de Velde, *Vrouwen van de partij*, 205.

¹⁴³ M. Derks, ‘Vrouwen moeten ook naar macht streven’, 228 en Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 29-04-1949.

wel belangstelling zullen krijgen, als wij er hen van weten te overtuigen dat zij hier iets te zorgen hebben, dat zij het gevoel krijgen; hieraan moeten wij meedoen, anders gaat het verkeerd met de toekomst van onze kinderen'.¹⁴⁴ Het Dispuutsbestuur probeerde meer vrouwen te werven door middel van het inhuren van een spreekster uit die regio, die sprak over een onderwerp uit die regio. Na afloop zou de spreekster een brochure of luchtige folder kunnen uitdelen. De folder moest eenvoudig zijn geschreven in de geest van het Dispuut, waarbij er speciale folders voor arbeidersvrouwen en boerinnen werden ontwikkeld.¹⁴⁵ Het Bondsbestuur probeerde aan de hand van een huishoudelijk thema vrouwen over te halen om bijeenkomsten bij te wonen en maakte de brochures beter te begrijpen door foto's te gebruiken.¹⁴⁶

Het enige grote verschil tussen beide organisaties met betrekking op het beïnvloeden van leden en belangstellenden was het repertoire rondom de stemadviescampagne. Beide vrouwenorganisaties wilden dat tijdens verkiezingen op de PvdA of op de vrouwelijke KVP-kandidaten werd gestemd, maar de manier waarop was verschillend. Van oudsher deed de Bond aan colportage, bij huishoudens langs de deuren te gaan om stemadviezen te geven. Daarnaast gaf de Bond rondom gemeente- en Tweede Kamerverkiezingen, al dan niet in opdracht van het PvdA-bestuur, een brochure uit over waarom vrouwen op de PvdA moesten stemmen. Het Bondsbestuur bedacht geen nieuw repertoire, het was hoogstens wat meer van hetzelfde. Overig propagandamateriaal zoals het organiseren van manifestaties om meer vrouwelijke stemmers te trekken werd overgelaten aan de groepen zelf. Zo organiseerde de groep uit Rotterdam een flyeractie met geparfumeerde kaartjes voor de gemeenteraadsverkiezingen in 1954.¹⁴⁷

Het Dispuutsbestuur pakte het anders aan. Zij riep de Kringen op om stemadviescampagnes uit te voeren. Om zoveel mogelijk vrouwen in de Tweede Kamer te krijgen, stelde presidente De Waal in juni 1951 tijdens een Bestuursvergadering de volgende kwestie ter discussie: 'Wij moeten ons afvragen of wij de kwestie moeten stellen: vrouwen moeten voor vrouwen stemmen'.¹⁴⁸ Een half jaar later stelde De Waal opnieuw voor om de slagzin 'Vrouwen stemt op vrouwen' te gebruiken tijdens stemadviescampagnes.¹⁴⁹ Tijdens de stemadviescampagne voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1956 was de officiële

¹⁴⁴ Archief KVD, inv. nr. 3, 06-03-1951.

¹⁴⁵ Archief KVD, inv. nr. 3, 06-03-1951.

¹⁴⁶ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, jaarverslag 1947 en 29-04-1948.

¹⁴⁷ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 27-07-1951 en 05-03-1953.

¹⁴⁸ Archief KVD, inv. nr. 3, 03-06-1951.

¹⁴⁹ Archief KVD, inv. nr. 3, 07-09-1951.

landelijke slogan van het Dispuut: ‘Vrouwen, stemt op vrouwen’.¹⁵⁰ Dat De Waal in 1951 deze slogan voorstelde is niet verwonderlijk, de slagzin ‘Vrouwen stemt op vrouwen’ werd aan het einde van de jaren twintig voor het eerst gebruikt door Vrouwenbelangen. Wederom gebruikte Vrouwenbelangen dezelfde slagzin in 1952 voor de campagne om meer vrouwelijke Tweede Kamerleden te krijgen.¹⁵¹

2.6 Tussenconclusie; KVD ontwikkelt nieuw repertoire

In de eerste tien jaar na de Tweede Wereldoorlog groeiden het KVD en de Vrouwenbond beide uit tot professionele organisaties. Onder de roomse-rode dominantie probeerde vooral het KVD de grenzen op te zoeken in hun repertoire om het aantal vrouwen in de politiek te vergroten. Het Dispuutsbestuur bestond uit een aantal prominente vrouwelijke politici, hoogopgeleid en veelal ongehuwd. Ondanks dat het Bondsbestuur ook veelal uit elitaire of prominente PvdA-families kwamen was hun achterban dit niet. Een ander verschil was dat de band tussen het KVD en de KVP vele malen losser was dan tussen de Bond en de PvdA, die notabene hetzelfde secretariaat hadden. Door de omstandigheden waarin de Bond opereerde in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog was het haast onmogelijk om een eigen standpunt te ontwikkelen omtrent vrouwen in de politiek, laat staan pressie uit te oefenen op Bondsleden en het partijbestuur, waardoor het een traditionele vrouwenbeweging bleef. Hierbij moet de kanttekening worden geplaatst dat er meer vrouwelijke PvdA-Kamerleden waren dan bij de KVP, de noodzaak om pressie uit te oefenen was dus ook minder hoog.

Zowel het KVD als de Bond gebruikten dezelfde actiemiddelen om hun leden te scholen en te werven door middel van lezingen, studieclubs en spreekbeurten. Dit waren actiemiddelen die al voor de Tweede Wereldoorlog werden gebruikt door hun voorgangers. Het *rigid repertoire* werd aangevuld met vooruitstrevend repertoire. Het Dispuutsrepertoire om ervoor te zorgen dat er meer vrouwelijke politici werden verkozen was grofweg tweeledig. Enerzijds bestond uit het actierepertoire uit conventioneel actierepertoire, veelal geopperd door Van Lanschot en Klompé, waarin zij onder de naam van het Dispuut klachten of bezwaarschriften indienden, schreven ze kritische brieven naar KVP-politici en lobbyden ze persoonlijk bij het partijbestuur. Repertoire wat mannelijke politici succesvol gebruikten werd overgenomen door de Dispuutsvrouwen. Zij hoopten dat als ze zich mannelijk zouden

¹⁵⁰ Archief KVD, inv. nr. 4, 17-10-1955.

¹⁵¹ ‘Vrouwen stemt op vrouwen’, *Leeuwarder nieuwsblad: Goedkoop advertentieblad*, nr. 4547 (1927) geraadpleegd van: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010733759:mpeg21:a0094> 23-01-2018 en ‘Vrouwenparlement: Grap met een wijsvinger’, *Het vrije volk : democratisch-socialistisch dagblad*, 2082:7 (1952) geraadpleegd van: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010951327:mpeg21:a0114> 23-01-2018.

gedragen ze serieus genomen zouden worden en zo succesvol te kunnen zijn. De al bestaande actiemiddelen werden aangevuld met nieuwe innovatieve actiemiddelen, als het worden uitgevoerd door vrouwen, waardoor het aan te merken is als *strong repertoire*. Anderzijds zette het Dispuutsbestuur een uitgebreide actie op om de groslijsstemmingen te beïnvloeden. Het repertoire om de groslijsstemmingen te beïnvloeden bestond uit twee delen. 1. Het zelf bedachte repertoire om zoveel mogelijk Kringleden te stimuleren om naar de vergadering te komen waarin de groslijsstemming plaats vond. 2. Het repertoire van de onafhankelijke vrouwenorganisatie Vrouwenbelangen. De perslunches en de stemadviescampagne ‘Vrouwen stemt op vrouwen’ waren beiden een jaar eerder uitgevoerd door Vrouwenbelangen. De Waal, die ook deel uit maakte van bestuur van Vrouwenbelangen, stelde dit repertoire voor. Ongeacht dat er nergens in de notulen naar Vrouwenbelangen werd verwezen is het zeer aannemelijk dat De Waal dit heeft overgenomen en heeft toegepast om het actierepertoire omtrent de groslijsstemmingen te innoveren, De invloed van Vrouwenbelangen is hiermee deels aantoonbaar, waardoor het aan te merken is als *strong repertoire*.

Hoofdstuk 3: 1957-1966; het kruispunt tussen oude en nieuwe stromingen

Halverwege de jaren zestig deed zich in de politieke cultuur een ingewikkelde paradox voor. De maakbare samenleving die politici in de jaren vijftig voor ogen hadden was zowel democratisch als paternalistisch. De combinatie van deze tegenstrijdige vormen van bestuur leverde brandstof op voor conflicten in de latere jaren zestig.¹⁵² De ontzuiling trad langzaam in wat resulteerde in dat mensen steeds meer zelf beslissingen namen over hun leven. De gereguleerde samenleving werd wakker geschud en punten als seksualiteit kwamen ter discussie te staan.¹⁵³

In deze periode probeerden beide vrouwenorganisaties zich aan te passen aan de nieuwe omstandigheden waarin de maatschappij verkeerde. Allebei de vrouwenorganisaties zochten nieuwe manieren om hun invloed op de partij te behouden of te vergroten. Terwijl de Bond in het midden van de jaren zestig zich doorontwikkelde met nieuwe actiemiddelen bleef het KVD vasthouden aan de oude actiemethoden die nu alleen gericht waren op een breder publiek.

3.1 Politieke- en maatschappelijke situatie

De rooms-rode coalities hielden stand tot 1958 maar hadden sinds 1952 te maken met groeiende tegenstrijdigheden. De wederopbouw van het land was voltooid waardoor er aanzienlijk meer ruimte ontstond voor eigen standpunten. Tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 1956 woedde er een hevige strijd tussen de PvdA en de KVP. De PvdA werd nipt de grootste en vormde ondanks de strijd toch samen met de KVP een kabinet, dat na twee jaar strandde. Drees nam afstand van de politiek in 1958 en ook Romme stopte in 1961 wegens ziekte.¹⁵⁴ Het laatste rooms-rode kabinet had zowel voor de KVP als voor de PvdA negatieve gevolgen. De PvdA had moeite met zichzelf te profileren, interne spanningen werden zichtbaar en de partij kon moeilijk jongeren aan zich binden.¹⁵⁵ De KVP verloor door het aftreden van Romme een stabiele factor en kreeg steeds meer te maken met andersdenkende katholieken.¹⁵⁶

In de periode daarna kwam de KVP in zwaar weer terecht. In snel tempo volgde een

¹⁵² H. de Liagre Böhl, 'Consensus en polarisatie', 269.

¹⁵³ F. Kochelmans, *Van verzuiling tot versplintering*, 17.

¹⁵⁴ H. de Liagre Böhl, 'Consensus en polarisatie', 288,289.

¹⁵⁵ D. Bosscher, 'De jaren 1946-1970', in: M. Brinkman, M. de Keizer en M. van Rossum red., *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994* (Amsterdam 1982) 206,207.

¹⁵⁶ H. de Liagre Böhl, 'Consensus en polarisatie', 307.

viertal KVP-premiers tussen 1958 en 1966 elkaar op, kwam de laatste premier van deze vier ten val door zijn eigen partijgenoot en kreeg de partij in datzelfde jaar met een afsplitsing te maken omdat prominente leden vonden dat de partij niet links genoeg en zij richtten de Politieke Partij Radicalen (PPR) op.¹⁵⁷ Ook voor de PvdA bereikten interne spanningen in 1966 het hoogtepunt door het ontstaan van de vernieuwingsbeweging Nieuw Links. Zij publiceerde het boekje *Tien over rood* met daarin tien radicale voorstellen. Dit werd door de oude garde van de partij negatief ontvangen en met de verkiezingen in 1966 behaalde de PvdA zes zetels minder.¹⁵⁸

De bovengenoemde politieke spanningen hingen samen met veranderingen die in de maatschappij plaatsvonden. Vanaf 1955 werd de armoede onder bevolking steeds minder, werden de sociale voorzieningen uitgebreid en steeg de werkgelegenheid. De economische vooruitgang zorgde ervoor dat de Nederlandse burgers steeds meer eigen beslissingen namen over hun leven. De gezinspolitiek, waarin de vrouw vanzelfsprekend voor het huishouden zou zorgen, kwam onder druk te staan. Uitvindingen als de anticonceptiepil en huishoudelijke apparaten zorgden er mede voor dat het zorgen voor het huishouden makkelijker werd.¹⁵⁹

Nieuwe jeugdculturen en bewegingen ontstonden zoals de Provo's. Zij hadden eigen normen en waarden en brachten met ludieke acties autoriteiten in verwarring. Naast acties van de Provo's vonden er ook studentenprotesten en verschillende intellectuele debatten plaats. Zo groeide de weerstand onder vooruitstrevende katholieken als Frits Buytendijk, Hélène Dresen-Coenders en Kees Trimbos. Zij stredden voor meer openheid omtrent seksualiteit.¹⁶⁰ Vooral jongeren in grote steden en intellectuelen stelden de heersende normen en waarden ter discussie. In de rest van Nederland was de ontzuiling pas net begonnen.

De politicologe Jacqueline Schokking deed in 1958 onderzoek naar vrouwen in de Nederlandse politiek en schreef hierin dat de ontwikkeling van Nederlandse vrouwen tot staatsburgeressen nog te wensen overliet:

Want hoeveel er reeds veranderd mocht zijn: in de emotionele sfeer was nog veel bij het oude gebleven. De meeste weerstand tegen de emancipatie van de vrouw kwam dan ook uit deze sfeer voort, meestal in de vorm van sterk gerationaliseerde

¹⁵⁷ F. Kochelmans, *Van verzuiling tot versplintering*, 13,20.

¹⁵⁸ H. te Velde, *Stijlen van Leiderschap*, 209.

¹⁵⁹ F. Kochelmans, *Van verzuiling tot versplintering*, 17.

¹⁶⁰ S. Poldervaart, 'Het verdwijnen en weer opkomen van het vrouwenvraagstuk', 164.

gevoelsargumenten. Steeds was de norm van het menselijke een mannelijke norm geweest.¹⁶¹

Aan het begin van de jaren zestig had ongeveer 22 procent van de Nederlandse vrouwen betaald werk. Bovendien vond in 1965 ruim 86 procent van de Nederlandse burgers dat vrouwen met naar schoolgaande kinderen niet behoorden te werken.¹⁶² Ook de meeste Nederlandse vrouwenorganisaties gingen (nog) niet mee in de verschillende vernieuwingsbewegingen. Afgezien van het feit dat de Nederlandse vrouwenbewegingen bij elkaar 60.000 leden hadden, verspreidt over 35 landelijke organisaties, was rond 1965 het ledenbestand vergrijsd. Een reden hiervoor was dat over het algemeen vrouwenbewegingen weinig media-aandacht genereerden. Bovendien werden er kritische kanttekeningen bij het bestaansrecht van deze organisaties geplaatst, deze waren regelmatig afkomstig van leden zelf.¹⁶³ Jonge, vaak opgeleide, vrouwen konden zich niet meer identificeren met de oudere garde. Aparte vrouwenorganisaties werden afgewezen omdat ze zich teveel afzonderden, wat de emancipatie van vrouwen niet zou bevorderen.¹⁶⁴

3.2 Ontwikkeling van het KVD en de Vrouwenbond

De dreiging van een aantal Dispuutsleden om een aparte vrouwenorganisatie op te richten wierp zijn vruchten af. De partijtop kreeg het benauwd van de aankondiging en stelde in 1957 een adhoc commissie in, genaamd commissie Nolte. Onder leiding van Dispuutsvrouw Agnes Nolte, onderzocht de commissie ‘op welke wijze de belangstelling en politieke activiteiten van katholieke vrouwen kan worden vergroot en op welke wijze hun politieke activiteit zou kunnen worden bevorderd’.¹⁶⁵ Dezelfde doelen als waarvoor het KVD al sinds haar oprichting streed. Niet heel verwonderlijk aangezien de commissie deels bestond uit Dispuutsleden. Na een half jaar bracht de commissie verslag uit en adviseerde het de KVP om niet over te gaan tot het oprichten van een aparte vrouwenorganisatie, maar wel dat het aantal vrouwen in de KVP-besturen drastisch moest toenemen en dat de mannelijke partijcultuur moest worden doorbroken. Verder stelde de commissie voor om een permanente commissie in te stellen die samen met de katholieke vrouwenorganisaties dit moest bewerkstelligen. De KVP nam een

¹⁶¹ J. Schokking, *De vrouw in de Nederlandse politiek*, 21.

¹⁶² A. Ribberink, ‘Man Vrouw Maatschappij in actie’, 73.

¹⁶³ A. Ribberink, ‘Radical ideas and reasonable actions’, 31.

¹⁶⁴ U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 142.

¹⁶⁵ ‘Rapport over de wijze waarop door de Katholieke Volkspartij de belangstelling van de katholieke vrouwen voor de politiek en haar politieke activiteit kunnen worden vergroot (1957)’ uit: M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 32.

aantal eisen over, waaronder het reserveren van een aantal plaatsen voor vrouwen in partijorganen en het instellen van de permanente commissie Vrouw & Partij in 1958.¹⁶⁶

Door de oprichting van commissie Vrouw & Partij leken de troeven van het Dispuutsbestuur op politiek vlak op te raken. De commissie nam de positie van het Dispuut over in de partij waardoor het directe initiatief om politieke activiteiten te organiseren verschoof van het KVD naar de commissie Vrouw & Partij. Zo nam de commissie, in aanloop van de verkiezingen in 1959, de campagne voor werving van vrouwelijke Tweede Kamerleden op zich. Regelmatig vond er overleg plaats tussen het KVD, de commissie en het Centrum. De commissie slaagde erin om vier vrouwen in de KVP-fractie te krijgen maar kon er niet voor zorgen dat het vrouwelijke Eerste Kamerlid, Ko Luyckx, mocht blijven. Het Dispuut reageerde verontwaardigd en liet weten dat dit een ‘klap in het gezicht was voor de vrouwen die een aparte vrouwengroep eisten’.¹⁶⁷ Door de teleurstellende resultaten kwam het Dispuutsbestuur tot het volgende gesprek:

Met de K.V.P. De voorzitter had een onderhoud met presidente naar aanleiding van ons schrijven d.d. 28 juli 1959. Hoewel het D.B. een vijfde vrouw in het bestuur alleszins gewenst achtte, kon men niet meegaan met de door ons gedane organisatorische suggestie. Wellicht zit er enige ruimte in de ‘vrije’ plaatsen en in de nieuwe te nemen groep van jongeren in het P.B. De ter ver vergadering aanwezigen stonden met de nodige scepsis tegenover de door de Partijvoorzitter geopperde mogelijkheden; naar aanleiding hiervan ontspon zich opnieuw een gesprek over het peilen van mogelijkheid tot politieke organisatie los van de K.V.P.¹⁶⁸

Hierboven op kwam nog dat de relatie tussen het Dispuut en de commissie Vrouw & Partij slecht was. Dit was mede te wijten aan de bestuurscrisis waarin het KVD zich aan het einde van de jaren vijftig bevond onder andere doordat presidente De Waal het Dispuut steeds meer richting het kerkelijke leidde.¹⁶⁹

De Waal was van mening dat: ‘Onze algemene acties hebben tot nu toe voor een groot deel alleen op politiek terrein gelegen. Er is echter ook op kerkelijk terrein een ontwikkeling aan de gang, die ons waakzaam moet doen zijn’.¹⁷⁰ Deze koerswending

¹⁶⁶ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 32.

¹⁶⁷ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 111,112.

¹⁶⁸ Archief KVD, inv. nr. 4, 22-09-1959.

¹⁶⁹ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 124,125.

¹⁷⁰ Archief KVD, inv. nr. 4, 07-11-1959.

werd kracht bijgezet door een toevoeging in het reglement in 1960. Vrouwen moesten zich ook begeven op het kerkelijk terrein.¹⁷¹ Het resultaat hiervan was dat het aantal deelnemers aan de studieweekenden daalde naar onder de zestig, terwijl in de eerste jaren er meer dan honderd vrouwen aanwezig waren.¹⁷²

In 1961 droeg De Waal het presidentschap over aan Tine Govaart-Halkes (1920-2011). Govaart-Halkens was nieuw in het bestuur, tien jaar jonger dan de andere bestuursleden, getrouwd en had geen enkele binding met het katholieke partijpolitiek. Ter ere van het derde lustrum en haar afscheid, schreef De Waal een uitgebreid gedenkboek; *15 jaar Katholiek Vrouwendispuut*.¹⁷³ Tijdens het 32ste studieweekend werd het gedenkboek bescheiden gepresenteerd. Uit de rede van Govaart-Halkens tijdens het lustrumweekend en het gedenkboek viel op dat er weinig te vieren was. De successen stamden vooral uit de eerste tien jaren. Rond 1960 waren er problemen met het functioneren van de kringen, ze kregen het niet voor elkaar om de KVP onder druk te zetten en verliep het contact met andere katholieke vrouwenorganisaties zeer stroef.¹⁷⁴

Terwijl het KVD zich minder (opvallend) ging inzetten voor meer vrouwen in de politiek ging de Vrouwenbond zich daar langzaam steeds meer mee bezig houden. Zo sprak Ribbius Peletier op een Bondscongres over het belang van vrouwen in de politiek.¹⁷⁵ Vanaf 1958 tot daalde het aantal vrouwelijke PvdA-Kamerleden tot onder de acht procent. Deze daling viel ook een aantal Bondsvrouwen op en tijdens het congres van 1963 opperden een aantal Haagse Bondsgroepen om een commissie op te richten die onderzocht waarom er weinig vrouwen in de politiek actief waren. De commissie kreeg de naam 'De Vrouw in de politiek'. De commissie constateerde dat er voldoende vrouwen zich kandidaat stelden maar deze kwamen niet op verkiesbare plekken terecht.¹⁷⁶

Hoewel de commissie zich nog meer ging inzetten daalde de aandacht voor vertegenwoordiging van vrouwen in de politiek verder. Tijdens de bespreking van de kandidatenlijst voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1963 werd dit door partijvoorzitter dhr. Suurhoff als volgt afgedaan: 'Wij moeten echter ook rekening

¹⁷¹ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 33.

¹⁷² M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 113.

¹⁷³ Ibidem, 113 en A. de Waal, *15 jaar Katholieke Vrouwendispuut*, 10.

¹⁷⁴ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 56.

¹⁷⁵ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 24-02-1956.

¹⁷⁶ U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 118 en H. van de Velde, *Vrouwen van de partij*, 214.

houden met het aspect van aanvulling van de deskundigheid in de fractie. Onder de gestelde vrouwelijke partijgenoten waren er niet veel die zich op een bepaald terrein reeds een zekere mate van deskundigheid hebben verworven'.¹⁷⁷ Oorzaken hiervoor waren de slechte contacten met de partij, het ontbreken van contacten met vrouwelijke Tweede Kamerleden, vermindering van de oplage van het tijdschrift *Wij vrouwen*, ontbreken van de toestroom van hoogopgeleide vrouwen en daling van het vergrijsde ledenbestand (hierdoor werden een veertigtal groepen opgeheven).¹⁷⁸ Bovendien ging het steeds slechter met de PvdA.¹⁷⁹

Halverwege de jaren zestig werd de weerstand tegen het geringe aantal vrouwen in de politiek steeds groter, het begon op te vallen dat er tijdens partijcongressen wel jonge vrouwen aanwezig waren, maar deze waren bij het Bondsbestuur onbekend.¹⁸⁰ Tekenen hiervan waren: Ten eerste werd tijdens bestuursvergaderingen voor het eerst hardop afgevraagd 'trachten meer vrouwen in het Partijbestuur en afdelingsbesturen te krijgen'.¹⁸¹ Ten tweede pleitten Bondsvrouwen tijdens het verkiezingscongres in 1965 ervoor dat het aantal vrouwen in het partijbestuur evenwichtig moest zijn en dat als een vrouw een andere taak had gekregen daarvoor een nieuwe vrouw in de plaats moest komen.¹⁸² Ten derde en laatste probeerde het Bondsbestuur de vergrijzing en de daling van het ledenbestand tegen te gaan door bijvoorbeeld het oprichten van de commissies 'Gezicht Vrouwenbond' en 'Werkgroep Herziening Organisatie' in 1964 en 1965. Het Bondsbestuur had in de gaten welke vrouwen moesten benaderd alleen hoe was de vraag. Zo sprak Bestuurslid Padt de volgende woorden tijdens een bestuursvergadering:

1. Een groep vrouwen die niet meedoet wegens gebrek aan politieke interesse. Wij bemoeien niet met die groep, maar andere organisaties doen dat wel. Wij mogen daarom deze groep niet links laten liggen.
2. De groep die wel ons werk mee doet, en dankzij onze scholing op den duur ook zelf aan de vorming meewerkt.
3. Een groep vrouwen, die tot meer in staat is. Maar die groep voelt weinig voor het Vrouwenbondswerk, mede veroorzaakt door het feit dat men geen respect meer heeft voor vrouwen die in een vrouwenorganisatie werken. Toch moet de

¹⁷⁷ 'Notulen partijraad, 5 januari 1963' uit H. van de Velde, *Vrouwen van de partij*, 214.

¹⁷⁸ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 17-12-1963.

¹⁷⁹ H. van de Velde, *Vrouwen van de partij*, 216.

¹⁸⁰ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 17-12-1962

¹⁸¹ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 06-03-1964.

¹⁸² Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 14-09-1965.

Vrouwenbond het juist van deze groep hebben en deze groep wordt kleiner, omdat degenen die hiertoe behoren, de voorkeur geven aan werk in de partij. Dit is een verlies in de Vrouwenbond omdat juist zij de stijl in de Vrouwenbond kunnen veranderen, los van oude tradities.¹⁸³

Tijdens de uiteenzetting van Annemiek Padt (1921-2007) waarin vernieuwing centraal stond werd verdeeld gereageerd. Sommige bestuursleden waren sceptisch tegenover standpunt dat het Bondsbestuur zich meer moest gaan bemoeien op politiek terrein. Anderen sloten zich aan bij Padt, maar voegden niets toe en namen geen initiatief om meer invloed te krijgen op politiek terrein.¹⁸⁴

Het is niet verwonderlijk dat Padt een van de eerste vrouwen was die zich binnen het Bondsbestuur hierover uitsprak. Zij werd pas lid van het hoofdbestuur in 1963 en maakte vanaf 1966 deel uit van Nieuw Links, de vernieuwingsbeweging binnen de PvdA.¹⁸⁵ Echter binnen het Bondsbestuur was Padt een uitzondering. Het Bondsbestuur bestond grotendeels uit dezelfde elitaire groep vrouwen als een decennium eerder. Er waren alleen wat vrouwen doorgeschoven in functie. Zo had Ribbius Peletier in 1959 afscheid genomen als Bondsvoorzitter en volgde Anneke van der Goes van Naters-van der Plaats (1901-1981) haar op. Van der Goes van Naters-van der Plaats was al vanaf het begin van de oprichting van de Bond betrokken en zij was de vrouw van Marinus van der Goes Naters, de eerste fractieleider van de PvdA. Ook de Bondssecretaresse Rita de Bruyn Outboter (1903-1996) was vanaf het begin betrokken bij de Bond en vervulde sinds 1951 de Bondssecretaresse functie.¹⁸⁶ In het midden van de jaren zestig wilde enkele Bondsvrouwen graag verder ontwikkelen naar een organisatie die op politiek vlak een inbreng had, maar de bovengenoemde omstandigheden beperkten dat.

3.3 Politieke beïnvloeding

Beide vrouwenorganisaties brachten tot aan het begin van de jaren zestig geen grote veranderingen aan in het repertoire om de politiek te beïnvloeden. Pas aan het begin van de jaren zestig werden beide organisaties mondiger, ieder op zijn eigen manier. Het hoofdbestuur

¹⁸³ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 11-12-1965.

¹⁸⁴ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 11-12-1965.

¹⁸⁵ 'A.M.C. (Annemiek) Padt-Jansen' geraadpleegd van:

https://www.parlement.com/id/vg09Iiisis8/a_m_c_annemiek_padt_jansen 30-01-2018.

¹⁸⁶ U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 248.

van de Bond liet voor het eerst iets van zich horen op het politieke vlak bijvoorbeeld het lobbyen bij het partijbestuur en deelname aan verkiezingscongressen. Ook Het Dispuut veranderde haar lobbystrategie, verharde haar toon naar het KVP-bestuur en besprak voor het eerst om alle banden met de KVP te verbreken.

Rond de oprichting van de commissie Nolte bleef het Dispuut het KVP-bestuur bestoken met verschillende brieven waarin de noodzaak van meer vrouwen binnen de partij werd aangekaart. In de brieven werden vergelijkingen gemaakt met andere politieke partijen. Bijvoorbeeld als de PvdA 7,8 procent vrouwelijke raadsleden had tegen 1,4 procent bij de KVP. Hoewel het Dispuutsbestuur soms de PvdA als voorbeeld nam om het percentage vrouwen in gemeenteraden en provinciale staten te vergelijken, werd er nergens verwezen naar de Vrouwenbond.¹⁸⁷ Daarnaast werden reglementswijzigingen aangegrepen om de positie van vrouwen onder de aandacht te brengen en schreef het Dispuut het KVP-bestuur aan om te brainstormen.¹⁸⁸

In 1957 ging Mia Berden, Dispuutspresidente tussen 1954 en 1957, voor het eerst namens het KVD in het openbaar tegen de KVP in. Berden was het niet eens met de uitkomsten van het rapport van commissie Nolte. Dit rapport zou binnen een aantal maanden worden gepubliceerd en de mogelijkheid van het oprichten van een aparte vrouwengroep kwam daarin niet voor. Berden, gesteund door de toenmalige presidente De Waal, dreigde met openbare brieven aan het KVP-bestuur om het ongecensureerde rapport en de briefwisseling tussen de KVP en het KVD te publiceren.¹⁸⁹ Uiteindelijk laat het Dispuutsbestuur via een brief aan de KVP weten dat:

Eerst in vertrouwen op zijn werkzaamheden af te wachten tot welke resultaten de bemoeienissen van de werkcommissie-Nolte zullen voeren [...] Mochten deze resultaten binnen een niet al te lang tijdsbestek voorde vrouwen niet bevredigend blijken te zijn, dan is de Algemene Vergadering voornemens alsnog tot het nemen van andere stappen over te gaan.¹⁹⁰

Toen in 1960 bleek dat er niet substantieel meer vrouwen in de Eerste- en Tweede kamer zaten werd de toon in de brieven naar het KVP-bestuur nog harder. De Waal schreef als Dispuutspresidente in 1960 aan het KVP-bestuur het volgende:

¹⁸⁷ Archief KVD, inv. nr. 4, 08-08-1957.

¹⁸⁸ Archief KVD, inv. nr. 4, 1957, inv. nr. 5, 1959.

¹⁸⁹ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 111.

¹⁹⁰ Archief KVD inv. nr. 4, 08-12-1958.

Het vertrouwen van de Nederlandse vrouwen in de K.V.P is hierdoor diep geschokt. Het bestuur van het Katholiek Vrouwendispuut verzoekt u daarom met de grootste aandrang der middelen te beramen om in de toekomst herhaling van deze volslagen miskennen van de noodzaak, om naast een mannelijke visie ook een vrouwelijke bijdrage in het landsbestuur tot zijn recht doen komen, onmogelijk te maken.¹⁹¹

Ondanks dat, mede door de commissie Vrouw & Partij, leek het Dispuut uitgespeeld op politiek niveau. Zelf zagen zij dat niet zo.

Vanzelfsprekend, zoals van een levenskrachtige en levenslustige door onderlinge vriendschap gedragen vereniging niet anders te verwachten valt. De doelstellingen van het Dispuut zijn nog lang niet bereikt en wij zijn er ons van bewust dat nog veel en hard moet worden gewerkt, aler de oogst binnen is van de zaadjes die thans aarzelend beginnen te ontkiemen.¹⁹²

Het Dispuut ging door met de beïnvloeding van kandidaatstellingslijsten zoals de acties omtrent de groslijstverkiezingen en het lobbyen bij het partijbestuur. In 1957, ten tijde van de groslijstverkiezingen, lanceerde het Dispuut een nieuwe stemadviescampagne met de vernieuwde en doeltreffende slagzin 'Vrouwen stemt vrouwen kandidaat'. Daarbij maakte de Kring in Venlo een aparte vrouwenlijst voor de gemeenteraadsverkiezingen in 1958 omdat de plaatselijke KVP-afdeling weigerde plaats te maken voor vrouwen.¹⁹³ Het opstellen van een aparte vrouwenlijst werd voor het eerst gedaan door vrouwen uit Venlo. In 1962 deden PvdA-vrouwen uit de gemeente Duiven dit ook.¹⁹⁴ Tevens werd Klompé, vanaf 1956 tot 1963 minister van Maatschappelijk werk, ingeschakeld om te lobbyen van binnenuit de partij in plaats van buitenaf wat er tot die tijd gebeurde.¹⁹⁵

Tegenvallende resultaten van commissie Vrouw & Partij en de uitblijvende successen van de groslijstemmingacties zorgden ervoor dat er tijdens een bestuursvergadering in 1959 voor het eerst werd geopperd om 'het peilen van mogelijkheid tot politieke organisatie los van de KVP'.¹⁹⁶ Toch wilden enkele Dispuutleden eerst een politieke werkgroep oprichten met

¹⁹¹ Archief KVD, inv. nr. 15, 18-07-1960.

¹⁹² Archief KVD, inv. nr. 4, 24-06-1969.

¹⁹³ Archief KVD, inv. nr. 4, 08-08-1957 en J. Vega, 'Vrouwelijkheid in de spoor van de zuil. Katholieke Vrouwenorganisaties' in T. Akkerman en S. Stuurman, *De zondige Riviera van het katholicisme*, 259.

¹⁹⁴ '„Wilde vrouw" in de raad', *Het vrije volk : democratisch-socialistisch dagblad* 5218:17 (1962) <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010953852:mpeg21:a0262> geraadpleegd op: 01-02-2018.

¹⁹⁵ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 60.

¹⁹⁶ Archief KVD, inv. nr. 5, 22-09-1959.

dezelfde doelen als commissie Vrouw & Partij.¹⁹⁷ Rond 1965 vonden er geen grote gezamenlijke acties meer plaats in opdracht van het Dispuutsbestuur. De nieuwe presidente Govaart-Halkes had geen binding met de partijpolitiek waardoor ze ook weinig invloed kon uitoefenen op de partijtop. Benoemingen van katholieke vrouwen in de Eerste Kamer en in het bestuur van Centrum voor Staatskundige Vorming kwamen tot stand door persoonlijke lobby. De Waal schreef hierover in de brochure ter ere van vijftienjarig bestaan dat: ‘Een uitgebalanceerd geheel van activiteiten is echter niet nodig en voorlopig (vermoedelijk zelfs altijd) onmogelijk, omdat alles in beweging is en het spontane initiatief gewoonlijk het beste is (of kan worden) afgestemd op de situatie’.¹⁹⁸ De Waal moedigde dus spontane acties aan van de kringen, goede acties kon het Dispuut vervolgens landelijk doorzetten. Grootschalige landelijke acties aangevoerd door het Dispuutsbestuur waren verleden tijd.¹⁹⁹

Ook de Vrouwenbond breidde in de loop van de jaren 60 het actierepertoire langzaam uit om pressie uit te oefenen op het partijbestuur. Het repertoire wat hiervoor werd gebruikt was hetzelfde repertoire dat het KVD hanteerde tijdens de jaren vijftig. Zo werden de contacten tussen de Bond en vrouwelijke Tweede Kamerleden aangehaald, gesprekken gevoerd met het partijbestuur en gingen de Bondsvrouwen zich steeds meer inzetten voor meer vrouwelijke kandidaten in de Tweede Kamer en gemeenteraden.²⁰⁰

De PvdA had in 1958 drie vrouwelijke Tweede Kamerleden meer dan de KVP. En de meeste successen van vrouwelijke Kamerleden waren van de PvdA. De Bond had hier weinig aan bijgedragen. Aan het begin van de jaren zestig veranderde dit. Zo werd Hilda Verwey-Jonker (1908-2004), oud Eerste Kamerlid, uitgenodigd voor een bijeenkomst. De bijeenkomst ging over werkende gehuwde vrouwen. Zij werd uitgenodigd om te praten over werkende, gehuwde vrouwen en het idee om hiervoor een apart commissie op te richten.²⁰¹

De bijeenkomst was een succes waardoor bestuursleden opperden om vaker vrouwelijke Kamerleden uit te nodigen om te praten over politieke actualiteiten, en daarvoor een vaste commissie op te richten. Daarbij wilde de Bond vrouwelijke Kamerleden bijstaan als zij naar hun districten moesten voor verkiezingsacties. Het effect hiervan was dat vrouwelijke Kamerleden als Hannie Singer-Dekker (1917-2007) nauwere contacten met de Bond kregen en de standpunten van de Bond steeds meer werden genoemd in de Tweede

¹⁹⁷ Archief KVD, inv. nr. 6, 24-02-1965.

¹⁹⁸ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdeseem*, 52 en A. de Waal, *15 jaar katholiek vrouwendispuut*, 52.

¹⁹⁹ A. de Waal, *15 jaar katholiek vrouwendispuut*, 29.

²⁰⁰ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 22-01-1958 en 04-02-1962.

²⁰¹ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 02-06-1961.

Kamer.²⁰²

Het Bondsbestuur constateerde dat er bij verkiezingen vaak meer vrouwen beschikbaar waren dan er op verkiesbare plaatsen terecht kwamen.²⁰³ Daarom ging het Bondsbestuur zich steeds vaker inzetten voor vrouwelijke kandidaten in de Tweede Kamer en gemeenteraden. In 1959 deelde de Bondssecretaresse De Bruyn Ouboter het volgende mee: ‘Groslijst: de voorzitter betreurt het, dat door deze vervroegde verkiezingen Pge. Ploeg nu plotseling en abrupt uit de Tweede Kamer is geraakt. Pge. Ploeg dankt voor de blijk van belangstelling, die zij ook in vorm van bloemen, mocht ontvangen’.²⁰⁴ In 1962 opperden enkele bestuursleden om in gesprek te gaan met de partijraad om eventueel te kijken of er meerdere vrouwen op de definitieve kandidatenlijst konden komen. Twee jaar later kwam het Bondsbestuur tot de conclusie dat vrouwen meestal ontbraken op de afdelingsvergaderingen waar de samenstelling van de kandidatenlijst werd gemaakt, waardoor ze geen invloed hierop konden uitoefenen. Net zoals het Dispuut pleitte het hoofdbestuur ervoor om te zorgen dat meer vrouwen deze vergaderingen zouden bijwonen bijvoorbeeld door het wijzingen van het tijdstip. De afdelingsvergaderingen vonden veelal plaats vlak na het avondeten wat een drukke tijd was voor huisvrouwen.²⁰⁵

Net zoals het Dispuut was de Bond halverwege de jaren zestig mondiger geworden in vergelijking met de periode daarvoor. Ze zagen zich steeds meer als gelijkwaardig partner in plaats van altijd de partijlijn te volgen. Bovendien groeide binnen de Bond de drang onder enkele wat jongere Bondsvrouwen om zich meer in te zetten op politieke gebied. De vooruitstrevende Bondsvrouw Padt nam hier het voortouw in:

Mevr. Padt vestigt de aandacht erop dat in het verkiezingsprogramma het punt van de gelijke beloning voor mannen en vrouwen ontbreekt hoewel zij dat aan het partijbestuur aan de orde heeft gesteld en men er toen mee akkoord is gegaan dit op te nemen. Zij zal op het verkiezingscongres dit punt weer verdedigen.²⁰⁶

Als laatste kwamen ook verschillende groepen in actie door middel van het schrijven van brieven aan en het indienen van amendementen bij het partijbestuur.²⁰⁷

²⁰² Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 04-01-1962 en U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 129.

²⁰³ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 06-03-1964.

²⁰⁴ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 26-02-1959.

²⁰⁵ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 07-12-1962 en 06-03-1964.

²⁰⁶ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1, 06-03-1964.

²⁰⁷ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 16-12-1966.

3.4 Beïnvloeding van de leden

Zowel het KVD als de Bond breidden beide het repertoire uit om een ander publiek aan te spreken dan dat ze al deden. Het KVD ging zich beseffen dat ze hun doelgroep moesten verbreden naar een breder publiek in plaats van de groep elitaire vrouwen zodat ze meer resultaat zouden behalen, vooral bij de groslijstverkiezingen. De Bond wilde juist meer hoogopgeleide, jonge vrouwen die zich meer bezig gingen houden op het politieke vlak. In een brief aan alle Kringleidsters schreef presidente De Waal in 1957:

Aangezien het K.V.P-bestuur is uitgegaan van de opvatting, dat medewerking van de vrouwen aan de politiek van groot belang is, zullen juist de vrouwen blijk moeten geven, dat zij inderdaad medeverantwoordelijkheid willen dragen voor het plaatselijke, gewestelijke zowel als voor het landelijke bestuur.²⁰⁸

Het Dispuutsbestuur verwachtte van de Kringen dat ze doorgingen waar mee ze bezig waren maar naast de inspanningen omtrent de groslijststemmingen verwachtte het Dispuutsbestuur van de Kringen dat ze op gemeentelijk niveau bijeenkomsten organiseerden voor vrouwen die interesse hadden in de politiek.²⁰⁹ Presidente De Waal stimuleerde de zoektocht en zag nog een onontdekte doelgroep:

Onder de daarvoor in aanmerking komende vrouwen verstaat men dan allen die reeds in functies in het openbare – zowel politieke, maatschappelijke als culturele leven bekleeden [...] vandaar dat Dispuut niet alleen leden, maar ook belangstellenden kent, die steeds in wisselende combinatie de weekends bezoeken.²¹⁰

Het Dispuut probeerde haar publiek te vergroten door onder andere belangstellenden toe te laten tijdens haar studieweekenden maar ook door het ontwikkelen van gerichte propaganda voor alle vrouwen die lid zijn van de KVP en het benaderen van meisjes op gymnasia. Bovendien liet het Dispuutsbestuur aan de kringleidsters weten graag mannelijke KVP-leden spreekbeurten te laten leiden, wat paste in de gedachte om je net zo te gedragen als een man, om zo meer voor elkaar te krijgen.²¹¹

²⁰⁸ Archief KVD, inv. nr. 1, 08-08-1957.

²⁰⁹ Archief KVD, inv. nr. 5, 24-06-1958.

²¹⁰ Archief KVD, inv. nr. 5, 24-06-1958.

²¹¹ Archief KVD, inv. nr. 5, 1958.

De Vrouwenbond ging ook door met al bekende repertoire bestaande uit het organiseren van leesclubs, colportage en uitgeven van brochures maar hierin werd de aandacht voor politieke onderwerpen steeds groter. In bijna alle gewesten werden scholingsdagen gehouden, die in tijden van de verkiezingen speciaal daarop gericht waren. En door het organiseren van cursussen voor vrouwelijke bestuurders en (toekomstige) gemeenteraadsleden wilde de Bond haar bereik vergroten.²¹² Cursussen die de Dispuutskringen al een aantal jaren organiseerden.

Daarnaast gingen beide organisaties het gebruik van mediakanalen uitbreiden. Het Dispuutsbestuur wilde door middel van versimpelde artikelen meer vrouwen bereiken. Het hoofdbestuur deed dit door het aansporen van Dispuutsleden om meer korte artikelen te publiceren voor plaatselijke kranten en tijdschriften. Deze artikelen moesten gangbaar geschreven zijn met een verhelderende inleiding.²¹³ Vanaf het begin van de jaren zestig zag het Dispuutsbestuur media als belangrijkste actiemiddel om de mentaliteit van de katholieke vrouwen te beïnvloeden. Net zoals in de periode daarvoor werd er tijdens de bestuursvergadering een systematisch plan van aanpak bedacht. Naast de traditionele katholieke tijdschriften en kranten als *De Volkskrant*, *de Tijd* en *De Opmars* publiceerden Dispuutsvrouwen in de wat vooruitstrevende katholieke tijdschriften als *te Elfder Ure* en *De Nieuwe Linie*. Ook werd er in 1960 voor het eerst gesuggereerd om televisiezendtijd te verwerven.²¹⁴ In de jaren daarna werden er geen nieuwe actiemiddelen aan het repertoire omtrent media toegevoegd. Dit kwam doordat het KVD zich steeds minder landelijk ging bezig houden met politieke zaken.

De uitbreiding van het repertoire omtrent media hing bij de Bond samen met eerste vernieuwingsgeluiden binnen de partij rond 1965. Tot die tijd hield het Bondsbestuur vast aan het repertoire wat bij de traditionele vrouwenbewegingen hoorde. De nummers van het blad *Wij Vrouwen* werden aan de verkiezingen gewijd en er was meer zendtijd voor de Bond bij de VARA. In 1965 opperde de commissie Gezicht Vrouwenbond om een speciale commissie aan te stellen die de gehele publiciteit moest verzorgen. Dit in verband met het teruglopende ledenaantal en de afnemende oplage van *Wij Vrouwen*.²¹⁵ De commissie moest zoveel mogelijk bestaan uit deskundigen vandaar dat het jonge redactielid van *Wij Vrouwen* en tevens

²¹² U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 118.

²¹³ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 58 en Archief KVD, inv. nr. 5, 1958.

²¹⁴ Archief KVD, inv. nr. 5, 05-09-1960.

²¹⁵ U Jans, *Vrouwen ontwaakt!*, 139, 141.

Bondsbestuurslid Fien de Leeuw-Mertens (1927-2003) werd aangesteld als secretaresse van de publiciteitscommissie.²¹⁶ De Leeuw-Mertens vertelde tijdens de Bestuursvergadering dat:

Wat de publiciteit betreft is de Commissie van mening, dat deze vooral ook op andere kranten gericht moet zijn, we zullen ons niet tot de eigen pers moeten beperken. De radio-uitzendingen hebben reeds een andere vorm gekregen, doordat ze met ingang van 1 mei zijn opgenomen in de uitzending ‘Op de koffie’. Dit trekt meer de aandacht van de niet politieke geïnteresseerde vrouw.²¹⁷

De focus van publiciteitscommissie was breder dan die van het Dispuut. Terwijl het Dispuut zich nog beperkte tot enkel katholieke tijdschriften, vroeg de publiciteitscommissie van de Bond nadrukkelijk om journalisten van andere omroeporganisaties als de VARA. Waarmee de Bond zich voor het eerst zichtbaar probeerde los te maken van de stempel van de traditionele vrouwenbeweging verbonden aan haar zuil.

De publiciteitscommissie maakte ook gebruik van bestaand repertoire. Zo stond in het uitgebreide vooruitstrevende plan van aanpak van de publiciteitscommissie het volgende beschreven: ‘de pers uitnodigen voor een maaltijd ter nader kennismaking en om mogelijkheid ter gesprek’.²¹⁸ Een actiemiddel wat het Dispuut en de algemene organisatie Vrouwenbelangen onder de naam ‘perslunches’ al aan het begin van de jaren vijftig organiseerden. Tijdens bespreking van het plan kwamen er tijdens de bestuursvergadering geen inhoudelijke reacties op het bovengenoemde voorstel. Het enige punt ter discussie was of het hoofdbestuur op het podium mocht zitten tijdens het Bondcongres.²¹⁹ Ook de Vrouwenbond had goede contacten met de algemene organisatie Vrouwenbelangen. Zo was Verwey-Jonker, waarmee het Bondsbestuur vanaf 1961 contacten onderhield, vanaf 1951 tot 1955 voorzitter geweest van Vrouwenbelangen, dezelfde periode dat De Waal bij Vrouwenbelangen actief was.²²⁰ Hoewel er nergens is in de notulen is verwezen naar een andere vrouwenorganisaties is het aannemelijk dat tijdens de vergaderingen van Vrouwenbelangen leden van

²¹⁶ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 24-06-1965.

²¹⁷ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 21-05-1965.

²¹⁸ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 21-05-1965.

²¹⁹ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 21-05-1965.

²²⁰ S. Poldervaart, ‘Het verdwijnen en weer opkomen van het vrouwenvraagstuk’, 168 en ‘Dr. H. (Hilda) Verwey-Jonker’ geraadpleegd van: https://www.parlement.com/id/vg091lbzyg0j/h_hilda_verwey_jonker 05-02-2018.

verschillende organisaties als de Bond en het KVD elkaar inspireerden. Anderzijds is het mogelijk dat mannelijke politici en journalisten de publiciteitscommissie inspireerden. Het was voor politici en journalisten zeer gebruikelijk om samen te dineren voor een persmoment.²²¹

3.5 Tussenconclusie; de politieke ambitie van de Vrouwenbond groeit

De paradox van de maakbare samenleving die zich halverwege de jaren zestig voordeed in de politieke cultuur was terug te zien in beide organisaties en hun repertoire om zowel de politiek als hun leden te beïnvloeden. Nadat er een einde was gekomen aan de stabiele rooms-rode kabinetten kregen de PvdA en de KVP te maken met een onstuimige periode. KVP-premiers volgde elkaar op, dalende ledenaantallen, vernieuwingsbewegingen en afsplitsingen zorgden ervoor dat binnen de partijen hoofdzakelijk de aandacht hiernaar toeging in plaats van naar de vertegenwoordiging van vrouwen in de politiek en de politieke scholing hiervan.

Allebei de organisaties bevonden zich in een spagaat. Het KVD zat aan het einde van de jaren vijftig in een bestuurscrisis doordat er een nieuwe invalshoek, het kerkelijke, was toegevoegd. Daarnaast was er een slechte relatie tussen het KVD, commissie Vrouw & Partij en de KVP. Het resultaat hiervan was dat de toon van het repertoire werd aangescherpt. De toon in brieven en gesprekken naar het partijbestuur verhardde, de kwestie of er een mogelijkheid moest zijn voor een aparte vrouwengroep werd in het openbaar uitgevochten en het opstellen van een aparte vrouwenlijst voor de gemeenteraadsverkiezingen, waren actiemethoden die voor het eerst door vrouwenorganisaties werden gebruikt. Gedurende de jaren zestig daalde de interesse voor politiek in het Dispuut. Een enkeling wilde nog een aparte werkgroep oprichten die de taken van Vrouw & Partij wilde overnemen maar benoemingen van katholieke vrouwen in de Eerste- en Tweede Kamer liepen vooral via persoonlijke lobby, niet meer uit naam van het Dispuut.

De Bond voerde aan het begin van de jaren zestig voor het eerst pressie uit op de PvdA. Gesprekken met partijbestuur, contacten leggen met vrouwelijke Tweede Kamerleden en het aansporen van vrouwelijke Kamerleden om de Bondsbelangen te behartigen was repertoire dat de Bond gebruikte wat door het Dispuut al tien jaar eerder werd toegepast. Bovendien wilde de Bond meer invloed uitoefenen op de definitieve kandidatenlijsten door

²²¹ 'Nederland', *De Indische courant*, 19:7 (1927) geraadpleegd van: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010278887:mpeg21:a0094> 22-01-2018 en 'Persvoorlichting is nergens in Europa zo goed georganiseerd', *Het vrije volk : democratisch-socialistisch dagblad*, 5248:18 (1963) geraadpleegd van: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010954061:mpeg21:a0280> 01-02-2018.

vrouwen op te roepen om naar afdelingsvergaderingen te komen en te proberen de vergadering te verplaatsen naar een ander tijdstip. De overeenkomsten tussen het repertoire van beide organisaties zijn overduidelijk, de Bond gaf er alleen haar eigen invulling aan.

De Bond en het KVD hadden allebei te maken met een teruglopend en vergrijsd ledenbestand. Het Dispuut wilde meer vrouwen bereiken door middel van het organiseren van studiedagen voor meisjes op gymnasia, televisiezendtijd en het publiceren in meer katholieke vooruitstrevendere tijdschriften. Het taalgebruik moest het liefst gangbaar zijn. Het versimpelen van de persberichten hing samen met het feit dat het repertoire op een breder publiek gericht was.

De Bond ging meer mee in de vernieuwingsdrang in het midden van de jaren zestig. Een aantal wat jongere Bondsvrouwen wilden via de commissies Gezicht Vrouwenbond en de publiciteitscommissies het bereik vergroten. Het repertoire van deze jongere Bondsvrouwen bevatte veel elementen die het Dispuut ook had toegepast. Bijvoorbeeld perslunches, het publiceren van artikelen in vooruitstrevende tijdschriften verbonden aan de zuil, televisiezendtijd en het organiseren van cursussen voor vrouwelijke bestuurders en gemeenteraadsleden. Tevens maakten beide organisaties deel uit van Vrouwenbelangen waarbij de mogelijkheid bestond dat de plannen die daar werden bedacht om de doelstelling van Vrouwenbelangen, positie van vrouwen in het parlementaire stelsel te versterken, werden gebruikt om hun eigen doelstellingen te behalen. Echter, de Bond innoveerde dit repertoire door middel van het oprichten van een speciale commissie. Deze commissie stelde voor het eerst voor om ook andere pers te benaderen en om de politieke boodschap te verpakken in een uitzending waarbij de nadruk niet op politiek ligt. Er was dus sprake van *strong repertoire*. Toch lukte het de Bond nog niet om de jonge opgeleide middenklasse te enthousiasmeren. Het repertoire was daarvoor nog niet toereikend genoeg maar de eerste stappen waren gezet met daarin elementen van het Dispuutsrepertoire.

Hoofdstuk 4: 1967-1975; de Vrouwenbond wordt wakker

Naarmate de jaren zestig vorderen ging de Vrouwenbond over in het Vrouwenkontakt en zij volgde gedachtes, beleid en actiemethoden van de tweede feministische golf. Zij ontwikkelde zich in de richting van een nieuwe sociale beweging. Het Dispuut ging zich steeds minder bezighouden met de politiek. Ze waande zich los van de KVP, die te maken had met een zware crisis. Daarnaast hield het Dispuut zich steeds meer bezig met kerkelijke vraagstukken. Het Dispuutsbestuur sloot zich aan bij de koepelorganisatie, de Nederlandse Vrouwenraad, om nog enigszins politiek actief te zijn.

4.1 Politieke- en maatschappelijke situatie en de positie van vrouwen hierin

Na de Tweede Kamerverkiezingen in 1967 verloor de KVP opnieuw acht zetels. Ze bleef nog steeds de grootste politieke partij. Onder aanvoering van KVP-premier Piet de Jong (1915-2016) loodste het kabinet zichzelf zonder ook maar één crisis naar het einde van de vierjarige termijn. Dit was opmerkelijk in de turbulente jaren aan het eind van de jaren zestig.²²² De Jong, die zich had bewezen als een stabiele en populaire premier werd in 1971 door zijn eigen partij aan de kant gezet. De KVP verkeerde in een crisis en verloor tussen 1963 en 1973 de helft van haar kiezers. Het partijbestuur wist geen raad met het groeiende aantal zwevende kiezers en door de veranderingen in de samenleving kwamen de partijbeginselen onder druk te staan.²²³ In 1977 deed de KVP nog wel mee aan de Tweede Kamerverkiezingen maar nu samen met de ARP en CHU onder de fusienaam Christen Democratisch Appel (CDA).²²⁴

Ook de PvdA verloor zeven zetels en behaalde 23,4 procent van het aantal stemmen, het laagste percentage stemmen sinds de oprichting. De partijleiding was zeer aangeslagen en het was tijd voor Nieuw Links om een stap naar voren te doen. Rond 1970 werden bijna alle topfuncties binnen de partij bezet door Nieuw Links, de partij was letterlijk verjongd en vernieuwd. De daaropvolgende verkiezingen steeg het aantal zetels met twee. Ondertussen had een nieuwe progressieve partij D'66 zich gevestigd in de Nederlandse politiek en naar aanleiding van het conservatieve kabinet onder leiding van ARP-politicus Barend van Biesheuvel (1920-2001) werd de samenwerking tussen de PvdA, D'66 en PPR versterkt. De drie progressieve partijen presenteerden zelfs een schaduwkabinet. Nadat het kabinet Biesheuvel (ARP) na één jaar was gevallen door problemen rondom de begroting door

²²² F. Kochelmans, *Van verzuiling tot versplintering*, 19 en H. te Velde, *Stijlen van leiderschap*, 196.

²²³ H. te Velde, *Stijlen van leiderschap*, 197.

²²⁴ F. Kochelmans, *Van verzuiling tot versplintering*, 25.

stagflatie kwamen er in 1972 nieuwe verkiezingen waarbij de PvdA de overduidelijke winnaar was met maar liefst 43 zetels.²²⁵ Na een langdurige onderhandelingsperiode trad in 1973 het kabinet Den Uyl (1919-1987) aan. Door het tekort aan stemmen deden ook de KVP en ARP mee aan de coalitie. Den Uyl kondigde een ultralinks programma aan waarmee grote maatschappelijke veranderingen moesten worden bewerkstelligd. De confessionele partijen vonden de 'linkse arrogantie' onuitstaanbaar en de progressieve achterban was niet bereid tot concessies. Daarbovenop strandden een aantal cruciale voorstellen in de Tweede Kamer en kreeg het kabinet te maken met de oliecrisis van in 1973. Dit zorgde voor een economische recessie die tot in de jaren tachtig zou duren. De bezuinigingen die moesten worden gerealiseerd pasten niet in het linkse beleid. Uiteindelijk maakten in 1977 de confessionele partijen een einde aan het kabinet en brachten het ten val.²²⁶

Ondertussen groeide de progressieve protestgolf waarmee de Provo's aan het einde van de jaren vijftig waren begonnen. De intellectuele en progressieve debatten werden doorgezet waaronder over het seksenvraagstuk. Internationaal was sinds halverwege de jaren zestig de tweede feministische golf aan de gang. Deze twee bewegingen zorgden ervoor dat Smit in 1967 haar beroemde artikel 'het onbehagen van de vrouw' in het tijdschrift *De Gids* publiceerde waaruit de vereniging Man-Vrouw-Maatschappij (MVM) voortvloeide. De hoogopgeleide, keurige MVM-vrouwen profileerden zich voornamelijk in kwaliteitskranten en progressieve tijdschriften waarmee ze maar een beperkte groep Nederlandse burgers bereikten. Hierin werd ook het radicale standpunt van het streven van legalisering van abortus provocatus verdedigd.²²⁷ Aan het eind van de jaren zestig was de progressieve groep Nederlanders nog klein. Zo'n 65 procent van de Nederlandse vrouwen tussen de vijftien en vierenzestig jaar was fulltime huisvrouw en slechts twee procent van de Nederlandse vrouwen was bereid om abortus toe te passen. Waarschijnlijk was dit wel hoger dan het aantal Nederlandse burgers dat hiermee zou instemmen.²²⁸

Een andere actiegroep, Dolle Mina, verwierf veel meer bekendheid. De groep vlotte, goedgebekte meiden maakten gebruik van de strategie van de Provo's die met onconventionele acties de media benaderden. Zoals het bezetten van Kasteel Nijenrode, het verbranden van een korset bij het standbeeld van Wilhelmina Drucker, het opeisen van vrouwen 'plasrecht' in de binnenstad en door het dichtknopen van mannelijke openbare

²²⁵ H. de Liagre Böhl, 'Consensus en polarisatie' 307,308.

²²⁶ Ibidem, 322 t/m 324.

²²⁷ A. Ribberink, 'Man Vrouw Maatschappij in actie', 82.

²²⁸ Ibidem, 73.

toiletten. Dit sloeg snel aan bij de media waardoor ze werden overdonderd met aandacht.²²⁹

Na een periode van bezinning ontwikkelden sommige vrouwen uit deze bewegingen zich door en ontstonden er nieuwe groeperingen in allerlei richtingen zoals de ‘praatgroep’ beweging, waarbij de nadruk kwam te liggen op het socialistische gedachtegoed. Ook deed het radicaal feminisme haar intrede. Deze stroming was autonoom en niet verbonden aan mannen en aan politieke partijen. Ten slotte was er een organisatorische ontwikkeling waardoor er een enorme toename was van ontmoetingspunten (vrouwenhuizen), publicatiekanalen (tijdschriften en uitgeverijen) en actiegroepen.²³⁰ In deze periode barstte de abortusstrijd pas echt los. Dolle Mina en MVM zetten zich publiekelijk in om abortus als een aangelegenheid voor de desbetreffende vrouw te maken in plaats van een aangelegenheid van de deskundige. Ook de Vrouwenbond/Vrouwenkontakt steunde deze strijd. Bij het Dispuut lag het iets genuanceerder; in 1972 mislukt de poging om een unaniem statement te maken. Dit hoewel driekwart van de Dispuutsvrouwen voor het schrappen van abortus uit het Wetboek van strafrecht was.²³¹

Toen in 1973 kabinet den Uyl zijn intrede deed werden de successen van de vrouwenbewegingen vergroot. Onder druk van de MVM en de Rooie Vrouwen van de PvdA stelde de regering in het internationale jaar van de Vrouw in 1975 een Emancipatiecommissie aan.²³² Doordat de overheid de vrouwenbewegingen ging faciliteren met subsidies professionaliseerden en institutionaliseerden deze organisaties. Dit leidde ertoe dat actiemethodes matigden waardoor ze minder aandacht geneerden van de media en Nederlandse burgers.²³³

4.2 De ontwikkeling van het KVD en de Vrouwenbond/Vrouwenkontakt

De inspanningen om meer vrouwen bij het Dispuut te betrekken waren zichtbaar in de tweede helft van jaren zestig. Gehuwde vrouwen en vrouwen uit andere katholieke vrouwenbewegingen sloten zich aan bij het Dispuut. Het aantal Kringen was gegroeid van elf Kringen in 1960 naar eenentwintig in 1970 en zij stelden zich steeds onafhankelijker op van het Dispuutbestuur. Tevens rees de vraag binnen de Kringen of ze nog wel politiek betrokken wilden zijn.²³⁴ De banden tussen het Dispuutbestuur en de KVP kwamen verder onder druk te

²²⁹ S. Poldervaart, ‘Het opkomen en verdwijnen van het vrouwenvraagstuk’, 174.

²³⁰ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 12.

²³¹ U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 174 t/m 177 en M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 73,74.

²³² H. van Rossum, ‘De gesubsidieerde revolutie’, 164.

²³³ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 178.

²³⁴ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 49.

staan. In 1966 had het KVP-bestuur vriendelijk verzocht of het Dispuut van de subsidie wilde afzien, waarmee het Dispuutsbestuur zonder tegenstrubbelingen instemde. Tevens probeerde de KVP de kritiek die het Dispuut had op de commissie Vrouw & Partij te verwerken en vernieuwde de KVP de commissie. Al na één jaar stapte het Dispuut definitief uit de commissie Vrouw & Partij omdat de resultaten nog steeds uitbleven. De commissie Vrouw & Partij bleef nog tot 1972 bestaan, maar had nog maar weinig invloed op de partijtop omdat die vooral bezig was met het redden van de partij.²³⁵ Het contact verwaterde langzaam en een groot deel was geen lid (meer) van de KVP. In 1969 peilde het Dispuutsbestuur hoeveel vrouwen nog lid waren van de KVP. Van de 237 leden waren er nog 86 lid waarvan een derde overwoog om de volgende verkiezingen niet meer op de KVP te stemmen. Een aantal Dispuutsvrouwen waren lid geworden van de PPR, D'66 of de PvdA. Bovendien wilde het Dispuut niet meer met de wat ouderwetse KVP te maken hebben.²³⁶ ‘Het was geenszins noodzakelijk, dat een politiek-bewuste vrouw (en dat waren de Dispuutsleden toch!) zich bij de KVP thuis voelde’, stond er geschreven in de brochure voor het veertigjarige jubileum. Voor de meeste Dispuutsleden was dat vanzelfsprekend, maar journalisten zagen het Dispuut als een KVP-instelling.²³⁷ Deze punten leidden ertoe dat in 1969 tijdens een jaarvergadering werd besloten om alle banden met de KVP te verbreken. Daarbij werd besloten dat alle politieke partijen in aanmerking zouden komen voor Dispuutadvies. Het laatste formele contact met het KVP-bestuur was in februari 1970 waar met moeite een gesprek met partijvoorzitter Fons van der Stee (1928-1999) was geregeld om te bespreken wat ze elkaar nog te bieden hadden.²³⁸

Dispuutsvrouw van het eerste uur, Mia Berden, had het presidentschap in 1967 van Govaart-Halkens overgenomen. Afgezien van dat Berden al sinds haar studententijd bevriend was met Klompé en vanaf de oprichting bij het Dispuut betrokken was lag haar focus vooral bij de vernieuwingen in de Katholieke kerk.²³⁹ Tijdens de viering van het 25-jarig jubileum op 13 november 1971 werd de tweedeling binnen het Dispuut nogmaals duidelijk. Aan de ene kant pleitte Govaart-Halkens voor meer vrouwen op plaatsen in de kerk en aan de andere kant pleitte Klompé voor meer vrouwen in de politiek. Hoe dit moest gebeuren was onduidelijk. Enkele Dispuutsleden roerden zich nog in commissies, gesprekken en deden suggesties om de

²³⁵ Ibidem, 54, 56.

²³⁶ Ibidem, 56.

²³⁷ Katholiek Vrouwendispuut red., *40 jaar Katholiek Vrouwendispuut 1946-1986*, 14.

²³⁸ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 56.

²³⁹ P. Busse, ‘Uit het leven’, *Vrij Nederland* 17-12-2011. Geraadpleegd van <https://www.vn.nl/uit-het-leven-18/02-02-2018>.

politieke participatie van vrouwen te verbeteren. Aan het begin van de jaren zeventig probeerde het Dispuut in een veranderde maatschappij zijn plaats te bepalen en ging samenwerkingen aan met andere vrouwenbewegingen en organisaties. Een samenwerkingsverband waar ze eerst niets van wilden weten.²⁴⁰ Zo ontving het Vrouwenkontakt in 1971 en 1974 uitnodigingen van het Dispuut om deel te nemen aan studieconferenties over gehuwde vrouwen en bevolkingsproblematiek. In 1971 zond het Vrouwenkontakt een afgevaardigde en in 1974 kwam de uitnodiging te laat binnen.²⁴¹

De vrouwenvereniging van de PvdA begon zich vanaf 1967 te ontwikkelen in een nieuwe sociale beweging. Naast dat de Bond een interne commissie had ingesteld om zichzelf te onderzoeken, deed de PvdA op aandringen van Bondbestuurslid Padt ook onderzoek naar de meerwaarde van de Bond voor de partij. Dit onderzoek was een onderdeel van reorganisatie van de partij in 1967. De meerderheid van de commissie was voorstander van het geleidelijk opheffen van de Bond. Uiteindelijk konden de leden van Vrouwenbond er zelf voor kiezen om zelfstandig te blijven of om aan te sluiten bij de plaatselijke partijafdeling. In 1969 werd de Vrouwenbond omgedoopt in het Vrouwenkontakt. De naam ‘Vrouwenkontakt’ kwam voort uit een eerder voorstel om de groepen op te nemen in de plaatselijke partijafdelingen en één contactvrouw in het bestuur aan te wijzen. Deze contactvrouw moest vergaderingen met alle vrouwen uit de afdeling beleggen en andere vrouwenactiviteiten organiseren.²⁴² In de tussentijd was Bondssecretaresse De Bruyn Ouboter met pensioen gegaan en was met de organisatieverandering een nieuwe voorzitter aangetreden. Ien van de Heuvel-de Blank (1927-2010), later de eerste vrouwelijke PvdA-partijvoorzitter, werd de eerste voorzitter van het Vrouwenkontakt, nadat ze al enige tijd deel uit maakte van het Bondsbestuur. Wil Velders-Vlasblom (1930-) werd de nieuwe Bondssecretaresse. Beiden vrouwen kwamen uit een SDAP-nest en hadden geen prominente PvdA-familieleden of partners.²⁴³

Al voor de officiële naamsverandering stond het landelijke congres van de Vrouwenbond in teken van ‘Rol en taak van de vrouw nu en in de toekomst’. MVM- en PvdA-vrouwen Hedy D’Ancona en Joke Smit verzorgden het discussiemateriaal. Op dit congres nam de organisatie een resolutie aan waarin ze eigen standpunten innam. In de resolutie stond centraal dat de vrouw zelf mocht beslissen en dat de vrouw dezelfde

²⁴⁰ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 58, t/m 61.

²⁴¹ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 23-03-1971 en 14-03-1974.

²⁴² H. van de Velde, *Vrouwen van de partij*, 217.

²⁴³ U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 213, en ‘C. (Ien) van den Heuvel-de Blank’, geraadpleegd van: https://www.parlement.com/id/vg09llg1e2zx/c_ien_van_den_heuvel_de_blank 05-02-2018.

ontplooiingskansen moest krijgen als de man. Deze stelling moest zorgen voor de nodige discussie en beïnvloeding van Tweede Kamerleden.²⁴⁴ De Bondsvoorzitster Van den Heuvel zei over de verhouding tot de PvdA dat: ‘Ze nog voor zoveel mogelijk overleg te zijn, maar toch een zekere mate van vrijheid van handelen voor het Vrouwenkontakt te willen behouden’.²⁴⁵

Ondanks dat D’Ancona en Smit deel hadden uitgemaakt van landelijke congres werd samenwerking met de MVM en later ook Dolle Mina afgehouden. Tijdens een hoofdbestuursvergadering reageerde het hoofdbestuur als volgt op een mededeling dat een Bestuurslid actief werd bij Vrouwenactiegroep 2000, de voorloper van de MVM:

Mevr. A. de Jong-Slager deelt mee: dat een nieuwe vrouwenorganisatie in oprichting is, t.w. Vrouwenactiegroep 2000. Zij wordt daar lid van en stelt het hoofdbestuur voor, dat zij als kontaktpersoon optreedt tussen deze nieuwe organisatie en onze Vrouwenbond. Het hoofdbestuur is echter van mening, dat aan een officiële kontaktpersoon (nog) geen behoefte bestaat. Men vertrouwt erop, dat mevr. De Jong, ook zonder officieel kontaktpersoon te zijn, het hoofdbestuur zal inlichten over zaken, die voor de Bond van belang kunnen zijn.²⁴⁶

De Bond was teleurgesteld dat twee belangrijke vrouwelijke PvdA-leden zich apart gingen bezighouden met dezelfde doelstellingen. De Bond zag de MVM als een concurrent, was bang dat zij als instrument zouden worden gebruikt en jaloers op de media-aandacht die zowel MVM als Dolle Mina kregen.²⁴⁷

Twee jaar later hadden de veranderingen binnen het Vrouwenkontakt niet de gewenste resultaten. Afgezien van de start van de tweede feministische golf bleef het ledenbestand vergrijsd en was de toestroom van jonge vrouwen nihil. Hierdoor daalde het aantal groepen van 348 in 1967 naar 249 in 1971.²⁴⁸ Om het Vrouwenkontakt een nieuwe impuls te geven en meer vrouwen erbij te betrekken, bedacht het bestuur in 1971 de ‘Rooie-Vrouwen plannen’. Het eerste plan ‘De Vrouw in de reclame’ was een groot succes. Het Vrouwenkontakt kaartte de manier aan waarop vrouwen in reclames werden afgebeeld. Regelmatig werden vrouwen afgebeeld als dom, huisvrouw of seksistisch en door middel van een briefkaartenactie trachtte het Vrouwenkontakt dit

²⁴⁴ H. van de Velde, *Vrouwen van de partij*, 218.

²⁴⁵ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 08-12-1969.

²⁴⁶ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 18-12-1967.

²⁴⁷ S. Poldervaart, ‘Het opkomen en verdwijnen van het vrouwenvraagstuk’, 168.

²⁴⁸ U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 157, 210.

aan te kaarten. Vrouwen konden een kaart sturen naar de STER om hiertegen te protesteren, wat voor veel aandacht zorgde. De kaarten werden boven verwachting aangevraagd en de media toonden veel belangstelling. Deze actie zorgde ervoor dat heel Nederland bekend werd met de vrouwenorganisatie van de PvdA en haar ‘Rooie Vrouwen acties’. In de daaropvolgende jaren waren de acties een belangrijke bezigheid van de organisatie.²⁴⁹ De populariteit van de PvdA-vrouwenvereniging nam fors toe. Veel vrouwen sloten zich aan bij de PvdA om zich aan te sluiten bij de Rooie Vrouwen, politieke bewustwording onder vrouwen steeg maar de doorstroom naar politieke functies bleef beperkt.²⁵⁰ De groeiende populariteit van het Vrouwenkontakt zorgde ervoor dat relatie tussen MVM, Dolle Mina en Vrouwenkontakt verbeterde. Voorzitster Van den Heuvel zei hierover: ‘Voor bewegingen als Man-Vrouw-Maatschappij en Dolle Mina bleven wij veel te suffig en conformistisch. Dat begreep ik wel, maar door onze aanpak hadden wij meer invloed’.²⁵¹ De MVM en Dolle Mina gingen zich steeds meer beseffen dat het bereik van het Vrouwenkontakt flink was toegenomen.²⁵²

Toch stond vier jaar na de oprichting van het Vrouwenkontakt de positie van de organisatie weer ter discussie. De partijraad besloot dat het vrouwenwerk een onderdeel moest worden van het algemene vormingswerk. Daarnaast onderzocht de partijraad of vrouwenemancipatie geen beleidsonderdeel kon worden van het partijbestuur en de gewestelijke besturen. Hierom richtte het partijbestuur de Commissie-Emancipatie op, waarmee feitelijk de opheffing van het Vrouwenkontakt gesuggereerd werd. De Commissie-Emancipatie concludeerde dat er veranderingen plaatsvonden maar dat het voor opheffing van Vrouwenkontakt nog lang geen tijd was. De belangstelling voor vrouwenemancipatie was binnen de partij nog niet groot en er was nog onvoldoende bewustzijn.²⁵³

De commissie raadde aan om meer aansluiting te vinden bij groepen buiten de partij en stimuleerde de Rooie Vrouwen-acties. In 1975 werd Rooie Vrouwen de officiële naam van de PvdA-vrouwenorganisatie, vanaf 1972 werden feministische vrouwelijke PvdA-leden zo genoemd. Over de ontwikkeling die de organisatie doormaakte was niet iedereen enthousiast. De oudere garde, die veelal laagopgeleid

²⁴⁹ Ibidem, 157, 158.

²⁵⁰ M. Mevius, L. Booij & E. van Bruggen red., *Hier: de Partij van de Arbeid! Vijftig jaar geschiedenis in interviews* (Amsterdam 1996) 117.

²⁵¹ M. Mevius, L. Booij & E. van Bruggen red., *Hier: de Partij van de Arbeid!*, 137.

²⁵² A. Ribberink, *Leidsvrouwen en zaakwaarneemsters*, 209.

²⁵³ H. van de Velde, *Vrouwen van de partij*, 221 t/m 224.

was, voelde zich niet meer verbonden met de actievoerende organisatie. Anderzijds trok de nieuwe organisatiestijl jonge, hoogopgeleide vrouwen aan. Aan het begin van de jaren zeventig bestonden deze groepen naast elkaar maar rond 1975 waren de oude groepen van het Vrouwenkontakt verdwenen. Vanaf 1975 was de doelstelling: ‘De ongelijkwaardige positie van de vrouw, die zij in verband brengen met bestaande maatschappelijke structuren, op te heffen’. De Rooie Vrouwen ontwikkelde zich tot een pressiegroep. De ruimte voor politieke vorming en scholing bleef bestaan maar was veel kleiner geworden.²⁵⁴

4.3 Beïnvloeding van partij en maatschappij

De Bond was door de groeiende vraag van vernieuwing om van haar oude imago af te komen steeds meer haar eigen mening gaan vormen. Het repertoire hiervoor bestond uit dezelfde middelen die het Dispuut toepaste in jaren vijftig om het KVP-partijbestuur te beïnvloeden. Zo dienden Bondsvrouwen moties in bij het PvdA-bestuur, lobbyden zij bij mannelijke Tweede Kamerleden en het partijbestuur, schreven zij brieven aan het partijbestuur om te praten over vrouwelijke Tweede Kamerleden en eisten zij samenwerking met een resolutie.²⁵⁵

Daarbij was de in 1965 opgerichte publiciteitscommissie succesvol en deze commissie nam ook de propaganda van de Tweede Kamerverkiezingen in 1967 op zich. Om de vrouwelijke PvdA-kandidaten onder de aandacht te brengen bij journalisten schreef de publiciteitscommissie damesbladen aan met de vraag of ze een interview met foto wilden publiceren. Het was de bedoeling dat deze vrouwen zich ook presenteerden op televisie en de radio.²⁵⁶ Als laatste werden de eetmomenten voor een persconferentie omgevormd tot ‘persthee’s’ in Nieuwspoot.

De commissie Gezicht heeft geadviseerd voor het bondscongres een persconferentie te beleggen in Nieuwspoot, Den Haag. Na een uitgebreide discussie hierover wordt besloten tot een ‘persthee’, op donderdag-middag 6 april a.s., waarbij de voorzitter een inleiding van een kwartier zal houden [...] De organisatie van de Vrouwenbond zal niet door onszelf aan de orde worden gesteld. Waarschijnlijk zal de pers zelf wel met vragen hierover komen. De voorzitter zal vooraf een proefgesprek arrangeren met een journaliste.²⁵⁷

²⁵⁴ Ibidem, 223.

²⁵⁵ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 16-03-1967, 28-04-1967, 28-04-1967, 18-12-1967 en 22-11-1968.

²⁵⁶ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 13-05-1966 en 28-10-1966.

²⁵⁷ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 31-03-1967.

De Vrouwenbond was de eerste vrouwenorganisatie die een persconferentie gaf in Nieuwspoor. Pas vijf jaar later volgde Vrouwenbelangen met een persconferentie in Nieuwspoor.²⁵⁸ Het houden van een persthee werd al eens eerder gedaan rond 1940. De Raad van voorlichting voor de Nederlandse pers bood in augustus 1940 thee aan, aan een aantal vooraanstaande Duitse en Nederlandse journalisten om samenwerking te bewerkstelligen. Toch is het aannemelijker dat de Bond tot het houden van persthee's was gekomen door het eerdere voorstel om samen te eten voor een persconferentie. Aangezien er alleen persthee's bekend zijn rond 1940 en de voorzitter van de publiciteitscommissie Mw. F. de Leeuw-Mertens pas dertien jaar was.²⁵⁹

De publiciteitscommissie bracht ook het rapport 'De toekomst van de vrouw – Vrouw van de toekomst', naar buiten. Het rapport was het resultaat van het project Rol en Taak van de vrouw. Informatie hierover werd verspreid met een brochure.²⁶⁰ De publiciteitscommissie had uitvoerig nagedacht over aan wie en hoe het rapport moest worden overhandigd. Voorzitter van de commissie stelde voor:

Zij stelt zich vooraf met enkele mensen te praten en denkt daarbij aan Koos Postema, Hedda van Gennep, Cri Stellweg, mw. De Ru-Schouten, prof. In 't Veld en Mies Bouwman (voor haar nieuwe radiatorubriek). Voor de publiciteit denkt zij ook aan de televisierubriek Haar Hem, aan de Nieuwe Spiegel en aan Sextant [...]. Ook moeten we vooral onze vrouwelijke Kamerleden voor het rapport interesseren. Hierbij zou mw. A. Padt-Jansen ingeschakeld kunnen worden.²⁶¹

De (media)kanalen die De Leeuw-Mertens opperde waren niet nieuw maar breidden wel steeds verder uit. Enerzijds met het vooruitstrevende opinietijdschrift waarin seksualiteit centraal stond *Sextant*, het maandblad van de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH). Anderzijds met het tijdschrift *de Nieuwe Spiegel*, een tijdschrift met een christelijke inslag. Ook de voorgestelde namen van journalisten, professoren en tv-persoonlijkheden waren gemengd. Koos Postema had een progressief programma op de VARA waarbij thema's als abortus en homoseksualiteit werden besproken terwijl Cri

²⁵⁸ 'Revolutie', *De Tijd: Dagblad voor Nederland* 41276: 128 (1972) geraadpleegd van: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011236196:mpeg21:a0062> 06-02-2018.

²⁵⁹ 'Raad van voorlichting nodigt journalisten op een persthee Vele autoriteiten aanwezig Hartelijke woorden van dr. Goedewaagen Den Haag, — Vrijdag', *Utrechts volksblad : sociaal-democratisch dagblad* 775:3 (1940) geraadpleegd van <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010940055:mpeg21:a0104> 06-02-2018.

²⁶⁰ A. Ribberink, *Leidsvrouwen en zaakwaarneemsters*, 101.

²⁶¹ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 6, 05-09-1969.

Stellweg een wekelijkse column in *De Volkskrant* had.²⁶² Ook werd een professor en het oud bestuurslid mevrouw Padt-Jansen, die vanaf 1966 deel uit maakte van het partijbestuur, ingeschakeld. Het repertoire breidde zich uit, maar was niet nieuw. Het inschakelen van prominente vrouwelijke partijleden en professoren werd al veelvuldig door het Dispuut gedaan.

Nadat de Bond in 1969 overging in het Vrouwenkontakt intensiverde het aantal brieven naar Tweede Kamerleden, ministers, en het partijbestuur. Dit bleef het hoofdbestuur gedurende de gehele periode doen.²⁶³ Verder wilde het Vrouwenkontakt graag de vrouwelijke Kamerleden begeleiden, bleef het amendementen indienen door plaatselijke afdelingen en stelde het voor in het partijbestuur om een programma commissie op te richten waarin het Vrouwenkontakt zitting kon nemen.²⁶⁴ Geen nieuw repertoire, echter de inhoud van de brieven en amendementen veranderden in thema's die bij de tweede feministische golf thuis hoorden. Onderwerpen als abortus, uitspraken tegen vrouwenemancipatie en andere verschillende onderwerpen waar vrouwen bij betrokken waren, werden aangekaart in deze brieven.²⁶⁵

Helaas was het resultaat van de acties niet allemaal zoals gehoopt. In 1969 hield het Vrouwenkontakt een handtekeningenactie voor positie van vrouwen in de sociale wetgeving. In de hoofdbestuursvergadering deelde Bondssecretaresse Velders-Vlasblom mee dat:

Gebleken is, dat het niet moeilijk is om handtekeningen te krijgen, doch dat de grote moeilijkheid is het vinden van mensen, die bereid zijn om met de lijsten te werken. [...] Van de publiciteitsmedia is weinig medewerking verkregen. Landelijk hebben het Handelsblad en het Vrije Volk iets gedaan. Wat plaatselijk en regionaal is gebeurd is ons onbekend. Er zijn ± 70.000 handtekeningen binnengekomen. Het aantal is beneden de verwachting gebleven. Gekonstateerd dient te worden, dat er te weinig medewerking van de leden geweest is. Betreurd wordt, dat het niet mogelijk is gebleken meer publiciteit voor de actie te krijgen.²⁶⁶

²⁶² 'Koos Postema', *Beeld en geluid Wiki* geraadpleegd van https://wiki.beeldengeluid.nl/index.php/Koos_Postema en ANP, 'Columniste Cri Stellweg overleden', *De Volkskrant* geraadpleegd van: <https://www.volkskrant.nl/media/columniste-cri-stellweg-overleden~a824696/> 06-02-2018.

²⁶³ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 10-06-1975.

²⁶⁴ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 31-03-1971, 21-04-1971 en 10-11-1973.

²⁶⁵ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 06-01-1969, 14-03-1969, 17-11-1969 en 13-03-1970.

²⁶⁶ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 28-04-1969.

Het bestuur van het Vrouwenkontakt slaagde er niet in om met haar huidige repertoire genoeg aandacht te trekken van journalisten, die hadden meer interesse voor radicale acties van Dolle Mina waarop het Vrouwenkontakt jaloers was.²⁶⁷ Bovendien wist het Vrouwenkontakt niet: ‘Hoe wij het meest effectief kunnen inschakelen op de akties van Dolle Mina is nog niet helemaal duidelijk. Gewezen zal moeten worden op onze politieke vertaling van aktiviteiten t.a.v. emancipatie’²⁶⁸ Hierboven op kwam dat ook vanuit de leden weinig enthousiasme kwam. Het was tijd voor een andere aanpak.

Ondertussen hield het Dispuut zich steeds minder bezig met de KVP en de politiek. In de tweede helft van de jaren zestig wilde het Dispuut het KVP-bestuur nog enigszins onder druk zetten door uit de commissie Vrouw & Partij te stappen maar aan het eind van de jaren zestig verschoof de inhoud van het repertoire terug naar waar het Dispuut mee was begonnen na de Tweede Wereldoorlog. In hetzelfde jaar dat de MVM werd opgericht besloot het Dispuut een bijeenkomst te organiseren waarin het standpunt over de politiek werd bepaald en de situatie waarin het Dispuut terecht was gekomen werd besproken. Tijdens deze bijeenkomst zei Dispuutslid Andriessen:

Sinds het wegvallen van de ‘binding’ met de K.V.P zijn we zekere zin in een ‘vacuüm’ terechtgekomen. In deze situatie moet het Dispuut iets doen aan de bewustmaking van de vrouw in de politiek: dit moet zéér algemeen gezien worden: het Dispuut moet blijven werken op het aankweken van interesse in de meest ruime zin. Het is niet nodig en niet juist om als groep vrouwen naar voren te schuiven.²⁶⁹

Opvallend was dat Andriessen tijdens dezelfde bijeenkomst hieraan toevoegde dat: ‘vrouwen niet meer zo nodig hoefde te vechten’.²⁷⁰ Terwijl de Vrouwenbond en de MVM steeds meer in het openbaar gingen ‘vechten’ voor de positie van vrouwen in de politiek en maatschappij. Tijdens deze bijeenkomst besloten de aanwezige leden dat het bestuur haar leden meer moest stimuleren om de ‘maatschappij in te gaan’ in plaats van rapporten en conclusies ‘naar boven’ zenden. Hierdoor zou het KVD meer een klankbordgroep worden waar men kan discussiëren met mede Dispuutsliden over bepaalde kwesties door middel van het al bekende repertoire van een studieweekend of –dag.²⁷¹

²⁶⁷ U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 156.

²⁶⁸ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 06-03-1970.

²⁶⁹ Archief KVD, inv. nr. 6, 09-10-1968.

²⁷⁰ Archief KVD, inv. nr. 6, 9-10-1968.

²⁷¹ Archief KVD, inv. nr. 6, 9-10-1968.

Ook het Vrouwenkontakt bleef doorgaan met de scholingswerkzaamheden en vulde dit aan met politieke thema's. Scholingswerkzaamheden als het organiseren van cursussen met een politiek thema, het uitdelen van stencils en het organiseren van studiedagen werden aangevuld met het opzetten van discussiegroepen, het selecteren van talentvolle vrouwen en door lesbrieven voor het schoolvak maatschappijleer te ontwikkelen. Hiermee wilde het hoofdbestuur vrouwen leren zelf te laten denken in plaats van enkel en alleen directe informatieverstrekking te geven.²⁷²

Vanaf 1972 werden de verschillen tussen de twee organisaties nog groter. De interesse binnen het Dispuut verschoof definitief naar de kerk terwijl het Vrouwenkontakt nieuwe plannen bedacht om meer publiciteit te generen en pressie op de partij uit te oefenen. In 1972 jaar stond het Dispuutsstudieweekend in geheel in teken van politieke participatie maar kende weinig deelneemsters. Nog twee vrouwelijke Kamerleden, Truus Kok (1922-2000) en Annie Kessel (1918-2000) verzorgden soms nog lezingen in hun eigen kring over de stand van zaken in politiek Den Haag. Zij waren via persoonlijke lobby in de Tweede Kamer terecht gekomen en niet meer via Dispuutsacties.²⁷³

Om veranderingen binnen het Vrouwenkontakt te weeg te brengen organiseerde het hoofdbestuur in 1971 een studieconferentie. Om voor een nieuwe impuls te zorgen werd op deze conferentie een aantal Rooie-Vrouwenplannen bedacht.²⁷⁴ De eerste actie, de briefkaartenactie tegen de STER, was zeer succesvol wat leidde dat het Vrouwenkontakt nog een stap verder wilde gaan en de producten te boycotten die in de reclames van de STER werden aangeprezen. Uiteindelijk koos het hoofdbestuur om stickers te bedrukken waarop stond: STER-pro-TEST.²⁷⁵ Daarbij organiseerde het Vrouwenkontakt 'Rooie Vrouwen op Wielen', een tour langs alle gewesten om gesprekken aan te gaan en informatie in te winnen.²⁷⁶ Bovendien maakte het Vrouwenkontakt in 1972 haar eerste reclamespot tijdens de uitreiking van de Televiziering van de AVRO. Het hoofdbestuur had een duidelijke mening over hoe dat er uit moest zien. Zo stelde de voorzitter Van den Heuvel:

'Dat de AVRO niet verder wil gaan dan één rooie vrouw voor de buis. Het H.B. is van mening, dat dit er twee moeten zijn. Wanneer de AVRO hieraan niet zal

²⁷² Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 14-04-1969, 23-02-1972, 12-06-1974 en 22-06-1974.

²⁷³ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 60.

²⁷⁴ U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 158.

²⁷⁵ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 14-10-1972.

²⁷⁶ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 22-09-1972.

voldoen, trekken wij ons terug. Bovendien zal ‘de politieke boodschap’ door de voorzitter gebracht moeten worden’.²⁷⁷

Het Vrouwenkontakt wilde graag krachtig overkomen in de media zodat de aandacht voor het Vrouwenkontakt bleef bestaan en niet zou worden overschaduwd door Dolle Mina en MVM. Doordat het Vrouwenkontakt jaloers keek naar hoe voornamelijk Dolle Mina veel aandacht kreeg van de media is het aannemelijk dat het Vrouwenkontakt heeft gekeken hoe Dolle Mina dit deed. De Dolle Mina’s maakten gebruik van de Provo-strategie, die met verschillende ‘plannen’ als het witte fietsenplan, witte huizenplan en witte kinderplan ludieke oplossingen bedachten voor maatschappelijke vraagstukken.²⁷⁸ Ongeacht dat er nergens in de bestuursnotulen staat beschreven hoe ze tot de naam Rooie Vrouwenplannen zijn gekomen is het denkbaar dat het Vrouwenkontakt inspiratie heeft opgedaan van Provo’s witte plannen om zo in openbare ruimte spektakel te veroorzaken.

Eenzijds bestonden de Rooie Vrouwenplannen uit onconventionele actiemethoden anderzijds maakte het Vrouwenkontakt gebruik van repertoire wat het Dispuut ook toepaste om meer vrouwen politiek actief te krijgen. Zo stelde Velders-Vlasblom voor: ‘Mogelijk kan er samen met (de) andere vrouwenorganisaties eerst actie gevoerd worden dat vrouwen lid worden van een politieke partij, daarna komt de kandidaatstelling eventueel gevolgd door een actie voor stemmen op vrouwen’.²⁷⁹ Kandidatenlijsten werden uitgebreid nagelopen en gekeken zodat er in elk gewest voor een specifieke vrouw kan worden gepleit, het oproepen om met zoveel mogelijk vrouwen partijcongressen bij te wonen, het oprichten voor een werkgroep voor vrouwelijke kandidatering, het houden van persconferenties in Nieuwspoort en het organiseren van bijeenkomsten voor vrouwelijke partijraadsleden.²⁸⁰ Allemaal actiemiddelen die het Dispuut ook in de jaren vijftig hadden toegepast of deels voortgekomen uit het Dispuutsrepertoire. De onderstaande passage uit de bestuursnotulen van het Vrouwenkontakt had ook een decennium eerder kunnen deel uitmaken van de notulen van het Dispuutsbestuur.

Een groepje vrouwelijke leden, onder aanvoering van Marie José Grotenhuis heeft plannen gemaakt voor een actie tijdens de Partijraad om de eisen van het Vrouwenkontakt kracht bij te zetten. Een groot aantal vrouwelijke leden is

²⁷⁷ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 26-05-1972.

²⁷⁸ S. Poldervaart, ‘Het opkomen en verdwijnen van het vrouwenvraagstuk’, 172.

²⁷⁹ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 10-12-1971.

²⁸⁰ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 29-09-1972, 12-06-1974 en 11-04-1975.

uitgenodigd om te komen op een aparte bijeenkomst, ook op 15 juni in K. en W. Er worden eisen gesteld t.a.v. de begroting, vervat in een motie van een vrouwelijk lid van de Partijraad (Anneke Kosto).²⁸¹

Uit het bovenstaande stukje blijkt dat een lid van de vrouwenorganisatie, Marie José Grotenhuis, tijdens een vergadering van de partijraad, actie wil voeren. Wat ook regelmatig gebeurde bij het Dispuut, bijvoorbeeld toen Dispuuts- en Tweede Kamerlid Nolte zich tijdens KVP-congressen inzette voor Dispuutsstandpunten.²⁸² Het actierepertoire waarmee het Vrouwenkontakt definitief een rol van betekenis vervulde voor zowel de partij als andere vrouwenbewegingen was tweeledig. Het bekende repertoire werd aangevuld met onconventionele actiemethoden. Het bekende repertoire werd al door het Dispuut toegepast. Alleen viel het repertoire van het Dispuut minder op.

4.4 Samen optrekken in de tweede golf

Het Vrouwenkontakt wilde rond 1970 graag samenwerken met andere organisaties waaronder Dolle Mina en de MVM om zo succesvol mogelijk te zijn. Al voor de vruchtbare Rooie Vrouwenplannen kwam de MVM tot inkeer dat een betere band met het Vrouwenkontakt zou bijdragen aan het behalen van hun doelen.²⁸³ Het MVM-bestuur bood dan ook haar excuses aan:

Plus 3 leden hebben een gesprek gehad met dhr. Leeuwen, over wat ons scheidt en wat ons bindt. Het gesprek verliep in een prettige sfeer waarbij MVM, excuses aanbood voor door hun gedane uitingen waarbij de activiteiten en de functie van het Vrouwenkontakt onrecht werd aangedaan. MVM heeft verzocht om geregelde toezendingen van ons mededelingenblad.²⁸⁴

Tijdens deze bijeenkomst pleitte voorzitter Van den Heuvel ervoor dat de MVM en het Vrouwenkontakt meer moesten gaan samenwerken omdat ze dezelfde doelstellingen hadden. Onderdeel van de Rooie Vrouwenplannen was dan ook een betere samenwerking met de MVM en Dolle Mina.²⁸⁵ Dit lukte ook doordat de acties van het Vrouwenkontakt succesvol waren waardoor de aandacht enorm steeg. ‘De T.V-uitzending Een groot uur U, zijn ± 2000

²⁸¹ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 12-06-1974.

²⁸² Archief KVD, inv. nr. 3, 07-09-1951.

²⁸³ U. Jansz, *Vrouwen ontwaakt!*, 157.

²⁸⁴ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 03-03-1970.

²⁸⁵ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 03-03-1970.

reacties binnengekomen.’, deelde de Bondssecretaresse tijdens een vergadering mee.²⁸⁶ De MVM en Dolle Mina stonden hier steeds positiever tegenover omdat ze beseften dat het bereik van het Vrouwenkontakt erg groot was.²⁸⁷

Het Vrouwenkontakt maakte regelmatig slim gebruik van de twee hierboven genoemde actiegroepen. Voorbeelden hiervan waren dat voor het rapport ‘De Toekomst van de Vrouw’ het Vrouwenkontakt de Dolle Mina’s inschakelde om meer publiciteit te genereren en voorzag het Vrouwenkontakt samen met MVM het verkiezingsprogramma van kritische punten wat ze samen terugstuurden naar het partijbestuur.²⁸⁸ Bovendien voerden ze ook samen actie, bestaande uit repertoire wat hoofdzakelijk bij het Vrouwenkontakt en de MVM paste, bijvoorbeeld tegen de VARA:

Er staan plannen bij de VARA het vrouwenprogramma Radioweekblad, dat anders is dan de traditionele vrouwenprogramma’s niet in de huidige vorm voort te zetten. Samen met de MVM en Dolle Mina is hierover schriftelijk geprotesteerd bij het hoofdbestuur van de VARA en de directie van de VARA-radio. Een afschrift van de brief is naar de pers verzonden en de brief zal ook worden uitgereikt aan de leden van de VARA verenigingsraad.²⁸⁹

Kortom, de samenwerking met beide organisaties werd ingezet als repertoire om het bereik en invloed van het Vrouwenkontakt te vergroten. Eveneens had het repertoire van het Vrouwenkontakt de overhand waaruit afgeleid kan worden dat ook Dolle Mina hierin een methode zag om resultaat te behalen. Het repertoire van Vrouwenkontakt werd dus ook gebruikt door radicale organisaties tijdens de tweede feministische golf.

Het Dispuut daarentegen was genoodzaakt om zich aan te sluiten bij verenigingen die beschikten over diverse kanalen van anderen om nog enigszins bij te dragen aan de politieke participatie van vrouwen. Zo maakte ze gebruik van de publicaties van MVM, namen ze samen een enquête af over abortus in 1968 en ontwikkelden ze samen een studieprogramma voor scholing. Enkele Dispuutsleden hadden van oudsher veel contact met leden van traditionele vrouwenbewegingen die deelnamen aan het Nederlands Vrouwen Comité (NVC).²⁹⁰ Ook het Vrouwenkontakt was aangesloten bij het NVC en leden bezochten

²⁸⁶ A. Ribberink, *Leidsvrouwen en zaakwaarneemsters*, 201 en Archief Vrouwenbond inv. nr. 2, 21-04-1972.

²⁸⁷ A. Ribberink, *Leidsvrouwen en zaakwaarneemsters*, 209.

²⁸⁸ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 13-03-1970 en 07-09-1970.

²⁸⁹ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 01-11-1974.

²⁹⁰ M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 64,65.

regelmatig vergaderingen hiervan.²⁹¹ Het NVC werd al in 1944 opgericht en was een landelijk adviesorgaan voor de voorzitters van de grote vrouwenorganisaties in Nederland. Door het contact met het NVC raakten het Dispuut en het Vrouwenkontakt beide betrokken bij de oprichting van de Nederlandse Vrouwenraad (NVR) in 1975. Deze raad was mede tot stand gekomen met subsidie van de regering waarvoor minister Klompé voor had gezorgd. De werkzaamheden van de NVR sloten beter aan bij het Dispuut dan bij de Rooie Vrouwen. Voorzitster Van den Heuvel was dan ook niet verkozen tot het bestuur van de NVR en weigerde daarom nog deel te nemen aan de bijeenkomsten.²⁹² Bij de Nederlandse Vrouwenraad hielden ze zich bezig met organiseren van onder andere studieweekenden. Dit was hetzelfde repertoire wat de Dispuutsvrouwen al vanaf haar oprichting deed. De NVR deed dit om tegenwicht te bieden aan het radicale geluid en repertoire van vrouwenbewegingen die waren ontstaan tijdens de tweede feministische golf.²⁹³

4.5 Tussenconclusie; *strong repertoire* bij Vrouwenkontakt

Aan het eind van de jaren zestig verkeerde Nederland in roerige tijden. Het groeiende aantal zwevende kiezers zorgde binnen politieke partijen voor onrust. Vooral de KVP had het zwaar en wist niet goed vorm te geven aan de nieuwe ontwikkelingen in de samenleving. Het Dispuut wilde zo min mogelijk te maken hebben met de ouderwetse KVP en verlegde zijn focus naar de kerk en naar de studie- en discussieclub waarbij alle politieke voorkeuren welkom waren, zoals het Dispuut ook gestart was. Bij de PvdA vond de vernieuwing binnen de partij plaats door leden van Nieuw Links die rond 1970 vele bestuursfuncties bekleedden. Doordat Bondsvrouw Padt van Nieuw Links aan het hoofd van de partij stond, kreeg de Vrouwenkontakt steeds meer ruimte om zichzelf te profileren. Daarnaast zorgde de progressieve protestgolf voor maatschappelijke- en seksuele vraagstukken op de agenda waar vooral de confessionele partijen als de KVP geen raad mee wisten.

De Vrouwenbond zette haar transformatie door en wilde graag dat de vergrijsde organisatie veranderde in jonge enthousiaste organisatie die zich inzet voor de positie van vrouwen zowel in de politiek als in de maatschappij. De Bond breidde haar repertoire uit met een persconferentie in Nieuwspoort, persthee's en benaderde zeer vooruitstrevende tijdschriften. Ook intensiverde de Vrouwenbond/Vrouwenkontakt het aantal brieven en gesprekken naar en met het partijbestuur, alleen veranderde de inhoud daarvan naar

²⁹¹ Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 24-01-1972.

²⁹² Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 02-05-1975.

²⁹³ Archief KVD, inv. nr. 6, 9-10-1968 en M. van Hellevoort, *Werken als zuurdesem*, 64,65.

bijvoorbeeld abortus en vrouwenemancipatie. Dit repertoire werd al deels toegepast door het Dispuut maar de Vrouwenbond gaf daar haar eigen draai aan wat paste in de tijd van opkomende maatschappelijke veranderingen. Het lijkt of er sprake is van *rigid repertoire* alleen is de enige plek waar beide organisaties tot de jaren zeventig elkaar tegenkwamen bij Vrouwenbelangen was, waardoor er niet met zekerheid kan worden vastgesteld of de Vrouwenbond het direct heeft overgenomen.

De veranderingen hadden niet het gewenste effect. Jaloers werd er dan ook gekeken hoe Dolle Mina en de MVM veel meer aandacht genereerden. Het Vrouwenkontakt beraamde in 1971 de Rode Vrouwenplannen die tweeledig waren. Enerzijds waren ze gebaseerd op de onconventionele repertoire van Dolle Mina en de Provo's om zo veel mogelijk in het openbaar in de belangstelling te staan door onder andere het grote openbare protest tegen de STER-reclames. Anderzijds bevatten de Rode Vrouwenplannen elementen uit het repertoire wat de Vrouwenbond/Vrouwenkontakt aan het einde van de jaren zestig al inzette. Deze combinatie moest ervoor zorgen dat Vrouwenkontakt zowel vrouwen kon mobiliseren en aandacht van de pers kreeg als een constructief gesprek met het Partijbestuur kon bewerkstellingen.

Oftewel, er was bij het Vrouwenkontakt sprake van *strong repertoire*. Bestaande actiemiddelen werden innovatief gebruikt door een combinatie van conventionele en onconventionele actiemethoden te gebruiken waarin duidelijk elementen van het Dispuutsrepertoire terug te vinden waren.

Hoofdstuk 5: Conclusie

Het Katholiek Vrouwendispuut was in de jaren 50 een pionier voor wat betreft het repertoire voor meer politieke invloed en meer vrouwen in de politiek. Hetzelfde repertoire werd tijdens de tweede feministische golf gebruikt. Het repertoire dat het Vrouwenkontakt gebruikte tijdens de tweede feministische golf om het aantal vrouwen in de politiek te vergroten en pressie uit te oefenen op de PvdA was namelijk deels hetzelfde repertoire wat de Dispuutsvrouwen toepasten in de eerste vijftien jaren na de oorlog. Hiermee is de onderzoeksvraag of het repertoire van vrouwenbewegingen tijdens de tweede feministische golf in belangrijke mate leek op het repertoire van het Katholiek Vrouwendispuut in de jaren vijftig beantwoord. Er is geen hard bewijs gevonden dat Vrouwenkontakt dit heeft overgenomen van het Dispuut of op andere wijze aan dit repertoire is gekomen. Het gaat voor nu dus te ver om het repertoire van het Dispuut baanbrekend te noemen. Anderzijds lijkt de stelling van Ribberink (1998), dat de tweede golf niet uit de vrouwenorganisaties van de jaren vijftig is ontstaan ook niet houdbaar.

Het repertoire van het Dispuut bestond grofweg uit twee delen. Aan de ene kant maakte het KVD gebruik van conventioneel actierepertoire als het versturen van brieven naar KVP-prominenten, het lobbyen bij politici en het indienen van klachten en bezwaarschriften. Vooral Klompé en Van Lanschot pasten deze actiemethoden toe, wat tot die tijd veelal werd gebruikt door hun mannelijke collega's. Zij waren ervan overtuigd dat ze succesvol zouden zijn als ze zich zouden gedragen als *honary males*. Ondanks de andere lading, doordat het voor het eerst door vrouwen werd toegepast, had het weinig effect. De mannelijke partijcultuur was te sterk. Dit repertoire werd dus al veel eerder door vrouwenorganisaties toegepast dan pas tijdens de tweede feministische golf zoals Ribberink (2006) beweerde.

Aan de andere kant ontwikkelde het Dispuut ook een nieuwe actiemethode zoals de beïnvloeding van de groslijsstemmingen. Dit repertoire bestond uit het stimuleren van Dispuutsvrouwen uit de Kringen om de vergaderingen te bezoeken waar de groslijsstemmingen plaats vonden. Dit kwam uit de koker van het Dispuutsbestuur en dit repertoire was al deels eerder gebruikt door Vrouwenbelangen evenals het houden van een perslunch voor vrouwelijke journalisten en de stemadviescampagne 'Vrouwen stemt op vrouwen'. Het repertoire was voor het Dispuut nieuw, maar werd al eerder door andere organisaties gebruikt.

De Vrouwenbond hield zich tot de jaren zestig nauwelijks bezig met beïnvloeding van de PvdA-partijtop. De traditionele Bond hield zich vooral bezig met politieke scholing van de

socialistische vrouwen door middel van colportage en het houden van lezingen op de Born. Bovendien had de Bond een grote achterban waarvan de meeste vrouwen laagopgeleid en huismoeder waren. Dit veranderde gedurende de jaren zestig. Nadat er een einde was gekomen aan de stabiele rooms-rode kabinetten verkeerde Nederland in een onstuimige periode. Zowel de KVP als PvdA kregen te maken met dalende ledenaantallen, afsplitsingen en vernieuwingsbewegingen terwijl de maatschappij ontzuilde, waardoor beide vrouwenorganisaties hun repertoire deels aanpasten aan de tijdgeest.

Door uitblijvende resultaten bij het KVD, verslechterde de relatie tussen het Dispuut en de KVP, waardoor de toon van het al bestaande repertoire werd aangescherpt. Bovendien wilde het Dispuut haar bereik vergroten door middel van zichtbaarder worden in de media. Het publiceren van gangbare artikelen in katholieke, vooruitstrevende tijdschriften en televisieoptredens waren hier voorbeelden van. De Bond ging zich na de grote daling van het percentage PvdA-vrouwen in de Tweede Kamer inzetten voor meer vrouwen op bestuurlijke functies. Het repertoire hiervoor bevatte dezelfde actiemiddelen die zowel mannelijke politici als het Dispuut gebruikten.

Terwijl het Dispuut gedurende de jaren zestig steeds minder met de ouderwetse en conservatieve KVP te maken wilde hebben en de aandacht verschoof naar de positie van vrouwen in de kerk, wilde de Bond graag meevaren op de vernieuwingsbeweging binnen de PvdA. Ook de traditionele Bond had te maken met vergrijsd ledenbestand en wilde graag jonge, opgeleide vrouwen naar zich toetrekken. Dit deed de Bond onder andere door de oprichting van de publiciteitscommissie. Het repertoire van deze commissie bevatte weer veel elementen van het Dispuutsrepertoire met nieuwe toevoegingen en enkele innovaties die pasten in ontzuiling. Zo werd voor het eerst de pers uit andere zuilen benaderd, organiseerde ze een persthee en hield als eerste vrouwenorganisatie een persconferentie in Nieuwspoor. De persthee kwam voort uit de gedachte van het samen eten voor een persconferentie net zoals bij een perslunch, alleen was de naam veranderd.

Nadat leden van Nieuw Links bijna alle bestuursfuncties binnen de partij bekleedden kwam er steeds meer aandacht voor de vernieuwde Vrouwenbond, het Vrouwenkontakt. Toch bleef het ledenbestand vergrijsd en kregen nieuwe organisaties als Dolle Mina, die onconventionele actiemethoden toepasten, veel meer aandacht. Jaloers keek het Vrouwenkontakt naar Dolle Mina en raakte hierdoor geïnspireerd met als resultaat; de Rooie Vrouwenplannen. De Rooie Vrouwenplannen waren enerzijds geïnspireerd op het nieuwe actierepertoire van Dolle Mina en de Provo's. Dat bestond uit in het openbaar zoveel mogelijk publieke aandacht genereren. Anderzijds werd veelvuldig gebruik gemaakt van bestaand

repertoire, zoals uitvoerig onderzoeken welke vrouwen geschikt waren voor politieke functies, oproepen om met zoveel mogelijk vrouwen partijcongressen bij te wonen en het organiseren van cursussen voor vrouwelijke raadsleden. De onderwerpen die hier werden behandeld pasten in de tijd van de tweede golf zoals abortus en het zelfbeschikkingsrecht van vrouwen.

Het repertoire van het Dispuut maakte dus onderdeel uit van het succesvolle repertoire van het Vrouwenkontakt. Vrouwenkontakt mobiliseerde veel vrouwen, kreeg aandacht van de pers en had een stem van betekenis binnen de PvdA. De inhoud had zich aangepast aan de tijdsgeest. Zo legden de Dispuutsvrouwen, als pioniers in de jaren vijftig de basis voor het repertoire tijdens de tweede feministische golf. De scheidslijn tussen de traditionele, oude- en nieuwe- sociale bewegingen is in deze casus dus niet zo scherp. Het Dispuut zorgde er mede voor dat het Vrouwenkontakt kon beschikken over repertoire dat een belangrijke rol speelde voor de positie van vrouwen in de politiek. De combinatie van innovaties van het repertoire en veranderingen in de tijd zorgde ervoor dat het een andere waarde kreeg, waarbij het repertoire van het Vrouwenkontakt deels dezelfde basis had als dat van het Dispuut. Jammer voor het Dispuutsvrouwen dat zij niet de gewenste resultaten hadden bereikt. Zij waren voorlopers in de jaren vijftig en hadden misschien beter in de tweede feministische golf gepast als katholieke tegenhanger van de MVM.

Afgezien van de genoemde overeenkomsten tussen het repertoire van beide organisaties is het niet vast te stellen dat de Vrouwenbond/Vrouwenkontakt het repertoire direct van het Dispuut heeft overgenomen. Enkele keren werd er in notulen van de vrouwenorganisaties verwezen naar bijeenkomsten van de ander, maar van echt onderling contact was geen sprake. Wel maakte het Dispuut en de Bond beide deel uit van de algemene vrouwenorganisatie Vrouwenbelangen, die zich inzette voor het verbeteren van de positie van vrouwen in de politiek. Het is aannemelijk dat tijdens deze vergaderingen waarbij vele vrouwenorganisaties waren aangesloten, vrouwenorganisaties elkaar inspireerden zoals het voorstel van de perslunch door Dispuutsvrouw De Waal. Zij was bestuurslid van Vrouwenbelangen. Ook waren het Dispuut en de Bond allebei lid van het Nederlands Vrouwen Comité, maar omdat het Dispuut pas rond 1970 actief betrokken raakte bij dit orgaan was het hoogst onwaarschijnlijk dat tijdens deze vergaderingen inspiratie werd opgedaan voor het repertoire.

Om met zekerheid vast te stellen dat het repertoire van het Dispuut baanbrekend was voor de tweede golf was, is het wenselijk om andere vrouwenorganisaties te onderzoeken in hetzelfde tijdsbestek zoals bijvoorbeeld Vrouwenbelangen en het Nederlands Vrouwen

Comité. Niet alleen de vergelijking met andere vrouwenorganisaties die in hetzelfde tijdbestek actief waren is een zinvolle uitbreiding maar ook een vergelijking tussen het KVD, Vrouwenbond/Vrouwenkontakt en de MVM is een nuttige toevoeging. De MVM presenteerde zich als vernieuwend en zwenfelde de start van de tweede feministische golf aan waardoor het Vrouwenkontakt geïnspireerd raakte en plannen uitwisselde met MVM. Om de stelling van Ribberink (1998), dat de tweede golf niet uit de vrouwenorganisaties van de jaren vijftig is ontstaan, geheel te ontkrachten is een onderzoek naar het MVM-repertoire raadzaam in vergelijking met het KVD, Vrouwenbelangen en het Nederlands Vrouwen Comité.

Geraadpleegd materiaal

ARCHIEVEN

Atria, Archief KVD, inv. nr. 2 'Notulen van vergaderingen van bestuur', 1946-1950.

Atria, Archief KVD, inv. nr. 3 'Notulen van vergaderingen van bestuur', 1951-1954.

Atria, Archief KVD, inv. nr. 4 'Notulen van vergaderingen van bestuur', 1955-1957.

Atria, Archief KVD, inv. nr. 5 'Notulen van vergaderingen van bestuur', 1958-1961.

Atria, Archief KVD, inv. nr. 6 'Notulen van vergaderingen van bestuur', 1962-1968.

Atria, Archief KVD, inv. nr. 15 'Stukken betreffende het functioneren, de samenstelling en de acties van het Dispuut'.

Atria, Archief KVD, inv. nr. 51 'Stukken en correspondentie betreffende verkiezingsacties voor vrouwelijke kandidaten van de Katholieke Volkspartij (KVP) voor verkiezingen van de Tweede Kamer, Eerste Kamer en Provinciale Staten'.

Atria Archief KVD, inv. nr. 68 'Correspondentie met en stukken betreffende het Centrum en de Unie van de Nederlandse Katholieke Vrouwenbeweging'.

IISG, Archief Vrouwenbond, inv. nr. 1 'Notulen van vergaderingen van het Hoofdbestuur', 1946-1964.

IISG, Archief Vrouwenbond, inv. nr. 2, 'Notulen van vergaderingen van het Hoofdbestuur', 1965-1975.

KRANTENARTIKELN

ANP, 'Columniste Cri Stellweg overleden', *De Volkskrant* geraadpleegd van: <https://www.volkskrant.nl/media/columniste-cri-stellweg-overleden~a824696/> 06-02-2018.

Busse, P., 'Uit het leven', *Vrij Nederland* 17-12-2011. Geraadpleegd van <https://www.vn.nl/uit-het-leven-18/> 02-02-2018.

'Nederland', *De Indische courant*, 19:7 (1927) geraadpleegd van: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010278887:mpeg21:a0094> 22-01-2018.

‘Persvoorlichting is nergens in Europa zo goed georganiseerd’, *Het vrije volk : democratisch-socialistisch dagblad*, 5248:18 (1963) geraadpleegd van:

<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010954061:mpeg21:a0280> 01-02-2018.

‘Raad van voorlichting nodigt journalisten op een persthee Vele autoriteiten aanwezig Hartelijke woorden van dr. Goedewaagen Den Haag, — Vrijdag’, *Utrechts volksblad : sociaal-democratisch dagblad* 775:3 (1940) geraadpleegd van

<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010940055:mpeg21:a0104> 06-02-2018.

‘Revolutie’, *De Tijd: Dagblad voor Nederland* 41276: 128 (1972) geraadpleegd van:

<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011236196:mpeg21:a0062> 06-02-2018.

‘Vrouwen stemt op vrouwen’, *Leeuwarder nieuwsblad: Goedkoop advertentieblad*, nr. 4547 (1927) geraadpleegd van: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010733759:mpeg21:a0094> 23-01-2018.

‘Vrouwenparlement: Grap met een wijsvinger’, *Het vrije volk : democratisch-socialistisch dagblad*, 2082:7 (1952) geraadpleegd van:

<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010951327:mpeg21:a0114> 23-01-2018.

‘„Wilde vrouw" in de raad’, *Het vrije volk : democratisch-socialistisch dagblad* 5218:17 (1962) <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010953852:mpeg21:a0262> geraadpleegd op: 01-02-2018.

SECUNDAIRE LITERATUUR

Aerts, M., *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie. Van Marga Klompé tot Jacqueline Hillen* (Amsterdam 1994).

Akkerman, T., ‘Inleiding: ontzuiling, gezinspolitiek en feminisme in Nederland’ uit: T. Akkerman & S. Stuurman, *De zondige Riviera van het katholicisme. Een lokale studie over feminisme en ontzuiling* (Amsterdam 1985).

Bleich, A., *Een partij in de tijd: veertig jaar Partij van de Arbeid, 1946-1986* (1986).

Blok, A., 'Weduwen, maagden en virago's: prominente politieke vrouwen en hegemonische masculiniteit' in: F. Bovenkerk, F. Buijs en H. Tromp red., *Wetenschap en partijdigheid. Opstellen voor André J.F. Köbben* (Assen 1999).

Bosscher, D., 'De jaren 1946-1970', in: M. Brinkman, M. de Keizer en M. van Rossum red., *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994* (Amsterdam 1982).

Bornewasser, J. A., *Katholieke Volkspartij 1945-1980 Bd. 1: Herkomst en groei (tot 1963)* (Den Haag 1995).

Bornewasser, J.A., *Katholieke Volkspartij 1945-1980 Bd. 2: Heroriëntatie en integratie (1963-1980)* (Nijmegen 2000).

Derks, M., 'Vrouwen moeten ook naar macht streven', 231 uit: M. Derks, C. Halkes & A. van Heyst red., *'Roomse dochters'. Katholieke vrouwen en hun beweging* (Baarn 1992).

Hellevoort, M. van, *Werken als zuurdesem. Vijftig jaar Katholiek Vrouwendispuut 1946-1966* (Amsterdam 1996).

Jansz, U., *Vrouwen, ontwaakt! Driekwart eeuw sociaal-democratische vrouwenorganisatie tussen solidariteit en verzet* (Amsterdam 1983).

Katholiek Vrouwendispuut red., *40 jaar Katholiek Vrouwendispuut 1946-1986* (1986).

Kochelmans, F., *Van verzuiling tot versplintering. De Nederlandse politiek sinds de nacht van Schmelzer* (Rotterdam 2015).

Koopmans R. en J.W Duyvendak, 'Sociale bewegingen en het primaat van politiek' in: J.W Duyvendak, H.A van der Heijden, R. Koopmans en L. Wijmans, *Tussen verbeelding en macht. 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland* (1983).

Liagre Böhl, H. de, 'Consensus en polarisatie. Spanningen in de verzorgingsstaat' uit: Aerts, R. e.d. (red.), *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 1999).

Linders, A., *'Frappez, frappez toujours!': N.S. Corry Tendeloo (1897-1956) en het feminisme in haar tijd* (Hilversum, 2003).

- Linders, A., 'Vier fronten, één strijd. Mr. N.S Corry Tendeloo in het spanningsveld van continuïteit en verandering 1945-1956' in: P. Luyckx en P. Slot red., *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997).
- Luyckx, P., 'Erger dan de Reformatie? Katholieken in de jaren vijftig', uit: P. Luyckx & P. Slot red., *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997).
- Mevius, M., Booij, L., & E. van Bruggen red., *Hier: de Partij van de Arbeid! Vijftig jaar geschiedenis in interviews* (Amsterdam 1996).
- Mostert, G., *Marga Klompé, 1912-1986: een biografie* (Amsterdam 2011).
- Offen, K., *European Feminisms 1700-1960. A Political History* (Stanford 2000).
- Poldervaart, S., 'Het verdwijnen en weer opkomen van het vrouwenvraagstuk. De politieke vrouwenorganisaties en de vrouwenbeweging in de periode 1948-1973', *Tijdschrift voor vrouwenstudies* 3:1 (1992) 162-182.
- Ribberink A., 'De tegenstrijdige impact van de tweede feministische golf' *Nieuwste Tijd* 1:2 (2001) 21-37.
- Ribberink, A., *Leidsvrouwen en zaakwaarneemsters. Een geschiedenis van de actiegroep Man vrouw Maatschappij (MVM) 1968-1973* (Hilversum 1998).
- Ribberink, A., 'Man Vrouw Maatschappij in actie. Een politieke organisatie in de tweeslachtige late jaren zestig' uit: Klein, M. van der, S. Wieringa, *Alles kon anders. Protestrepertoires in Nederland, 1965-2005* (Amsterdam 2006)
- Ribberink, A., *Politiek veelstromenland. Feminisme* (Amsterdam 1987).
- Ribberink, A., 'Seksen verhoudingen in de jaren vijftig', *Kleio* 30:9 (1989) 23-30.
- Ribberink A., 'Radical ideas and reasonable actions' in: Bruijn, J.G.M. de, Derksen, L.D. en C.M.J Hoeberichts, *The Women's Movement: History and theory* (Newcastle 1993).
- Rossum, H. van, 'De gesubsidieerde revolutie? De geschiedenis van de vrouwenbeweging, 1968-1989' uit: Duyvendak, D.A en H.A van der Heijden ed., *Tussen verbeelding en macht. 25 jaar nieuwe sociale bewegingen in Nederland* (Amsterdam 1983).

Rooy, P. de, *Ons stipje op de waereldkaart. De politieke cultuur van modern Nederland* (Amsterdam 2014).

Schokking, J.C., *De vrouw in de Nederlandse politiek. Emancipatie tot actief burgerschap* (Assen 1958).

Steen, P. van der, 'Waal, Anna de (1906-1981)', *Biografisch Woordenboek van Nederland* geraadpleegd van: <http://resources.huylgens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn6/waal>

Stuurman, S., 'Het zwarte gat van de jaren vijftig', *Vrouwen in de twintigste eeuw* 1988, 51-56.

Tilly, C. 'Introduction to Part II: Invention, Diffusion, and Transformation of the Social Movement Repertoire', *European Review of History* 12:2 (2005) 307-320.

Tilly, C., *Popular Contention in Great Britain, 1758-1834*, (Cambridge 1995).

Tilly, C., *Regimes and repertoires* (Chicago 2006).

Vega, J., 'Vrouwelijkheid in het spoor van de zuil; Katholieke vrouwenorganisatie', in: T. Akkerman en S. Stuurman red., *De zondige Riviera van het katholicisme. Een lokale studie over feminisme en ontzuiling* (Amsterdam 1985).

Velde, H. te, *Stijlen van Leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam 2002).

Velde, H. van de, *Vrouwen van de partij. De integratie van vrouwen in politieke partijen in Nederland, 1919-1990* (Leiden 1994).

Vuijsje, M., *Joke Smit. Biografie van een feministe* (Amsterdam 2008).

Vries P. de, 'De tweede feministische golf in herinnering. Inleiding op het thema', *Tijdschrift voor Genderstudies*, 9:2 (2006)

Waal, A. de, *15 jaar katholieke vrouwendispuut 1946-1961* (1961).

Wieringa, S.E., 'Imitatie en transformatie. Een verkenning van actierepertoires en protestculturen in de lange jaren zeventig' uit: Klein, M. van der, S. Wieringa, *Alles kon anders. Protestrepertoires in Nederland, 1965-2005* (Amsterdam 2006).

Bijlage 1: Kabinetten vanaf 1946 tot en met 1977

Jaartallen	Naam kabinet	Premier & partij	deelnemende partijen	zetelverdeling	jaar van aanvang	Bijzonderheden
1. 1946-1948	Kabinet Beel - I	Beel (KVP)	KVP & PVDA	KVP: 32 PvdA: 29	1946	
2. 1948-1951	Kabinet Drees - I	Drees (PvdA)	KVP & PVDA, VVD, CHU	KVP: 32 PvdA: 27 VVD: 8 CHU: 9	1948	
3. 1951-1952	Kabinet Drees - II	Drees (PvdA)	KVP & PVDA, VVD, CHU	KVP: 32 PvdA: 27 VVD: 8 CHU: 9	1951	
4. 1952-1956	Kabinet Drees - III	Drees (PvdA)	KVP, PvdA, CHU, ARP	KVP: 30 PVDA: 30 ARP: 12 CHU: 9	1952	
5. 1956 - 1958	Kabinet Drees - IV	Drees (PvdA)	KVP, PvdA, CHU, ARP	KVP: 33 PVDA: 34: ARP: 10 CHU: 8	1956	Laatste rooms-rode coalitie
6. 1958 - 1959	Kabinet Beel -II	Beel (KVP)	KVP, CHU, ARP	KVP: 49 CHU: 13 ARP 15	1958	Overgangskabinet
7. 1959 - 1963	Kabinet De Quay	De Quay (KVP)	KVP, VVD, ARP en CHU.	KVP: 49: CHU: 12 ARP: 13 VVD; 16	1959	Eerste kabinet na de Tweede Wereldoorlog zonder socialisten
8. 1963-1965	Kabinet Marijnen	Marijnen (KVP)	KVP, VVD, ARP en CHU.	KVP: 50 VVD: 16 ARP: 13 CHU: 13	1963	
9. 1965-1966	Kabinet Cals	Cals (KVP)	KVP, ARP, PVDA	KVP: 50 ARP: 13 PVDA: 43	1965	PvdA en KVP weer samen in een kabinet

10. 1966-1967	Kabinet Zijlstra	Zijlstra (ARP)	KVP, ARP	KVP: 50 ARP: 13	1966	Overgangskabinet
11. 1967-1971	Kabinet de Jong	De Jong (KVP)	KVP, ARP, CHU, VVD	KVP:42 ARP: 15 CHU: 12 VVD:17	1967	
12. 1971-1973	Kabinet Biesheuvel I en II	Biesheuvel (ARP)	KVP, ARP, VVD, CHU, DS'70	KVP: 35 VVD: 16 ARP: 13 CHU: 10 DS'70: 8	1971	Vanaf juli 1972 maakt na een kabinetscrisis DS'70 geen deel meer uit van het kabinet
13. 1973-1977	Kabinet den Uyl	den Uyl (PvdA)	PvdA, PPR, D66, KVP en ARP	PVDA: 43 KVP: 23 ARP: 14 PPR: 7 D66: 6	1973	